

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SİRÂT-I MÜSTAKÎM MECMÛASINDA NÜBÜVVET
MESELESİ

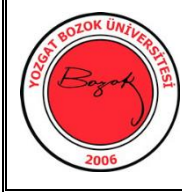
ALİ EŞGÜNOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Mehmet TÖZLUYURT

HAZİRAN – 2023

YOZGAT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ali EŞGÜNOĞLU'nun hazırladığı “**Sırât-ı Müstakîm Mecmûasında Nübüvvet Meselesi**” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 20/06/2023 Salı günü saat 11:00'de yapılmış, tezin onayına oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Mustafa Necati BARIŞ

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mehmet TÖZLÜYURT

(Danışman)

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Halil ÖZTÜRK

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhine doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğini beyan ederim.

ALİ EŞGÜNOĞLU

20/06/2023

ÖNSÖZ

Kelâm ilmi “eşrefu’l-ulûm” (ilimlerin en şerefli) olarak adlandırılan, İslâm düşünce tarihinde önemli yere sahip olan ilim dallarından biridir. Ulûhiyyet, nübüvvet ve âhiret ile ilgili meseleler ise kelâm ilminin ana konularını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle kelâm ilmi bu ana konuların etrafında şekillenmiş ve bu konuların ayrıntıları ile açıklanmasından oluşmuştur. Bu ilmin gelişip ön plana çıkmasında birçok etken vardır. Müslümanlar arasındaki ihtilâflar, İslâm dininin geniş bir coğrafyaya yayılması, Müslümanların farklı birçok din ve inanıştan insanlar ile karşılaşması, Yunan felsefesi ile tanışılması kelâm ilminin şekillenmesinde etkili olmuştur. Kelâm âlimleri bu noktada İslâm akidesine ters olan birçok fikirle karşılaşmış, bu fikirlerin yanlışlığını aklî ve naklî deliller getirerek ispatlamaya çalışmışlardır.

Usûl-i selâseden biri olan nübüvvet meselesini her din ve inanış kendine konu edinmiştir. Bu bağlamda nübüvvetin gerekliliği, nübüvvetin ispatı gibi konular ön plana çıkmıştır. Nübüvvet insanlık ile yaşıt bir kurum olduğu için geniş bir bilgi literatürüne sahiptir. Nübüvvetin gerekli olduğunu savunanlar olduğu gibi nübüvvet yerine aklı ön plana çıkaran, insanın akıl sahibi bir varlık olduğu düşüncesine dayanarak nübüvveti gereksiz gören birçok fikir de ortaya atılmıştır. İlâhî dinler olarak adlandırılan İslâm, Yahudilik, Hristiyanlık ile İran dinlerinden olan Zerdüştilik, Maniheizm nübüvvetin gerekliliğini belirtirken Hint dinlerinden olan Budizm (Sümeniyye), Brahmanizm (Berâhime) her şeyin akıl ile bilinebileceğini savunup nübüvvete ihtiyaç olmadığını dile getirmiştir. Günümüzde ise deizm, materyalizm, pozitivizm gibi felsefî ekoller nübüvvetin gerekli olmadığını savunmuştur. Bu noktada kelâm âlimleri, İslâm filozofları nübüvveti inkâr eden bu dinlere ve düşünce tarzlarına cevaplar vermiştir.

Tezimizde nübüvvet meselesini 1908’de ilan edilen İkinci Meşrutiyet’in ardından birçok dergi ile yayın hayatına başlayan ve İslâmcılık fikrinin ağır bastığı, amacı İslâm’ı hurafe ve bidatlerden arındırarak insanlara doğru bir şekilde aktarmak olan *Sırât-ı Müstakîm* bağlamında inceledik. Çünkü yukarıda geçen deizm, materyalizm ile birlikte birçok akım *Sırât-ı Müstakîm*’in çıktığı dönemde tartışılmalıdır. Tezimiz bu dönemde nübüvveti inkâr edenlere verilen cevapları içermektedir.

Çalışmamızı giriş ve iki ana bölümden oluşturduk. Giriş bölümünde *Sırât-ı Müstakîm*’in fikrî altyapısını oluşturan İslâmcılık akımına ve amacına, *Sırât-ı Müstakîm*’in geçirdiği evrelere, yazar kadrosuna ve ele aldığı konulara değindik.

Birinci bölümde tezimizde ele aldığımız kavramlara ve içeriklerine değindikten sonra Mâtürîdîlik mezhebini esas alarak nübüvvet konusunu işledik. Mâtürîdîlik mezhebinin kurucusu olan İmam Mâtürîdî başta olmak üzere mezhebin önde gelen âlimlerinin nübüvvet ile ilgili görüşlerine değindik. Sonrasında ise Osmanlı'da doğup Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da yaşayan âlimlerin nübüvvet ile ilgili görüşlerine yer vermeyi uygun bulduk. Bununla birlikte Osmanlı'da Mâtürîdîlik etkisinin olup olmadığını ve bu etkinin *Sırât-ı Müstakîm*'e sirayet edip etmediğini göstermeyi amaçladık.

İkinci bölümde ise *Sırât-ı Müstakîm*'de yer alan nübüvvet ile ilgili makaleleri inceledik. Özellikle nübüvvetin gerekliliği, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvveti, ahlakı ve Miraç Olayı, Kur'ân mucizesi ve dönemin Avrupası'nda Hz. Peygamber ve Kur'ân algısını inceledik. Nübüvvet konuları ile ilgili olarak mecmûada yer alan Garânîk Olayı ve Nuh Tufanı ile ilgili meselelere değindik. Manastırlı İsmail Hakkı'nın Dozy'nin *Târîh-i İslâmiyet* adlı eserine yazdığı reddiyelere ise geniş bir yer ayırdık. Mecmûanın İslâm'ı kötü gösterenlere ilmî cevaplar verme konusundaki hassasiyetine dikkat çekmeye çalıştık.

Tezimizin oluşmasında her zaman desteklerini ve fikirlerini eksik etmeyen, büyük bir özveriyle rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Mehmet TÖZLÜYURT'a şükranlarımı sunarım.

Ali EŞGÜNOĞLU

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİRÂT-I MÜSTAKÎM MECMÛASI'NDA NÜBÜVET MESELESİ

ALİ EŞGÜNOĞLU

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. MEHMET TÖZLUYURT

Nübüvvet kelâm ilminin ana konularındandır. İslâm tarihinde kelâm âlimleri, İslâm filozofları nübüvvet ile alakalı geniş bir literatür ortaya koymuşlardır. Nübüvvetin imkânı konusunda ortaya konulan fikirler günümüzde hâlâ geçerliliklerini korumaktadır. Bu bağlamda nübüvvet hâlâ güncel bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biz bu çalışmamızda İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile yayın hayatına başlayan ve günümüzde hâlâ *Sebilürreşâd* ismi ile yayınlanmaya devam eden *Sırât-ı Müstakîm* mecmûasında nübüvvet konusunun nasıl işlendiğini inceledik.

Çalışmamızı giriş ve iki ana bölümden oluşturmayı tercih ettik. Giriş bölümünde derginin fikrî yapısını anlaşırlı kılmak için *Sırât-ı Müstakîm* ve devamı olan *Sebilürreşâd* mecmûalarının tarihçelerine yer verdik. Mecmûaların yazarlarına ve ele aldıkları konulara değindik.

Birinci bölümde konu ile alakalı kavramları kısaca açıkladıktan sonra Mâtürîdilik bağlamında nübüvvet meselesine değindik. Nübüvvetin imkânı, hükmü, peygamberlerin özellikleri, Hz. Muhammed'in nübüvveti, hissî, aklî ve manevî mucizeler, Miraç Olayı, Kur'an-ı Kerim mucizesi, peygamberlerin günah işleyip işlemediği ifade eden ismet kavramı, peygamberlerin sayısı, evliyaların kerameti gibi konuları ele aldık.

İkinci bölümde ise nübüvvet meselesini *Sırât-ı Müstakîm* bağlamında ele aldık. Mecmûada ele alınan nübüvvetin gerekliliği, Hz. Muhammed'in manevî mucizesi olarak nitelenen ahlakı, aklî mucize olarak nitelenen Kur'an mucizesi gibi konulara değindikten sonra genelde dönemin müsteşriklerine karşı verilen cevaplar, özelde Manastırlı'nın Dozy'e verdiği cevaplar, nübüvvet bağlamında değerlendirilen Garânîk Olayı, Nuh Tufanı, Avrupalıların Kur'an ve Hz. Muhammed algılarına dikkat çektik.

2023, xii+113 Sayfa

Anahtar Kelimeler: Sırât-ı Müstakîm, Kelâm, Allah, Nübüvvet, Miraç, Kur'an-ı Kerim

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE ISSUE OF PROPHECY IN THE SIRÂT-I MÜSTAKÎM JOURNAL

ALİ EŞGÜNOĞLU

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

SCHOOL OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. MEHMET TÖZLÜYURT

Prophecy is one of the main subjects of the science of Kalam. In the history of Islam, scholars of Kalam and philosophers of Islam have produced a large literature on prophecy. The ideas put forward about the possibility of prophecy are still valid today. In this context, prophecy is still a current issue.

In this study, we examined how the subject of prophecy was handled in the Sirat-i Müstakim Journal, which started its publication life with the proclamation of the Second Constitutional Monarchy and still continues to be published under the name of Sebilurreshad.

We preferred to compose our study in introduction and two main parts. In the introduction, we have included the histories of Sirat-ı Müstakim and its sequel, Sebilurreshad, in order to make the intellectual structure of the journal understandable. We touched on the authors of the journals and the subjects they dealt with.

In the first part, after briefly explaining the concepts related to the subject, we touched on the issue of prophecy in the context of Mâtûrîdism. The possibility of prophethood, its ruling, the characteristics of the prophets, we discussed topics such as the prophethood the Prophet Muhammad (phub), emotional, mental and spiritual miracles, Miraj Event, the miracle of the Qur'an, the concept of ismet, which expresses whether the prophets, the miracle of saints.

In the second part, we discussed the issue of prophecy in the context of Sirat-i Müstakim. The necessity of prophecy discussed in the journal, after mentioning the morality of Muhammed (phub), which is described as spiritual miracle, and the miracle of the Qur'an, which is described as a mental miracle, the answers given to the orientalist of the period in general, Manastırlı's answers to Dozy in particular, Garanik Event evaluated in the context of prophecy, Noah's Flood, Europeanas we drew attention to the perceptions of Muhammad (phub) and the Qur'an.

2023, xii+113 Pages

Keywords: Sirat-i Müstakim, Kalam, Allah, Prophethood, Mirac, Qur'an,

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
TEZ BEYANI.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Sırât-ı Müstakîm Mecmûasının Tarihçesi	1
1.1.1. Birinci Dönem (1908-19012): Sırât-ı Müstakîm.....	1
1.1.2. İkinci Dönem (1912-1925): Sebîlürreşâd	3
1.1.3. Üçüncü Dönem (1948-1966): Yeni Sebîlürreşâd.....	4
1.1.4. Dördüncü Dönem (2016-.....): Günümüzde Sebîlürreşâd	5
2. MÂTÜRÎDÎLİK’TE NÜBÜVVET	7
2.1. Mâtürîdî Âlimlere Göre Nübüvvet.....	12
2.1.1. Mâtürîdî’ye Göre Nübüvvet	12
2.1.2. Ebü’l-Yüsr El-Pezdevî’ye Göre Nübüvvet.....	15
2.1.3. Ebü’l- Muîn En-Nesefî’ye Göre Nübüvvet	16
2.1.4. Ömer En-Nesefî’ye Göre Nübüvvet.....	18
2.1.5. Nûreddin Es-Sâbûnî’ye Göre Nübüvvet.....	19
2.1.6. Ebü’l-Berekât En-Nesefî’ye Göre Nübüvvet.....	21
2.2. Osmanlı Dönemi Âlimlerine Göre Nübüvvet	23
2.2.1. İbnü’l-Hümâm’a Göre Nübüvvet.....	25
2.2.2. Hızır Bey’e Göre Nübüvvet.....	27
2.2.3. Kemalpaşazâde’ye Göre Nübüvvet.....	29
2.2.4. Taşköprizâde Ahmed Efendi’ye Göre Nübüvvet.....	30

2.2.5. Saçaklızâde Mehmed Efendi'ye Göre Nübüvvet.....	32
2.2.6. Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin'e Göre Nübüvvet	34
2.2.7. Giritli Sırrı Paşa'ya Göre Nübüvvet.....	36
2.2.8. Manastırlı İsmail Hakkı'ya Göre Nübüvvet	40
2.2.9. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye Göre Nübüvvet	46
2.2.10. Abdullatîf Harpûtî'ye Göre Nübüvvet	49
2.2.11. Mehmet Şerafettin Yaltkaya'ya Göre Nübüvvet	53
2.2.12. Arapkirli Hüseyin Avni'ye Göre Nübüvvet	55
2.2.13. Mustafa Sabri Efendi'ye Göre Nübüvvet	59
3. SIRÂT-I MÜSTAKÎM MECMÛASINDA NÜBÜVVET	63
3.1. Ferîd Kam'a Göre Nübüvvet	63
3.2. Ferîd Vecdî'ye Göre Nübüvvet.....	67
3.3. Babanzâde Ahmed Naim'e Göre Hz. Peygamber'in Nübüvveti	69
3.4. Ali Suad'a Göre Hz. Peygamber'in Nübüvveti ve Dünyaya Etkisi	72
3.5. Bereketzâde İsmail Hakkı'ya Göre Hz. Peygamber'in Nübüvveti	73
3.6. Hüseyin Vassâf'a Göre Miraç Mucizesi.....	75
3.7. Ballıklı zâde Ahmed Mâhir Efendi'ye Göre Kur'ân Mucizesi.....	76
3.8. Zeynelâbidinzâde Seyyid Mehmed Nesîb Efendi'ye Göre Kur'ân Mucizesi.....	77
3.9. Mûsâ Kâzım Efendi'ye Göre Kur'ân Mucizesi	78
3.10. Üsküblü Hâfız Mehmed Ferîd'e Göre Kur'ân Mucizesi	82
3.11. Ebü'l-Fazl Muhammed Me'mûn'e Göre Kur'ân Mucizesi	83
3.12. Manastırlı İsmail Hakkı'nın Dozy'nin İddialarına Verdiği Cevaplar	84
3.13. Abdürreşid İbrahim'e Göre Avrupa'daki İslâm ve Hz. Muhammed Algısı	89
3.14. Müderriszâde Köprülülü Bâhirü's-Sakafî'ye Göre Nuh Tufanı	90
3.15. Sırât-ı Müstakîm'de Garânîk Meselesi.....	91
3.16. Mehmed Fahreddin'e Göre Batı'da Hz. Muhammed ve Kur'ân Algısı	94
4. SONUÇ.....	96

5. KAYNAKLAR.....	100
-------------------	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
cev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
drl.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
krş.	: Karşılaştırmamız
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
r.a.	: Radiyellahu anh,
r. anhâ	: Radiyellahu anhâ
s.a.v.	: Sallahü aleyhi vesellem
SR.	: Sebîlürreşâd
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih eden
vb.	: ve benzeri

vd. : ve diğçerleri
y.y. : Yayın yeri yok

1. GİRİŞ

1.1. Sırât-ı Müstakîm Mecmûasının Tarihçesi

Sırât-ı Müstakîm mecmûası 27 Ağustos 1908 yılında yayın hayatına başlayan dinî, ilmî ve fikrî bir dergidir. Mecmûa “*Din, Felsefe, Hukûk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir.*” başlığıyla okurlarıyla buluşmuş, geniş yazar kadrosu ile geçmiş meseleleri, güncel konuları ve gelecek tasavvurunu okurlarıyla paylaşmıştır. Bazı zaman dilimlerinde kapatılsa bile günümüzde de yayın hayatına devam eden mecmûa tarih boyunca farklı isimler ile yayınlanmıştır. Bu bölümde düşünce tarihimize ışık tutan *Sırât-ı Müstakîm* mecmûasının tarihi seyrini ele alacağız.

1.1.1. Birinci Dönem (1908-19012): Sırât-ı Müstakîm

Osmanlı İmparatorluğu 1839 yılında Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile gelenek ile modern dünya arasında bir geçiş dönemine girmiştir. Bu dönemde gayr-i müslimlere verilen özgürlükler hem fikrî hem de topraksal anlamda gayr-i müslimlerin Osmanlı’dan ayrılma düşüncelerini daha da güçlendirmiştir. Söz konusu bu ortamda Tanzimat’ın fikirlerini uygulamak imparatorluğun yıkılması, uygulamamak ise Tanzimat’ın fikirlerinden vazgeçmek demektir. Devlet adamları ise bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için Batı medeniyetine yönelerek modernleşme fikrini öne sürmüşlerdir. Bu girişimin amacı ise Osmanlı’nın dağılmasını önlemektir.¹ Dönemin düşünürleri bu amacı desteklemek için çeşitli fikir akımları ortaya koymuşlardır. Türkçülük, Turancılık, Adem-i Merkeziyetçilik, Osmanlıcılık, İslâmcılık bu tür akımlardandır. Özellikle *Sırât-ı Müstakîm* mecmûasının fikrî alt yapısını oluşturan İslamcılık konumuz açısından önemlidir.

Tarih boyunca İslâmcılığın birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar genel olarak incelendiğinde İslamcılık “İslâm’ı yeniden hâkim kılarak Müslümanları medenîleştirme” şeklinde özetlenebilir.² İslamcılığın temel hareket noktası ise Kur’ân ve Hz. Muhammed’in sünnetidir. İslamcılığın önemli temsilcilerinden olan Mehmet Akif Ersoy’un (ö. 1355/1936) “*Doğrudan doğruya Kur’ân’dan alarak ilhâmı / Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm’ı*”³ dizeleri bunun apaçık göstergesidir. İslamcılığın ortaya çıkmasının birçok sebebi vardır. İslâm dünyasının Batı karşısındaki geri kalmışlığı ve bunun üzerine Batı’nın İslâm dünyasını

¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), 58.

² Azmi Özcan, “İslâmcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2001), 23/62.

³ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, nşr. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 348.

sömürmesi, Osmanlı'da İslâmî ilimlerin ve âlimlerin değersizleşmesi ve oryantalistlerin İslâm ile alakalı yazdığı kitaplara tepkiler İslâmcılık fikrinin doğmasına zemin hazırlayan etkenlerden bazılarıdır.⁴

İslâmcıların karakteristik özelliklerinden birisi dergicilikleridir. *Beyânülhak, Livâü'l-İslâm, İttihâd-ı İslâm, İslâm Mecmuası* İslâmcı dergilerdendir. Bu dergilerden en uzun soluklusu ise *Sırât-ı Müstakîm* ve devamı olan *Sebîlürreşâd* olmuştur.

Sırât-ı Müstakîm'in önemli hedeflerinden biri İslâm dinini dönemin saldırılarına karşı fikrî anlamda savunmaktır. Derginin kurucularından olan Eşref Edip Fergan'ın (ö.1391/1971) “Hele İslâm’a karşı dil uzatanlar hakkında mecmûamız, hiç müsamahakâr olmayarak lâzım gelen ilmî cevapları vermiş, İslâm dininin müdafaasına kanatlarını germiş, her türlü tehlikelere göğüs gererek, yapılan taarruzları bertaraf etmeğe çalışmışlardır. Bu itibarla *Sırâtımüstakîm-Sebîlürreşâd* memleketimizde ve bütün İslâm dünyasında, mümtaz bir mevki ihrâz etmiş, yüksek bir otorite olmuş, çok geniş mikyasta yayılmış, hemen her müslümanhânesine girmiştir.”⁵ sözleri mecmûanın hedeflerini açıklamaktadır.

Mecmûanın bu dönemki yazar kadrosunda Mehmet Akif Ersoy, Manastırlı İsmail Hakkı (ö.1330/1912), Bereketzâde İsmail Hakkı (ö.1337/1918), Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1353/1934), Şerafettin Yaltkaya (ö.1366/1947), Ahmed Hamdi Akseki (ö.1370/1951), Mehmet Şemsettin Günaltay (ö.1381/1961) gibi dönemin önde gelen âlimleri ve fikir adamları yer almaktadır. Mecmûa *Sırât-ı Müstakîm* ismi ile 7 cilt ve 182 sayıdan müteşekkildir.⁶

Mecmûanın bu dönemki yayınlanan yazılarında dinin bidat ve hurafelerden arınması gerektiği, takliden eleştirilerek içtihadın ön plana çıkarılması, Kur’ân ve hutbelerin geniş kitlelere ulaşılabilmesi için Türkçeleştirilmesi gibi konular yer almaktadır. Ele alınan konulara bakıldığında mecmûanın geleneksel konulardan ziyade modern konuları ve bu konuların çözülmesi gerektiğini vurguladığı görülmektedir. Özellikle Mehmet Akif

⁴ Hulusi Şentürk, *Türkiye’de İslami Oluşumlar-İslamcılık* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2019), 23-27.

⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Yakın Tarihimizin Belgesi (1908-1925) Sırât-ı Müstakîm Mecmûası* (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2012), Giriş, IX.

⁶ Adem Efe, “Sebîlürreşâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/251.

Ersoy'un Muhammed Abduh (ö.1323/1905)⁷ ve Ferîd Vecdî'den (ö. 1373/1954) yaptığı çeviriler bu fikrî eğilimin oluşmasında etkili olmuştur.⁸

1.1.2. İkinci Dönem (1912-1925): Sebîlürreşâd

Mecmûa 8 Mart 1912'de çıkan 183. sayısından itibaren *Sebîlürreşâd* ismini almıştır. Bu isim değişikliği Said Hâlim Paşa'nın önerisiyle (ö. 1340/1921) “*Ey Kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim.*”⁹ ayetinde geçen “سبيل الرشاد/sebîlü'r-reşâd” kelimesinden hareketle yapılmıştır. *Sırât-ı Müstakîm*'de yer alan yazarların çoğu *Sebîlürreşâd*'da da yazı kaleme almaya devam etmişlerdir.¹⁰ Geniş bir yazar kadrosuna sahip olan *Sebîlürreşâd* iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, Tâlim ve Terbiye, Fıkıh ve Fetâvâ, Makâlât, İctimaiyât gibi başlıklardan oluşan ilim ve fen kısmıdır. İkincisi ise Hayât-ı Akvâm-i İslâmiye, Mekâtib ve Matbuât, Şuûn-i Umumiye gibi başlıklardan oluşan siyasiyâtıdır. Bu durum mecmûanın geniş bir yazar kadrosu ile birlikte geniş bir konu çerçevesine de sahip olduğunun göstergesidir.¹¹

Mecmûada meşrutiyetin dinî anlamda meşruluğu savunulmuş, bu konu ayet ve hadisler ile desteklenmiştir. Batı dünyasının teknolojik anlamda gelişmişliği kabul edilmiş, ancak toplumsal açıdan Batı taklitçiliği eleştirilmiştir. Mecmûada en çok işlenen konular ise dönemin İslâm dünyasındaki sorunlardır. Bu sorunlar çerçevesinde İslâm dünyasının niçin geri kaldığı, İslâm'ın gelişime engel olup olmadığı, İslâm dünyasının gelişimi için gerekli hususların ne olduğu gibi konular mecmûada etraflıca ele alınmıştır. Dinin bidat ve hurafelerden arındırılması gerektiği, değişen dünya ile birlikte içtihadın kullanılması gerektiği *Sırât-ı Müstakîm*'de olduğu gibi bu dönemde de vurgulanmıştır. *Sebîlürreşâd*'da

⁷ Mısır'ın Buhayre şehrinde doğan Muhammed Abduh'un ailesi Türkmen'dir. Bu sebeple “et-Türkmanî” nispetiyle de anılmıştır. İlk tahsili için Tanta'ya giden Abduh medrese eğitimine başlamıştır. Ancak klasik medrese usulünden bir şey anlamayıp ailesinin yanına geri dönmüştür. Babasının ısrarı ile birlikte Kahire'ye gidip Ezher Üniversitesi'nde tahsiline devam etmiştir. Cemâleddîn Efgânî'den (ö.1314/1897) felsefe, kelâm, matematik dersleri almıştır. Ezher'de hocalık yapan Abduh, Reşîd Rızâ (ö.1354/1935), Ferîd Vecdî, Ali Abdürrâzık (ö.1386/1966) gibi âlimlerin yetişmesine vesile olmuştur. Çeşitli eğitim kurumlarında tarih, Arap dili ve edebiyatı, siyer ve tefsir dersleri vermiştir. Abduh kelâm, tefsir gibi birçok alanda eser kaleme almıştır. *Risâletü't-tevhîd*, *Tefsîru cüz'i 'Amme*, *Tefsîru'l-Fâtîha* Abduh'un kaleme aldığı eserlerden bazılarıdır. Abduh Efgânî ile birlikte on sekiz sayılı *el-Urvetü'l-Vüskâ* dergisini çıkarmıştır. İskenderiye'de vefat eden Abduh ıslahatçı düşünceleri ile tanınmıştır. Abduh'un fikirleri ve eserleri Mısır başta olmak üzere birçok İslâm ülkesinde benimsenmiştir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Zeki İşcan, *Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 1-61.

⁸ Adem Efe, “Uzun Soluklu İslâmcı Bir Dergi: Sebîlürreşâd (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)”, *Marife* 2 (Güz 2008), 158.

⁹ el-Mü'min 40/38.

¹⁰ Efe, “Sebîlürreşâd”, 36/251-252.

¹¹ Efe, “Uzun Soluklu İslâmcı Bir Dergi: Sebîlürreşâd”, 162.

İslâm'ı yeniden anlama ve çağın gereklikleri doğrultusunda yeniden yorumlama konusunda yeni bir düşünce tarzını savunan ıslahatçı yazarlar olduğu gibi bu düşünce tarzına karşı çıkan gelenekçi yazarlar da mevcuttur. Mecmûada zaman zaman bu iki sınıf arasında tartışmalar ve polemikler yaşanmıştır.¹²

1925'te meydana gelen Şeyh Sait İsyanı sebebiyle çıkarılan Takrîr-i Sükûn Kanunu ile birçok dergi ve gazete kapatılmıştır. *Sebîlürreşâd* da kapatılan bu dergiler arasında yer almıştır. İstiklal Mahkemeleri isyanı dolaylı yoldan teşvik etmeleri iddiasıyla aralarında *Sebîlürreşâd*'ın kurucularından olan ve yönetiminde yer alan Eşref Edip Fergan dâhil birçok gazetecinin tutuklu yargılanmasına karar vermiştir.¹³ Bu dönemde *Sebîlürreşâd* 18 cilt halinde 459 sayı çıkartmıştır.

1.1.3. Üçüncü Dönem (1948-1966): Yeni Sebîlürreşâd

Eşref Edip Fergan, İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946), Ömer Rıza Doğrul (ö. 1371/1952), Kâmil Miras (ö. 1376/1957) ili birlikte İstanbul'da *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'ni çıkartmaya başlamıştır. 1940-1948 yılları arasında İstanbul'da çıkan ansiklopedinin "A" maddesi tamamlanamadan yayını durdurulmuştur. 100 sayıdan müteşekkil olan bu ansiklopedinin çıkış noktası ise Hollanda'da şarkiyatçı ve misyoner bir hedefle çıkmaya başlayan *İslâm Ansiklopedisi*'ne cevap vermektir.¹⁴

İslâm-Türk Ansiklopedisi'nin kapanması ile birlikte *Sebîlürreşâd* Mayıs 1948'de yeni alfabe ile çıkmaya başlamıştır. Eşref Edip Anadolu'nun farklı birçok yerinde *Sebîlürreşâd*'ın tekrardan yayınlanması isteğine dikkat çekmiştir. O, *Sebîlürreşâd*'ın bir daha çıkmayacağına dair kesin kanaati olanların yanıldığını belirtmiş, mecmûanın yayın hayatına devam etmesini yeniden dirilme olarak nitelendirmiştir. Türk milletinin uzun bir süre maneviyattan yoksun kaldığını belirten Eşref Edip, *Sebîlürreşâd*'ın bu boşluğu dolduracağını savunmuştur.¹⁵

Mecmûanın bu döneminde de geçmiş dönemlerde olduğu gibi önemli simalar vardır. Mehmet Akif vefat etmiş olsa da yazıları dergideki yerini korumuştur. İzmirli İsmail Hakkı, İsmail Fenni Ertuğrul (ö. 1365/1946), Hasan Basri Çantay (ö. 1384/1964), Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1391/1971), Ahmet Hamdi Akseki, Kâmil Miras gibi dönemin önemli âlimleri

¹² Efe, "Sebîlürreşâd", 36/252-253.

¹³ Efe, "Uzun Soluklu İslâmcı Bir Dergi: Sebîlürreşâd", 167.

¹⁴ Ayhan Aykut, "İslâm-Türk Ansiklopedisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/57-58.

¹⁵ Eşref Edip Fergan, "Allah'ın İnayetiyle Sebîlürreşâd'a Başlıyoruz.", *Sebîlürreşâd* 1/1 (Mayıs 1948), 2-3.

ile Peyami Safa (ö. 1381/1961), Ali Fuat Başgil (ö.1387/1967), Nihat Sami Banarlı (ö. 1394/1974), Nurettin Topçu (ö. 1395/1975) gibi dönemin ünlü edebiyat ve fikir adamları mecmûanın yazar kadrosunu oluşturmaktadır. Ayrıca mecmûada kadın yazarlar önceki dönemlere göre daha fazla yer almıştır. Efe'ye göre *Sebilürreşâd* dönemin önemli dergileri arasında olmasına rağmen eski etkisini ve ağırlığını koruyamamıştır.¹⁶ *Sebilürreşâd* bu dönemde ise 15 cilt halinde 362 sayı olarak çıkmıştır.¹⁷

1.1.4. Dördüncü Dönem (2016-.....): Günümüzde *Sebilürreşâd*

Sebilürreşâd elli yıllık uzun bir aradan sonra 14 Ağustos 2016 tarihinde gazeteci-yazar Fatih Bayhan tarafından yayın hayatına başlamıştır. Mecmûa Ankara merkezli çıkmaya başlayıp Şubat 2020'ye kadar her ayın 14. günü yayınlanırken Mart 2020'den itibaren her ayın 1. günü yayınlanmaya başlamıştır. Mehmet Akif Ersoy'un torunu olan Selma Ersoy Argon ise mecmûanın onur üyesidir. Yaklaşık 60 ülkeye ulaştırılan *Sebilürreşâd*'ın yayın politikasının İslâm birliği, İslâm ahlakı, Kur'ân ve sünnete dönüş olduğu belirtilmiştir.¹⁸ Günümüzde yayınlanan *Sebilürreşâd*'ın yazar kadrosunda tanınmış isimler yer almıştır. Mehmet Şevki Eygi (ö. 1440/2019), Abdurrahman Dilipak, Yasin Aktay, Taha Akyol bu isimlerden bazılarıdır.

Günümüz *Sebilürreşâd*'ın kurucusu ve genel yayın yönetmeni olan Fatih Bayhan, Ziya Uğur'a verdiği röportajda çıkış noktalarını ve hedeflerini şöyle açıklamaktadır: “Eşref Edip Bey'in 1966 yılında dergiyi kapatırken vasiyet gibi bir açıklaması vardır: ‘İnanıyorum ki bir gün bu davaya inanmış gençler gelecek ve *Sebilürreşâd*'ı yeniden neşredebcekler, bu bayrak hedefine ulaşacak diye.’ Allah bize nasip etti. Elli yıl sonra derginin yayınlandığı ilk gün olan 14 Ağustos 1908 yılına hürmeten 14 Ağustos 2016 yılında Mehmet Akif Bey'in ailesiyle birlikte *Sebilürreşâd*'ı yeniden neşretmeye başladık. Şu ana kadar 16 sayı neşrettik. Ayda bir yayın yapıyoruz, dergide çok dilli bir yayıncılığı sürdürüyoruz. Çünkü *Sebilürreşâd* ilk çıktığında Osmanlıca yayın yapıyordu ve bu dil bütün İslâm coğrafyasında geçerli bir dildi ve okunma oranı hayli yüksekti. Ancak bugün İslâm coğrafyası paramparça olmuş vaziyette, birçok dil ortaya çıkmış durumda. Dolayısıyla biz dergide hem Türkçe hem bölgeye hitap ettiğimiz kesimleri dikkate alarak bazen Rusça, Kazakça, Arapça, Osmanlıca,

¹⁶ Efe, “Uzun Soluklu İslâmcı Bir Dergi: *Sebilürreşâd*”, 170.

¹⁷ Düzdağ, *Sırât-ı Müstakîm Mecmûası*, Giriş, 22.

¹⁸ *Sebilürreşâd* (SR), “*Sebilürreşâd* Hakkında” (5 Mart 2023).

İngilizce ve Fransızca olmak üzere çok dilli bir yayını esas alarak yayınımızı sürdürüyoruz.”¹⁹

Sırât-ı Müstakîm ve devamı olan *Sebilürreşâd* mecmûaları uzun ve zorlu bir tarihe sahiptir. Tarih boyunca türlü sıkıntılara ve sansürlere maruz kalan mecmûa, her fırsatta tekrar yayınlanmıştır. Mecmûanın hedefleri İslâm dünyasını uyandırmak ve sorunlarına çözüm yolu bulmak olarak özetlenebilir. Günümüzde de yayınlanmaya devam eden *Sebilürreşâd* dinden felsefeye, edebiyattan tarihe birçok alanda Müslümanlara önemli bir miras bırakmıştır. Tezimizin ikinci bölümünde bu mirasın dinî boyutuna dikkat çekip kelâm ilminin ana konularından olan nübüvvet meselesini *Sırât-ı Müstakîm* bağlamında ele alacağız.

¹⁹ Ziya Uğur, “Fatih Bayhan-Geçmişten Günümüze Sebilürreşad Dergisi”, *Youtube* (8 Ocak 2018), 00:08:55-00:10:44.

2. MÂTÜRÎDİLİK'TE NÜBÜVVET

Ulûhiyyet ve âhiret ile birlikte usûl-i selâse içerisinde yer alan nübüvvet kelâm ilminin ana konularındandır. Kelâm kitaplarında ulûhiyyet başlığı altında Allah'ın varlığının delilleri, isimleri, sıfatları, birliği, fiilleri ile ilgili meseleler kaleme alınmıştır. Âhiretin varlığı, cennet, cehennem, ru'yetullah, şefaât âhiret konularındandır. Nübüvvetin imkânı, hükmü, gerekliliği, Hz. Peygamber'in risâleti, mucize gibi konular nübüvvet başlığı altında incelenmiştir. Kelâm kitaplarında ulûhiyyet için ilâhiyyât, âhiret için sem'îyyât, nübüvvet için nübüvvât başlıklarının kullanıldığı da görülmektedir.

Nübüvvet kelâm ilminin sem'îyyât kısmı ile bağlantılıdır. Sem'îyyâtın kaynağı akıl ve vahiydir. Nübüvvet, akıl ve vahyi merkeze alması dolayısıyla kelâm ilminde yüzyıllarca üzerinde fikir yürütülen bir konu olmuştur.²⁰ Nübüvvet “Allah ile kulları arasında dünya ve ahiret hayatıyla ilgili ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ifa edilen elçilik görevi”²¹ olarak tanımlanmaktadır. Nübüvvet ile ilgili birçok kavram söz konusu olup biz bu kavramların tezimiz için önemli olanlarına kısaca değineceğiz.

Nübüvvet meselesinde nebî ve resûl kavramları başta gelmektedir. Nebî “Kendisine melek ile vahyedilen, kalbine ilham edilen veya salih rüya ile haber verilen kimse”²² olarak tanımlanırken resûl “Allah'ın yaratılmışlara hükümlerini bildirmek için gönderdiği insan”²³ olarak tanımlanmıştır. Mu'tezile'ye göre resûl ve nebî kavramları arasında bir fark bulunmazken²⁴ Eş'arî kelâmcılarından Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037-38) ile Mâtürîdî kelâmcılarından Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'ye (ö.493/1100) göre nebî ve resûl farklı iki kavramdır. Nebî resûl kavramından daha geneldir. Resûl ise daha özel bir anlam taşır. Buna göre her resûl nebî iken her nebî resûl değildir. Nebîye Allah tarafından kitap veya şeriat gönderilmezken resûle kitap ve şeriat gönderilmiştir. Nebî sadece müminlere gönderilirken resûl hem müminlere hem kâfirlere gönderilmiştir. Nebî Allah'ın sadece insanlardan seçtiği elçilerdir. Resûl ise hem insanlardan hem de meleklerden seçilen elçiyi ifade etmektedir.²⁵

²⁰ Şerafeddin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelâm: Tarih-Ekoller-Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 299.

²¹ Ebü'l-Kâsım Râğıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk: Dâru'l-Kelâm, 1412/1992), “nb'e”, 789.

²² Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeynü's-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), “nebî”, 239.

²³ Cürcânî “resûl”, 110.

²⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/428.

²⁵ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Ehl-i Sünnet Akâidi (Kitâbu usûli'd-dîn)*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 188; Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2019), 352-353.

Nübüvvet sıfatı ile nitelendirilen peygamberlerin özelliklerinin başında beşer olmaları gelmektedir. *“De ki: Ben yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor.”*²⁶ ayeti peygamberlerin beşer olmak ile birlikte vahye muhatap olduklarının da kanıtıdır. Peygamberlerin vahiy alması onları insanüstü bir konuma çıkarmayacaktır. Eğer vahiy almakla birlikte peygamberlerin insanüstü bir varlık olacaklarını varsayarsak insansı tanrı, insansı melek gibi tasavvurlar ortaya çıkacaktır. Bu tür tasavvurlar insanların peygamberlerden olağanüstü haller gözlemlemeyi istemeleri neticesinde oluşmaktadır. Peygamberlerin insan cinsinden gönderilmesi Allah’ın insanlara olan lütfunun göstergelerindendir. *“De ki: Ben size, Allah’ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum.”*²⁷, *“Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak ‘Allah peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ şeklindeki itirazları engellemiştir. De ki: Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak bir melek gönderirdik.”*²⁸ gibi ayetler peygamberlerin meleklerden değil insanlardan seçildiğinin kanıtı olup ilahî mesajın aktarımında cinslerin birbiri ile uyumlu olmasının gerektiğini vurgulamıştır. Hemcinslerin birbirlerini örnek almadaki kolaylık herkes tarafından idrak edilebilecek bir durumdur. Dolayısıyla peygamberler tüm insanlar için örnek alınabilecek bir rol modelidir.²⁹

Nübüvvet meselesinin önemli kavramlarından birisi de mucize kavramıdır. Mucize “Allah tarafından gönderilen resulün davetinin doğruluğunu göstermek ve peygamberliğinin ispatlanması amacıyla hayra, mutluluğa davet eden olağanüstü olay”³⁰ olarak tanımlanmıştır. Kelâm âlimleri mucizeyi üçe ayırmışlardır.

1. Hissî (kevnî) mucizelerdir. İnsanların duyu organlarına hitap eden hissî mucizeler, geçmişte birçok peygamberin elinde meydana gelmiştir. *“Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan!”*³¹ ayetinde anlatılan Hz. Musa’nın (a.s.) asasının yılanı dönüşmesi, *“Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun”*³² ayetinde bahsedilen Hz. İsa’nın (a.s.) ölüleri diriltmesi hissî mucizelere örnek olarak gösterilebilir. Bu tür fiiller olağanüstü oldukları için Allah’ın izniyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla mucizeler ilahî

²⁶ el-Kehf 18/110.

²⁷ el-En‘âm 6/50.

²⁸ el-isrâ 17/94-95.

²⁹ Mehmet Tözlüyurt, *Misak, Takdir ve Vahy Bağlamında Allah İnsan İlişkisi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2018), 247-251.

³⁰ Cürcânî, “Mu‘cize”, 219; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, 2/430.

³¹ el-A‘râf 7/107.

³² el-Mâide 5/110.

fiiller olarak nitelendirilmektedir. Hissî mucizeler peygamberlerin yaşadığı dönemle sınırlı olan mucizelerdir.

2. Haberî mucizelerdir. Bu tür mucizeler peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahiy neticesinde gelecekte gerçekleşecek olayları aktarmaları olarak ifade edilebilir. Hz. İsa'nın *"Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm."*³³ ayetinde anlatılan mucizesi ile Hz. Peygamber'in *"Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgiden sonra birkaç yıl içerisinde galip gelecekler."*³⁴ ayetiyle Bizanslıların İranlıları yeneceğini bildirmesi haberî mucizelerin örneklerindendir.

3. Aklî (manevî-bilgi) mucizelerdir. Aklî mucizeler insanların akıl yürütme gücüne hitap eden mucizeler olup hissî mucizeler gibi zaman ve mekân ile sınırlı değildir. Peygamberlerin ahlak sahibi, güvenilir, doğru sözlü, merhametli olmaları, aldıkları vahyi bizzat yaşayıp insanlara örnek olmaları, tebliğ ettikleri vahyin belagat ve fesahat açısından erişilmez olmaları bu tür mucizelere örnek olarak verilebilir.³⁵

Velâyet ve Keramet kavramları kelâm kitaplarında nübüvvet konuları arasında incelenmiştir. Velâyeti temsil eden kişilere velî denilmektedir. Velî "Mümkün olduğu kadarıyla Allah'ı ve sıfatlarını bilen, Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda çaba gösteren, günahlardan kaçınan, şehvet ve lezzet verici şeylere düşkünlükten yüz çeviren"³⁶ kimse olarak tanımlanmıştır. *"Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."*³⁷ velâyete delildir. Tasavvuf ilminin önde gelen âlimlerinden olan Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'ye (ö.465/1072) göre velî kulun her anı ibadet ile geçmektedir. Velîlerden hiçbir zaman isyan hâsıl olmamıştır. Söz konusu iki durum velî kullar için vaciptir. Bu sebeple Allah velî kullarını bir an bile nefsiyle baş başa bırakmaz. Üç tane velîlik alâmeti vardır.

1. Velînin sürekli Allah ile meşgul olmasıdır.

2. Allah'a sığınmasıdır.

3. Bütün kalbiyle Allah'a yönelmesidir.³⁸

³³ Âl-i İmrân 3/49.

³⁴ er-Rûm 29/2-3.

³⁵ Ebü'l-Kâsım Râgıp el-İsfehânî, *el-İ'tikâdât*, thk. Şemrân el-İclî (Beyrut: Dâru'l-Eşref, 1408/1988), 128-129; Mustafa Sinanoğlu, "Peygamber İnancı", *İslâm İnanç Esasları*, ed. Mehmet Sait Özervarlı (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 111-114.

³⁶ Cürcânî, "velî", 254.

³⁷ Yûnus 10/62.

³⁸ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Haşmet Matbaası, 1980), 304-309.

Nübüvvetin tartışmalı konularından olan Keramet “Bir kimsenin peygamberlik iddiası olmaksızın gösterdiği olağanüstü hâl”³⁹ olarak tanımlanmıştır. Şâfiî fakihlerinden Tâceddîn es-Sübkî (ö.771/1370) kerameti maddî ve manevî olmak üzere ikiye ayırmıştır. Cansız varlıklar ve hayvanlar ile konuşmak, gayba dair olayları bilmek, insanların düşüncelerine bilmek maddî kerametlere; ilahî emirlerde başarıya ulaşmak, sebepsiz ilim sahibi olmak ise manevî kerametlere örnektir.⁴⁰ Ehl-i Sünnet’e göre velîlerin keramet göstermeleri aklî ve naklî olarak caizdir. Mâtürîdî mezhebinin fikir babası olan Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Eş‘arîlik mezhebinin kurucusu olan Ebü’l-Hasan el-Eş‘arî (ö.324/935) velîlerin gösterdiği kerametlerinin hak olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Ehl-i Sünnet keramete delil olarak “*Zekerîyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve ‘Ey Meryem! Bu sana nerden?’ diye sorar, o da ‘Allah tarafından’ cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir.*”⁴² ayetinde Hz. Meryem’in (a.s.) Allah tarafından rızıklandırılması ile “*Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık. Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık.*”⁴³ Ashab-ı Kehf’in uzun yıllar uyuyup sonradan uyandırılması ile ilgili ayetleri göstermişlerdir. Mu‘tezile’ye göre ise keramet mucize ile karışacağından dolayı velîlerin kerameti caiz değildir.⁴⁴ Eş‘ari kelâmcılarından olan Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö.418/1027) de kerameti kabul etmemiştir. Ona göre mucize ve mucizeye benzer olaylar sadece peygamberlerde görülebilir. Velîlerin kerametleri dualarının kabul olunmasından ibarettir. O, bu durumun mucize türünden bir olay olarak görülemeyeceğini ifade etmiştir. İsferâyînî mucize ile karışacağı düşüncesinden hareketle kerameti kabul etmeyerek Mutezile mezhebine benzer bir görüş belirtmiştir.⁴⁵

Nübüvvetin önemli konuları arasında yer alan peygamberlerin günah işlememesi durumu ismet kavramı ile ifade edilmiştir. İsmet “Günahları işleme imkânı olduğu halde onlardan

³⁹ Cürcânî, “Kerâmet”, 184.

⁴⁰ Tâceddîn Abdülvvâb b. Takiyyüddîn es-Sübkî, *Tabâkâtü’ş-şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţh Muhammed el-Hulv (b.y.: y.y., 1413/1993), 2/338-344.

⁴¹ Ebû Hanîfe Nu‘mân b. Sâbit, *İmâm-ı A‘zam’ın Beş Eseri-el-Fıkhu’l-ekber*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 56; Ebü’l-Hasan el-Eş‘arî, *el-İbane*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2019), 26.

⁴² Âl-i İmrân 3/37.

⁴³ el-Kehf 18/11-12.

⁴⁴ Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*. çev. Ömer Çelik vd. (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 5/978; Salih Sabri Yavuz, “Ehl-i Sünnet ve Mutezile Bağlamında Doğruluk Ölçüsü Olarak Keramet”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2005), 95-97.

⁴⁵ Mehmet Tözluyurt, *Ebü’l-Mu‘în en-Nesefî’nin Eleştiri Anlayışı* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019), 132-133.

kaçınma yeteneği”⁴⁶ olarak tanımlanmıştır. Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile’ye göre peygamberler ismet sıfatına sahip olup günahlardan korunmuşlardır. Ebû Hanîfe’ye göre peygamberlerin hepsi büyük ve küçük günahlardan korunmuştur. Bununla birlikte peygamberlerin hayatında hatalar ve dil sürçmesi gibi olaylar meydana gelmiştir.⁴⁷ Eş‘arîlik mezhebinin temsilcilerinden biri olan Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ismet sıfatını zorunlu olarak görmüş, bu görüşünü üç aklî temele dayandırmıştır.

1. İsmet sıfatını Allah’ın nimetlendirmesi ile ilişkilendiren Râzî, Allah’ın peygamberler üzerindeki nimetinin diğer insanlarınkinden daha fazla olduğunu savunmuştur. Bu sebeple peygamberlerin günah işlemesi bâtil olup ismet sıfatı peygamberler için zorunludur.

2. Peygamberlerin günah işlediğinde fâsık olacağını bildiren Râzî, fâsık birinin şahitliğinin makbul olmayacağını dolayısıyla peygamberlerin din konusunda söylediklerinin de kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Bu durumun bâtil olduğunu belirten Râzî, ismet sıfatının zorunluluğunu savunmuştur.

3. Kur’ân-ı Kerîm’de “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.*”⁴⁸, “*Öyleyse Allah’a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah’a ve O’nun sözüne inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.*”⁴⁹ gibi Hz. Muhammed’e itaati emreden ayetler vardır. Râzî’ye göre eğer Hz. Peygamber’den günah sâdır olsaydı o halde müminler de günaha tâbî olmuş olurdu ki bu durum bâtil olup ismet sıfatının zorunluluğuna delildir.⁵⁰ Mu‘tezilî âlimlerin çoğunluğuna göre peygamberler büyük günah işlemekten korunmuşlardır. Bununla birlikte peygamberlerin yüz kızartıcı suçların dışında küçük günah işleyebileceklerini belirtmişlerdir.⁵¹ Şia ise ismet sıfatına imamları da dâhil ederek günahlardan korunduğunu savunmuştur.⁵²

İslâm âlimleri nübüvvet konusunda birçok görüş ortaya koyarak bize geniş bir literatür bırakmıştır. Çalışmamızda bu geniş literatürü birinci bölümde Mâtürîdîlik bağlamında ele alacağız. Ayrıca Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşamış olan kelâm âlimlerinin görüşlerine değineceğiz. Zira *Sırât-ı Müstakîm* Osmanlı’nın son döneminde yayın hayatına başlamıştır.

⁴⁶ Cürçânî, “‘ismet’”, 150.

⁴⁷ Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A‘zam’ın Beş Eseri-el-Fıkhu’l-ekber*, 55.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/31.

⁴⁹ el-A‘raf 7/158.

⁵⁰ Fahreddin er-Râzî, *Me‘âlimü usûli’-d-dîn (Kelâm İlminin Esasları)*, çev. Muhammet Altaytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 196-198.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, 2/436-440.

⁵² Ali Asker Rızvanî, *Kur’ân ve Sünnet Işığında Ehl-i Beyt Mektebi*, çev. Ebülfez Kocadağ (İstanbul: Kevser Yayınları, 2008), 19.

Böylelikle Osmanlı'daki fikrî yapının *Sırât-ı Müstakîm* mecmûasına nasıl etki ettiğini daha iyi gözler önüne sermeyi amaçlamış olacağız. İkinci bölümde ise *Sırât-ı Müstakîm* mecmûasında nübüvvet meselesi ile ilgili makaleleri yazar bağlamında ele alacağız.

2.1. Mâtürîdî Âlimlere Göre Nübüvvet

Mâtürîdîlik Ehl-i Sünnet kelâmının omurgasını oluşturan mezheplerden biridir. İmam Mâtürîdî tarafından temelleri atılan Mâtürîdîlik öğrencileri tarafından sistematik hale getirilerek günümüze kadar devam etmiştir. Kur'ân ve sünnet ile birlikte akla da önem veren Mâtürîdîlik, Hanefiliğin yaygın olduğu bölgelerde benimsenmiştir. Özellikle Mâverâünnehir Bölgesi'nde birçok Mâtürîdî âlim yetişmiştir. Biz bu bölümde Mâtürîdîliğin mütekaddimîn ve müteahhirîn döneminde yaşamış, önde gelen âlimlerin nübüvvet ile ilgili görüşlerine yer vereceğiz. Böylece Osmanlı Dönemi âlimlerinin nübüvvet ile ilgili görüşlerinde Mâtürîdîliğin etkisinin olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

2.1.1. Mâtürîdî'ye Göre Nübüvvet

Ebû Hanîfe'nin takipçisi, Mâtürîdîlik mezhebinin kurucusu İmam Mâtürîdî (ö.333/944)⁵³ nübüvvetin hem dinî hem dünyevî hayatın sürdürülebilmesi için gerekli olduğu görüşündedir. İnsan aklının tek başına neyin iyi neyin kötü olduğunu bilemeyeceğini belirten Mâtürîdî, bütün nesnelerin mahiyetini Allah tarafından kendisine bildirilen peygamberlerin varlığını aklî açıdan zorunlu olarak görmektedir.⁵⁴

Mâtürîdî toplumun ticaret, tıp, sanat vb. kurumlarda ana ilkelerin belirlenmesi hususunda peygamberlerin öğrenimine ve uygulamalarına gerek olduğunu ifade etmiştir. İnsanların dünyevî işlerinde bile tecrübe sahiplerine akıl danıştıklarını bildiren Mâtürîdî, bu kişilerin tecrübelerini peygamberler vasıtasıyla öğrendiklerini bildirmiştir.⁵⁵ Ona göre peygamberler

⁵³ İmam Mâtürîdî günümüzde Özbekistan'da bulunan Semerkant şehrinde doğmuş, aynı şehirde vefat etmiştir. İmam Mâtürîdî, Hanefî geleneğin temsilcileri olan Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö.248/862), Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cüzcânî (ö.III/IX. yüzyılın son çeyreği?), Ebû Nasr el-İyâzî'den (ö.III/IX. Yüzyılın son çeyreği?) dersler almıştır. Rüstüfağnî (ö.345/956) ise İmam Mâtürîdî'nin yetiştirdiği öğrencilerdendir. Mâtürîdî Semerkant'ta vefat etmiştir. Abbasiler Dönemi'nde yaşayan Mâtürîdî Sünnî düşüncenin önemli temsilcilerinden olup kelâm ilmi başta olmak üzere tefsir ve fıkıh ilimleri ile ilgili eserler vermiştir. *Kitâbü't-tevhîd, Te'vilâtü'l-Kur'ân, Me'âhizü (Me'hazü)'ş-şerâ'i'u fî usûli'l-fikh* Mâtürîdî'nin önemli eserlerindendir. Geniş bilgi için bk. Talip Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 7-38.

⁵⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 352-353.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 354-355.

şehirlere gönderilmiştir. Çünkü bedevî kabilelere peygamber gönderilmesi, ilâhî mesajın yayılması ve kabul edilmesi açısından zorluklar içermektedir.⁵⁶

Nübüvvet kurumunu aklî bir zorunluluk olarak gören Mâtürîdî, bu görüşünü iki delil üzerine bina etmektedir. Birincisi, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözülebilmesi için insanları birliğe yönlendirecek bir otoriteye ihtiyaç vardır. Bu otorite ise peygamberdir. İkincisi ise insanların dinî ve dünyevî konularda farklı görüşler ortaya koymasıdır. Mâtürîdî, bu ihtilâfın çözüme kavuşturulması için peygambere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Çünkü akıl tek başına doğruyu seçememektedir. Akıl belli olguları doğru olarak nitelendirse bile bu olguların doğruluğunu tespit etmek için birtakım kriterler belirlenmelidir. Bu kriterlerin belirleyicisi ise peygamberlerdir.⁵⁷ Dolayısıyla nübüvvet hem aklî hem de naklî açıdan gereklidir.⁵⁸

Mâtürîdî, Allah'ın peygamber göndermesini lütuf kapsamında değerlendirmiştir. Peygamber gönderilmediğinde insanların sürekli bir arayış içerisinde olacağını bildiren Mâtürîdî, Allah'ın peygamber göndererek insanların işlerini kolaylaştırdığını dile getirmiştir. Bu durum Allah'ın büyük bir lütfudur. Böylelikle insanlar peygamberler vasıtasıyla yanlış yoldan uzaklaşarak doğru yolu bulacaklardır.⁵⁹

Peygamberlerin masumiyetini de kabul eden Mâtürîdî, masumiyetin peygamberleri imtihandan soyutlamayacağını savunmuştur.⁶⁰ Mâtürîdî, Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.) tövbe etmesini bildiren *“Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin.”*⁶¹ ayetinin tefsirinde peygamberlerin kasıt olmaksızın hata edebileceklerini belirtmiştir.⁶² Peygamberlerin masumiyetinin çeşitli hikmetleri olduğunu belirten Mâtürîdî, bunların başında Allah'ın peygamberlerden şirkin sâdır olmayacağını bildirip diğer insanları da bu yönde uyarmasıdır.⁶³

⁵⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 7/404-405.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 355-358.

⁵⁸ Temel Yeşilyurt, “Matürîdilik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler”, *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 144.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 360-362.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/252.

⁶¹ el-Bakara 2/128.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/271.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/153.

Mâtürîdî, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı konusunda Kur'ân-ı Kerîm'e dikkat çekmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i aklî mucize olarak nitelendiren Mâtürîdî⁶⁴, Kur'ân'ın gelecekte haber vermesini, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın bir benzerini getirme konusunda meydan okumasını⁶⁵ mucize kapsamında değerlendirmiştir. Hristiyanların ve Yahudilerin kutsal kitaplarında da Hz. Peygamber'in özelliklerinin bildirildiğini dile getiren Mâtürîdî, bu nedenle Hristiyanların ve Yahudilerin Hz. Peygamber'in nübüvvetini bildikleri halde inkâr ettiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in Hristiyanları ve Yahudileri fikrî tartışmaya korkusuzca çağırmasını da mucize kapsamında değerlendiren Mâtürîdî, bu görüşünü "*Allah seni insanlardan korur*"⁶⁶ ayeti ile delillendirmiştir. Mâtürîdî, hissî mucizeler ile birlikte Hz. Peygamber'in fiziksel ve ahlakî özelliklerini de mucize kapsamında değerlendirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in iki omzu arasındaki mühür⁶⁷, göğsünün yarılarak içinin yıkanması⁶⁸; yalan söylememesi, düşmanlarının bile ona güvenmesi nübüvvetinin ispatıdır.⁶⁹ Mucize kapsamında hissî mucizelere de değinen Mâtürîdî, ayın ikiye bölünmesi,⁷⁰ ağacın Hz. Peygamber'e gelmesi⁷¹, taşın selam vermesi,⁷² kütüğün inlemesi,⁷³ Miraç hâdisesi,⁷⁴ Hz. Peygamber'in parmaklarından birçok kişinin susuzluğunun giderilmesi,⁷⁵ az yemek ile çok kişinin doyması⁷⁶ gibi mucizelerin meşhur olduğunu, sahâbe ve güvenilir âlimler tarafından nakledildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte hissî mucizelerin Hz. Peygamber'in düşmanları tarafından da kabul edildiğini bildirerek bu tür mucizelerin gerçekliğini kabul etmiştir.⁷⁷

⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 397.

⁶⁵ Konu ile ilgili ayetler için bk. el-Bakara 2/23-24, el-Hûd 11/13-14, el-İsrâ 17/88.

⁶⁶ el-Mâide 5/67.

⁶⁷ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ b. Musa ed-Dahhâk, et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şeriketi Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Menâkıb", 46 (No. 3644).

⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Büğâ (Dimeşk: Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), "Bedü'l-halk", 6 (No. 3035).

⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 371-373.

⁷⁰ Buhârî, "Tefsîr", 68 (No. 4585).

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn-i Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Fiten", 23 (No. 4028).

⁷² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu'l-Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955), "Fezâil", 2.

⁷³ Buhârî, "Büyû", 32 (No. 1989).

⁷⁴ Buhârî, "Salât", 1 (No. 342).

⁷⁵ Buhârî, "Eşribe", 30 (No. 5316).

⁷⁶ Buhârî, "Et'ime", 46 (No. 5135).

⁷⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 395-397.

2.1.2. Ebü'l-Yüsr El-Pezdevî'ye Göre Nübüvvet

Mâtürîdî kelâmcılarından Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî⁷⁸ nübüvveti insanların anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmak ve ibadet, muamelat gibi konularda kesin bilgi için Allah'ın yol göstermesi açısından gerekli görmüştür.⁷⁹ Pezdevî'ye göre peygamber göndermek aklen mümkün olup peygamberlere iman etmek ise dinen gereklidir.⁸⁰ Ona göre peygamberlerin nübüvvet vasfı öldükten sonra ahirette de devam edecektir. Peygamberlerin sayısı konusunda temkinli bir tavır sergileyen Pezdevî, peygamberlerin sayısını belirli bir sayı ile sınırlandırmamak gerektiğini savunmuştur. Bu görüşünü “*And olsun ki senden önce birçok peygamber gönderdik. Sana onların bir kısmını anlattık bir kısmını da anlatmadık.*”⁸¹ ayeti ile delillendirmiştir.⁸²

Pezdevî, peygamberliğin gereksiz bir kurum olduğunu savunan Berâhime'yi⁸³ ve Sümeniyye'yi⁸⁴ eleştirmiştir. Berâhime'ye ve Sümeniyye'ye göre akıl iyi ve kötü olan şeyi bilir. Bu sebeple Allah'ın peygamber göndermesinin bir faydası yoktur. Pezdevî, bu görüşe aklın dinî ve dünyevî konulardaki yetersizliğine vurgu yaparak karşı çıkmıştır. Çünkü akıl dinî bir şeyi tek başına belirleyemez ve insanlar aklını kullanarak adaleti tam anlamıyla sağlayamaz. Bu sebepleri delil gösteren Pezdevî, nübüvveti aklen güzel olarak nitelendirmiştir.⁸⁵

⁷⁸ Ebü'l-Yüsr Pezdevî günümüzde Özbekistan'da bulunan, bugünkü ismi Karşı olan Nesef şehrinde doğmuştur. Kardeşinin aksine eserleri kolayca anlaşıldığı için “Ebü'l-Yüsr” olarak anılmıştır. İlk eğitimini babasından alan Pezdevî, Hanefî fakihî Şemsü'l-eimme el-Halvânî'den (ö.452/1060?) de dersler almıştır. Necmeddin Ömer en-Nesefî (ö.537/1142), Alâeddin es-Semerkanî (ö.539/1144) Pezdevî'nin öğrencilerindendir. Pezdevî Özbekistan'ın Buhara şehrinde vefat etmiştir. Kelâm alanında *Usûli'd-dîn* ve fıkıh alanında *Kitâb fîhi ma'rifetü'l-huceci's-şer'iyye* adlı iki eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Hakan Yıldızhan, *Ebu'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevi'nin Maturidi Kelam Sistemine Katkıları* (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4-13.

⁷⁹ Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 142-143.

⁸⁰ Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 141.

⁸¹ el-Mü'min 40/78

⁸² Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 353.

⁸³ “Kutsal kudret, yüce gerçek” manalarına gelen “Brahma” kelimesinden türetilen Brahmanizm kavramı, Müslüman âlimlerin eserlerinde Berâhime kelimesi ile zikredilmiştir. Brahmanların kutsal metinleri Vedalar'dır. Upanişadlar ise Vedaların tefsiri niteliğindedir. Upanişadlar Tanrı, ruh, ölüm ötesi gibi konular hakkında bilgiler içermektedir. Brahmanlar kast sisteminin ilk sırasında yer alıp diğer sınıflara göre üstün ve en önemlileridir. Ayinleri yönetmek Brahmanların görevidir. Ayrıca Brahmanlar Vedalar'ın koruyucularıdır. Brahmanizm Hint dinlerinden olan Hinduizm'in temelini oluşturmaktadır. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), 87-88.

⁸⁴ “Dindar dilenci, zahit” manalarına gelen “sramana” kelimesinden türetilen Sümeniyye kavramı, Müslüman âlimler tarafından Budist inancını benimseyenler için kullanılan bir kavramdır. Budizm Buda tarafından Brahmanizm'e tepki olarak kurulmuştur. Budizm'in kutsal metinlerinden en eskisi Tıpataka'dır. Tenasüh anlayışı Budizm'in ana ilkelerindendir. Ayrıca ruhbanlık Budizm'de önemli bir yer tutmaktadır. Ruhban hayatı fakirliğe ve sessizliğe dayanmaktadır. Budizm'e göre çeşitli suçlara bulaşmamış ve kronik hastalığı bulunmayan herkes rahipliğe başvurabilir. Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 157-164.

⁸⁵ Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 142.

Pezdevî, peygamberlerden kasıt olmaksızın yanılma, dil sürçmesi, unutma gibi yollarla günahın hâsıl olabileceğini belirtmiştir. Ona göre kasıtsız işlenen günah peygamberliğe zarar vermemektedir. Ancak peygamberlerin bilerek günah işlemesi halinde Allah'ın peygamber göndermede amaçladığı faydalar ortadan kalkacaktır. Kasıtlı bir şekilde günah işleyenden insanların nefret edeceğini bildiren Pezdevî, Allah'ın seçtiği kullarının bilerek günah işleme ile anılamayacağını savunmuştur.⁸⁶

Nübüvvet görüşleri kapsamında mucizeye de değinen Pezdevî, yaratılmışların bir benzerini getirmekten âciz olup peygamberlerin nübüvvetini ispat eden olayları mucize olarak değerlendirmiştir. Ona göre mucizelerin asıl yaratıcısı Allah'tır. Pezdevî, Hz. Muhammed'in mucizelerinin en büyüğünü Kur'ân-ı Kerîm olarak kabul etmiştir.⁸⁷

2.1.3. Ebü'l- Muîn en-Nesefî'ye Göre Nübüvvet

Mâtürîdîliğin gelişmesinde önemli katkıları bulunan Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö.508/1115)⁸⁸, nübüvveti “Allah'ın akıl sahiplerine bir elçi göndererek dünya ve ahiret yararına olan işlerini elde etmek için insanların akıllarının yetersiz kaldığı durumlarda noksanlıkların giderilmesi”⁸⁹ olarak açıklamıştır. İnsan aklının bazı şeyleri bilebileceğini belirten Nesefî, bazı şeylerin mahiyeti konusunda ilahî bilgiye ihtiyaç olduğunu savunmuştur. Bunu zehirli bitki örneğiyle açıklamaktadır. İnsan sadece akılla bir bitkinin zehirli olup olmadığını bilemez. Eğer zehirli bitkiyi yerse bu onun ölümüne neden olabilir. Nesefî, tam bu noktada bu tür bitkilerin doğasına vakıf kişilerin olmasını, bunları insanlara bildiren bir elçinin gerekliliğini savunmuştur. Bununla birlikte Allah'ın bir kanun ortaya koymasının gerekliliğini savunan Nesefî, aksi halde kargaşa ve toplumsal kaosun baş göstererek insanlığın helak olacağını belirtmiştir. Bu tür olumsuzluklardan korunmanın ise Allah'ın yardımı ile olacağını dile getirmiştir. Nesefî, aklın tek başına şükür gibi dinî öğretileri bilemeyeceğinden Allah tarafından bir din gönderilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

⁸⁶ Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 265.

⁸⁷ Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, 150-151.

⁸⁸ Ebü'l-Muîn en-Nesefî günümüzde Özbekistan'da bulunan, şimdiki ismi Karşı olan Nesef'de doğmuştur. Hanefî fakihî ve kelâm âlimi olan Mekhûl b. Fazl en-Nesefî'nin torunudur. Öğrenimi ile ilgili bilgi bulunmayan Nesefî'nin öğrencileri arasında Necmeddin Ömer en-Nesefî ve Alâeddin es-Semerkindî gibi âlimler bulunmaktadır. Alâeddin es-Semerkindî Ebü'Mu'în en-Nesefî'nin Ehl-i Sünnet kelâmına ve Hanefî fıkına dair önemli katkılarda bulunduğunu savunmuştur. Nesefî Buhara'da vefat etmiştir. *Tabsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn, et-Temhîd, Bahru'l-kelâm* Nesefî'nin kaleme aldığı eserlerdendir. Geniş bilgi için bk. Tözluyurt, *Ebü'l-Mu'în en-Nesefî'nin Eleştiri Anlayışı*, 31-38.

⁸⁹ Ebü'l-Mu'în en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, thk. Claude Salame (Dimaşk: el-Ma'hedü'l-İlmiyyi'l-Firansî li'd-Dirâseti'l-Arabiyye 1990), 1/447.

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde Neseî, Allah'ın peygamber göndermesini hikmetinin bir gereği olarak değerlendirmiştir.⁹⁰

Neseî, mucizeyi peygamberliğin delili olarak görmüştür. Ona göre mucize sorumluluk yurdu olan dünyada nübüvvetin ispatı için ortaya konulan, bir benzerinin insanlar tarafından getirilemeyeceği olağanüstü olaylara denir. Mucize kapsamında “*Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermiş!*”⁹¹ ayetinde anlatılan asanın yılanla dönüşmesi, “*Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık; Firavun'un adamlarını da gözünüzün önünde boğduk.*”⁹² ayetinde anlatılan denizin yarılması gibi olayları hatırlatan Neseî, bu tür olayların kesin bilgi ifade eden tevâtür derecesine ulaştığını bildirmiş, böylelikle peygamberlerin nübüvvetinin kesinlik kazandığını savunmuştur.⁹³

Mucize görüşleri kapsamında Hz. Muhammed'in mucizelerine de değinen Neseî, onun mucizelerini dörde ayırmıştır.

1. Ayın yarılmaması, parmaklarından su akması, devenin şikâyeti⁹⁴ gibi mucizelerdir. Bu tür mucizeleri zatı dışında gerçekleşen mucizeler kapsamında değerlendirmiştir.
2. İki omzu arasında bulunan nübüvvet mührü, terinin misk kokması⁹⁵, yüzünün aydan daha güzel olması⁹⁶ gibi mucizelerdir. Bu tür mucizeler ise zatındaki mucizeler kapsamındadır.
3. Doğru sözlü, cesur, cömert olması, parlak zekâsı gibi özellikleri ise ahlakî mucize kapsamında değerlendirilmiştir. Hayatının her safhasında bu ahlakî özelliklerden ayrılmamasını Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğuna delil olarak gören Neseî, bu durumun ancak Allah'ın lütfu ile meydana geleceğini savunmuştur.
4. Hz. Peygamber'in geçmişten ve gelecekte haber vermesi gibi durumları aklî mucize olarak değerlendirmiştir.⁹⁷ Kur'an'ın Hz. Peygamber'e verilen en büyük mucize olduğunu belirten Neseî, Kur'an'ın hem lafız hem de mana yönünden mucize oluşunu belirtmiştir.

⁹⁰ Ebû'l-Mu'în en-Neseî, *Kitâbü't-temhîd li-kavâidi't-tevhîd (Tevhidin Esasları)*, çev. Hülya Alper (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 68-70.

⁹¹ eş-Şu'arâ 26/32.

⁹² el-Bakara 2/50.

⁹³ Neseî, *Kitâbü't-temhîd*, 72-74.

⁹⁴ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eşâs b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “Cihâd”, 47 (No. 2549).

⁹⁵ Müslim, “Fedâil”, 83.

⁹⁶ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre b. Musa ed-Dahhâk et-Tirmizî, *eş-Şemâiü'l-Muhammediyye ve'l-hasâi'l-Mustafiyye*, thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî (Mekke: el-Mektebetü'l-Ticâriyye, 1413/1993), 34.

⁹⁷ Neseî, *Kitâbü't-temhîd*, 75-78.

Ona göre az söz ile çok mana içermesi, veciz oluşu gibi özellikleri lafız yönünden, gaybdan haber vermesi ise mana yönünden mucize olduğunun göstergesidir.⁹⁸

Hiz. Peygamber'in İsrâ ve Mirâç hâdisesine de değinen Nesefî, İsrâ ve Mirâç'ın gerçekleştiğini bununla alakalı sahâbenin büyüklerinden rivayetler olduğunu belirtmiştir. İsrâ'nın “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kaldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir”⁹⁹ ayetiyle sabit olduğunu, dolayısıyla inkârının küfrü gerektiğini belirten Nesefî, Mirâç ile ilgili ise Kur'ân'da kesin delil olmadığını belirtmiştir. Mirâç'ın nasıl gerçekleştiği konusuna da değinen Nesefî, Hiz. Peygamber'in uyanırken Mirâç'a çıktığını savunmuştur. Ona göre Hiz. Peygamber Mirâç hâdisesinde Allah'ı kalp gözü ile görmüştür.¹⁰⁰

2.1.4. Ömer En-Nesefî'ye Göre Nübüvvet

Hanefî fakihî ve Mâtürîdî kelâmcısı olan Ömer en-Nesefî (ö.537/1142)¹⁰¹ nübüvvetin insanlara dünya ve ahiret işlerini açıklayan, insanlığı cennet ile müjdeleyip cehennem ile uyan bir müessese olduğunu belirtmiştir. Peygamberlerin doğa kanunlarını ortadan kaldıran mucizeler ile desteklendiğini belirten Nesefî, Allah'ın peygamber göndermesinde çeşitli hikmetler olduğunu belirtmiştir.¹⁰² Eş'arî kelâmcısı Sa'düddîn et-Taftâzânî (ö.792/1390)¹⁰³ Ömer en-Nesefî'nin akâidinde yazdığı şerhte hikmet kavramına dikkat

⁹⁸ Ebü'l-Mu'în en-Nesefî, *Bahru'l-kelâm*, thk. Veliyyiddîn Muhammed Sâlih el-Ferfûr (Dimaşk: Mektebetü Dâru'l-Ferfûr, 1421/2000), 203.

⁹⁹ el-İsrâ 17/1.

¹⁰⁰ Nesefî, *Bahru'l kelâm*, 206-208.

¹⁰¹ Ömer en-Nesefî günümüzde Özbekistan'da bulunan ve bugünkü ismi Karşı olan Nesef şehrinde doğmuştur. Karahanlılar Dönemi'nde yaşayan Nesefî'nin hocaları arasında Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin önde gelen isimlerinden Ebü'l-Yûsuf el-Pezdevî ve Ebü'l-Mu'în en-Nesefî yer almaktadır. Nesefî *el-Hidâye* adlı eseriyle tanınan Burhâneddîn el-Mergînânî'nin (ö.593/1197) ise hocasıdır. Ömer en-Nesefî Semerkant'ta vefat etmiştir. Nesefî kelâm, hadis, tefsir ve fıkıh alanında birçok eser kaleme almıştır. *Akâidü'n-Nesefî, et-Teysîr fî (ilmi')-t-tefsîr, el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* Ömer en-Nesefî'nin kaleme aldığı eserlerindendir. Geniş bilgi için bk. Ayşe Hümeysra Aslantürk, *Ebû Hafıf Ömer en-Nesefî'nin “et-Teysîr fî't-tefsîr” Adlı Eserinin Tahlili ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 11-27.

¹⁰² Ömer en-Nesefî, *İslâm İnancının Temelleri (Akaid)*, haz. M. Seyyid Ahsen (İstanbul: Bayrak Yayınları, 1995), 117.

¹⁰³ Horasan'da dünyaya gelen Taftâzânî Türk asıllı, birçok alanda söz sahibi olan bir âlimdir. Taftâzânî'nin babası kadılık görevi yapmıştır. Kendisi ise Adudüddin el-İcî (ö.756/1355), Kutbüddin er-Râzî (ö.766/1365) gibi âlimlerden ders almıştır. Taftâzânî Mâverâünnehir, Horasan ve Hârizm bölgelerinde bulunmuştur. Ayrıca Semerkant'ta dersler okutup telif çalışmalarını yürütmüştür. Timur ile yakın ilişkiler kurup Osmanlı'ya yaptığı seferde onunla beraber Anadolu'ya gitmiştir. Burada Osmanlı âlimleri ile münazaralar yapmıştır. Semerkant'ta vefat eden Taftâzânî'nin eserlerinde Eş'arî ve Şâfî düşüncesinin etkileri görülmektedir. Tefsir, kelâm, fıkıh, mantık, Arap dili ve edebiyatı alanında birçok eser kaleme almıştır. *Hâşiyetü 'ale'l-Keşşâf, el-Makâsıd, Şerhu'l-akâid, Tezhibü'l-mantık ve'l-kelâm, Miftâhu'l-fikh* Taftâzânî'nin eserlerinden bazılarıdır. Geniş bilgi

çekmiştir. Taftazânî'ye göre Neseî'nin hikmet kavramını kullanması Allah'ın peygamber göndermesinin zorunluluğuna bir işaret olsa da bu zorunluluk "vaciplik" manasında değil, "Allah'ın hikmetinin hükmü gereği" manasındadır. Çünkü hikmet beraberinde menfaat ve maslahatı da gerektirir.¹⁰⁴

Peygamberlerin doğru sözlü ve nasihat verici olduklarını bildiren Neseî, tüm peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahyi eksiksiz olarak insanlara bildirdiklerini belirtmiştir. Ona göre peygamberlerin en üstün olanı ise Hz. Muhammed'dir.¹⁰⁵

Neseî, mucize kapsamında Miraç hâdisesine özel olarak değinmiştir. Ona göre Miraç Hz. Peygamber uyanırken meydana gelmiştir. Miraç'ın doğruluğunda hiçbir şüphe yoktur.¹⁰⁶ Taftazânî, Miraç hâdisesinin meşhur hadislerle sabit olduğu için inkâr edenin kâfir değil, bidatçı sayılacağını belirtmiştir. İsrâ ise Kur'ân ile sabit olup gerçekliği kesindir.¹⁰⁷

2.1.5. Nûreddin Es-Sâbûnî'ye Göre Nübüvvet

Mâtürîdî kelâmcılarından olan Nûreddin es-Sâbûnî (ö.580/1184)¹⁰⁸ nübüvvetin insanlara dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak bilgileri aktaran, Allah'ın mucizeler ile desteklediği seçilmiş kişilerden oluşan bir kurum olduğunu savunmuştur. Allah'ın peygamber göndermesini aklen mümkün olarak göre Sâbûnî nübüvvetin gerekliliğini hikmet kavramı çerçevesinde ele almıştır. Sâbûnî'ye göre peygamberler Allah'ın emirlerini ve yasaklarını insanlara bildirmektedir. İnsan aklı ile bu emirleri ve yasakları tam anlamıyla idrak edemeyeceğinden Allah insanlara peygamber yollamıştır. Bu durum Allah'ın hikmet sıfatının bir gereğidir. Sâbûnî, aklın iyiyi ve kötüyü bileceğini savunanları eleştirerek haram ve helalin belirlenmesinde aklın rolünün olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte aklın bazı şeyleri kavraya bile peygamber göndermenin insana bir kolaylık sağladığını bildirmiştir.

için bk. Mousa M. Saleh Alqafer, *Teftâzânî'nin Keşşâf Hâşiyesinin Tahkik ve İncelemesi (A'râf ve Enfâl Sûreleri)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 4-32.

¹⁰⁴ Sa'düddin et-Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-akâid)*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 235.

¹⁰⁵ Neseî, *İslam İncancının Temelleri (Akaid)*, 118-119.

¹⁰⁶ Neseî, *İslam İncancının Temelleri (Akaid)*, 215.

¹⁰⁷ Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-akâid)*, 249.

¹⁰⁸ Nûreddin es-Sâbûnî'nin kaynaklarda günümüzde Özbekistan'da bulunan Buhara şehrine nispet edildiği için Buhara'da doğduğu, burada yetiştiği ve Buhara'da vefat ettiği kabul edilmektedir. Sâbûnî'nin Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ile çağdaş olup birçok konuda Râzî ile münzara yaptığı ve bu münazaralarda Mâtürîdî mezhebini savunduğu belirtilmiştir. *el-Kifâye fi'l-Hidâye* ve *el-Bidâye fi usûlîd'dîn* Sâbûnî'nin kaleme aldığı eserlerdir. Geniş bilgi için bk. Hasan Eryılmaz, *Nûreddin es-Sâbûnî'nin Peygamber Tasavvuru ve Kelâm Sisteminde Hadisleri Kullanımı (el-Kifâye Örneği)* (Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 13-36.

Eğer Allah peygamber göndermeseydi insanlar vakitlerinin çoğunu araştırmaya, tefekküre ayırıp dünya hayatı ile ilgili önemli işlerine vakit ayıramayacaktı. Bu nedenle Sâbûnî, Allah'ın peygamberler göndermesini O'nun lütfunun ve rahmetinin bir eseri olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁹

Sâbûnî, mucizeyi “benzerini insanların getiremediği şey” olarak tanımlamaktadır. Mucizeyi peygamberliğin ispatı olarak gören Sâbûnî, mucizenin asıl failinin Allah olduğunu, peygamberin burada aracı olup hiçbir tesirinin olmadığını belirtmiştir.¹¹⁰ Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına da özel olarak değinen Sâbûnî, Hz. Peygamber'in mucizelerini aklî, hissî ve haberî olmak üzere üç başlıkta ele almıştır. Ona göre aklî mucize Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hz. Peygamber'in meydan okumasına rağmen hiç kimse ona benzer bir metin ortaya koyamamıştır. Bu durum Kur'ân'ın mucize olduğunun göstergesidir. Hissî mucizeleri ikiye ayıran Sâbûnî, Hz. Peygamber'in yüce ahlakını, örnek davranışlarını zatıyla ilgili hissî mucizeler kapsamında değerlendirmiştir. Ayın ikiye ayrılması, kızartılmış etin zehirli olduğunu haber vermesi,¹¹¹ ağacın yürüyüp gelmesi gibi mucizeleri ise Hz. Peygamber'in zatı dışında gerçekleşen hissî mucizeler olarak değerlendirmiştir. Sâbûnî, Hz. Peygamber'in geçmiş peygamber kıssalarını anlatmasını ve geleceğe dair haberler vermesini ise haberî mucizeler olarak değerlendirmiştir. O, hissî mucizelerin çoğunun âhâd haber olduğunu kabul etmekle birlikte Hz. Peygamber'in elinden mucize meydana geldiğinin tevâtür seviyesine ulaştığını savunmuştur. Ona göre bu tür mucizeler dolaylı da olsa mütevâtir haber kapsamındadır.¹¹²

Sâbûnî, peygamberlerin özelliklerine de değinmiştir. Ona göre peygamberler insanların en akıllısı, en güzel ahlaklısı olanıdır. Peygamberler ismet sıfatına sahip olup hatalardan korunmuştur. Sâbûnî, peygamberlerin nübüvvetten önce günah işlemelerine sık rastlanan bir durum olmasa da mümkün olduğunu dile getirmiş ancak bu halin peygamberlik görevinden sonra düzeltildiğini savunmuştur.¹¹³

¹⁰⁹ Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli 'd-dîn (Mâtürîdiyye Akaidi)*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 99-100.

¹¹⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli 'd-dîn*, 101.

¹¹¹ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 6 (No. 4508).

¹¹² Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli 'd-dîn*, 102-108.

¹¹³ Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli 'd-dîn*, 110-111.

2.1.6. Ebü'l-Berekât En-Neseî'ye Göre Nübüvvet

Haneî mezhebinin önde gelen isimlerinden biri olan Ebü'l Berekât en-Neseî (ö.710/1310)¹¹⁴ nübüvveti insanların dünyada ve ahirette ihtiyaç duydukları şeyleri açıklayan, insanların yüksek dereceleri kazanmaları için uyarıcı ve müjdeleyici elçilerin gönderilmesi olarak tanımlamıştır. Neseî, Allah'ın peygamber göndermesini aklen mümkün görmenin yanında peygamber göndermesinin hükmünü ise hikmet sıfatının bir gereği olduğunu belirtmiştir. Neseî, Allah'ın peygamber göndermesi kullarına şefkatini göstermesi olarak değerlendirmektedir. Çünkü insanlar her zaman eksiklik içerisinde ve iyiye yönelme çabasıdadır. Allah da şefkatinin bir gereği olarak peygamber göndermekle bu noksanlıkları gidermektedir.¹¹⁵

Neseî'ye göre insanın akıl sahibi olması nübüvveti gereksiz kılmamaktadır. Çünkü insan akıllı bazı durumlarda yetersiz kalmaktadır. Hatta insanda bulunan bıkkınlık, sıkıntı gibi marazlar nübüvveti zorunlu hale getirmektedir. İnsan dünya ile ilgili işleri düşünme yoluyla halledebilirken özellikle ahiret ve ibadet ile ilgili işleri tek başına akıl ile çözememektedir. Örneğin insan nimetlere şükredeceğini aklı ile kavrayabilir ancak nasıl şükredeceği konusunda ilahî bilgiye muhtaçtır. Bundan dolayı insanlığın doğru yolu bulabilmesi için nübüvvet gereklidir. Bununla birlikte Neseî nübüvveti sosyolojik temellere de dayandırıp Allah'ın insanlar arasında fesat, kan dökme, savaş gibi insanlığın zararına olan şeyleri ortadan kaldırmak için peygamber gönderdiğini belirtmiştir.¹¹⁶

Neseî, mucizeyi nübüvvetin ispatı olarak görmüştür. Ona göre mucize olmadan bir kimse peygamber olduğunu söylese bile o kişinin peygamberliği kabul edilmez. Mucizenin dünyada gerçekleşmesi gerektiğini vurgulayan Neseî, peygambere karşı meydan

¹¹⁴ Ebü'l-Berekât en-Neseî günümüzde Özbekistan'da bulunan ve şimdiki ismi Karşı olan Nesef şehrinde doğmuştur. Dönemin ilim merkezlerinden olan Buhara'da yetişmiştir. Neseî'nin hocaları arasında Haneî fakihlerinden olan Şemsü'l-eimme el-Kerderî (ö.642/1244) ve Hamîdüddin ed-Darîr (ö.666/1268) yer almaktadır. Neseî Haneî fakihlerinden Sıgnâkî'nin (ö.714/1314) ise hocasıdır. Neseî özellikle fıkıh ilmi başta olmak üzere kelâm, tefsir usûl-i fıkıh ilimlerine dair eserler de kaleme almıştır. *el-Müstasfâ, el- Musaffâ, Kenzü'd-dekâik, Menâriü'l-envâr, el-Umde, el-İ'timâd fî'l-İ'tikâd, Medârikü't-tenzîl ve hakâkiku't-te'vîl* Neseî'nin eserlerindendir. Geniş bilgi için bk. Muhammed Yazıcı, *Ebü'l-Berekat En-Neseî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve el-İ'timâd fî'l-i'tikâd Adlı Eseri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 29-59.

¹¹⁵ Ebü'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *İslam İncancının Ana Umdeleri (el-Umde fî'l-akâid Tercümesi)*, çev. Temel Yeşilyurt (Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2000),49.

¹¹⁶ Neseî, *İslam İncancının Ana Umdeleri*, 49-50; Temel Yeşilyurt, "Nübüvvetinin Gerekliliği, Kapsamı ve Süresi", *Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri*, ed. Mahmut Çınar vd. (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Basımevi, 2015), 233.

okuyanların bir benzerini getirmekte âciz oldukları olağanüstü olayları mucize olarak değerlendirmiştir.¹¹⁷ Neseî, mucize için dört şart belirlemiştir.

1. Mucize sihir ve büyüden açıkça ayırt edilmelidir.
2. Mucize dünya hayatında meydana gelmelidir.
3. Mucize nübüvvet davasını doğrular nitelikte olmalıdır.
4. Mucizenin benzerinin getirilmesi imkânsız olmalıdır.¹¹⁸

Neseî, *el-Umde* adlı eserinde Hz. Muhammed'in nübüvvetine de özel olarak değinmiştir. Hz. Peygamber'in mucizelerine dikkat çeken Neseî, parmaklarından su akması, kütüğün inlemesi, az sudan çok kişinin içmesi gibi olayları mucize olarak sıralamıştır. Ona göre mucizelerin en üstünü Kur'an'dır. Kur'an'ın sürekli bir mucize olduğunu bildiren Neseî, Kur'an'ı aklî mucize olarak değerlendirmiştir. Ayrıca insanların Kur'an'ın bir benzerini getirmeye güç yetirememeleri Kur'an'ın mucize olduğunun kanıtıdır. İsrâ ve Miraç hâdisesine de özel olarak değinen Neseî, İsrâ'nın ayet, Miraç'ın ise rivayet ile sabit olduğunu belirtmiştir. İsrâ ve Miraç'ın uyanıkken gerçekleştiğini savunan Neseî, göğe yükselmeyi akıl dışı görüp İsrâ ve Miraç'ı inkâr edenlere cevap vermiştir. Ona göre göğe yükselmek akıl dışı ise aynı düşünce çerçevesinde gökten melek inmesi de akıl dışıdır. Bu durumda göğe yükselmeyi reddeden birinin peygamberlerin melek vasıtasıyla vahiy aldığını da inkâr etmesi gerekmektedir. Böyle düşünen birisinin nübüvveti temellendirmesi mümkün değildir.¹¹⁹

Peygamberlerin özelliklerine de değinen Neseî, peygamberlerin erkek olması gerektiğini savunmuştur. Çünkü dinin yayılması için şöhret bulmak gerekmektedir. Şöhret ise kadınlar için uygun değildir. Peygamberlerin en akıllı ve en güzel huylu olması gerektiğini belirten Neseî, aynı zamanda peygamberlerin vahiyden önce ve sonra günahlardan korunduklarını savunmuştur.¹²⁰

¹¹⁷ Neseî, *İslam İnancının Ana Umdeleri*, 50.

¹¹⁸ Yeşilyurt, "Nübüvvetin Gerekliği, Kapsamı ve Süresi", 237-238.

¹¹⁹ Neseî, *İslam İnancının Ana Umdeleri*, 51-52.

¹²⁰ Neseî, *İslam İnancının Ana Umdeleri*, 52.

2.2. Osmanlı Dönemi Âlimlerine Göre Nübüvvet

Osmanlı Dönemi âlimlerinin itikadî anlamda nasıl bir çizgide olduklarına değinmeden önce Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi'nde Eş'arilik ve Mâtürîdîlik etkisine değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Selçuklular (1040-1308) tarih sahnesine çıkmadan önce İslâm dünyasının önderliğini yapan Abbâsiler Devleti'nde (750-1258) Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden olan Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) baş kadı olması, diğer öğrencilerinin devlette önemli kademelere getirilmesi özellikle Hanefiliğin Mâverâünnehir Bölgesi'nde yayılmasını sağlamıştır. Bu durum Karahanlılar Devleti'nde (840-1212) aynı şekilde devam etmiştir. Gazneliler Devleti'nde (963-1186) özellikle Gazneli Mahmud (ö.421/1030) Dönemi'nde Şâfiî-Eş'arî çizginin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durumun sebebi ise Sultan Mahmud'un bölgedeki farklı fikir akımlarının önün kesmek istemesidir.¹²¹

Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey'in (ö.455/1063) ve diğer yöneticilerin Hanefî olması Hanefî-Mâtürîdî anlayışın bu dönemde revaçta olduğunun göstergesidir. Devlet kademelerinin tayininde de bu durum gözetilmiştir. Bu dönemde Pezdevî, Serahsî (ö.483/1090?) gibi âlimler Hanefî-Mâtürîdî çizginin yaygınlaşması ve gelişmesi için çalışmışlardır.¹²² Tuğrul Bey'den sonra tahta çıkan, Anadolu coğrafyasında Türklerin kalıcı olarak yerleşmesini sağlayan Sultan Alparslan (ö.465/1072) vezirlik makamına uzun süre bu görevi devam ettirecek olan Nizâmülmülk'ü (ö.485/1092) getirmiştir. Nizâmülmülk aynı zamanda Alparslan'ın oğlu Sultan Melikşah'ın (ö.485/1092) vezirliğini de yapmıştır. Nizâmülmülk'ün eğitim aldığı âlimler ise Şâfiî-Eş'arî anlayışı benimsemiştir. Bu sebeple Nizâmülmülk, Tuğrul Bey Dönemi'nde sürgüne tâbî tutulan Cüveynî (ö.478/1085) Kuşeyrî gibi birçok Eş'arî, Şâfiî, Sûfî meşrebe sahip âlimleri Nişabur'a davet etmiştir.¹²³

Nizâmülmülk İslâm eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan Nizâmiye Medreselerinin temelini atan kişidir. Bu medreselerin amacı Ehl-i Sünnet düşüncesini hâkim kılıp Şîu-Fâtımî düşünce ile Bâtınî düşüncenin önünü kesmektir. Nizâmülmülk bu amaç doğrultusunda ülkenin her yerine medreseler açmış, medresenin müderrisliğine ise İslâmî ilimlerde söz sahibi olan, ünlü Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî İmam Gazzâlî'yi (ö.505/1111) getirmiştir. Gazzâlî yukarıda zikredilen amaçlar doğrultusunda önemli başarılar elde etmiştir. Böylece Eş'arî-Şâfiî düşünce güç kazanmış, devlet kademelerinde önemli görevlere bu mezhebe mensup olanlar tayin edilmiştir. Selçuklular

¹²¹ İbrahim Çoşkun, "Eş'arî Kelamının Selçuklu/Nizamiye Ve Osmanlı Medreselerine Girişi ve Kimi Eş'arî Yorumların Toplumdaki Yansımaları", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5 (Aralık 2020), 6.

¹²² Çoşkun, "Eş'arî Kelamının Selçuklu/Nizamiye ve Osmanlı Medreselerine Girişi", 7.

¹²³ Çoşkun, "Eş'arî Kelamının Selçuklu/Nizamiye ve Osmanlı Medreselerine Girişi", 10.

Dönemi'nde Eş'arî-Şâfiî çizginin ön plana çıkmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan birkaçını zikredek olursak Gazzâlî gibi İslâmî ilimlerde söz sahibi olup Şî ve Bâtînî düşünceye karşı etkili cevaplar veren âlimlerin Eş'arî-Şâfiî olması, o dönemde Mâtürîdî-Hanefî çizgide geniş çaplı eserler kaleme alabilecek âlimlerin olmaması, Tuğrul Bey Dönemi'nde Eş'arî-Şâfiî âlimlere yapılan baskılar sebep olarak sıralanabilir.¹²⁴

Osmanlı Dönemi âlimleri her ne kadar Eş'arî-Şâfiî çizgide bir eğitim alsalar da kaleme aldıkları eserlerde Mâtürîdî-Hanefî çizginin izlerini görmek mümkündür. Sultan İkinci Murad (ö.855/1451) Dönemi âlimlerinden olan Muhammed b. Ömer el-Halebî'nin İbnü'l-Bezzâzî (ö.827/1424) tarafından kaleme alınan Ebû Hanîfe'nin biyografisini Sultan'ın isteği üzerine Türkçeye çevirmesi bu durumun göstergelerinden biridir. Osmanlı Dönemi kelâm ilminin ilk temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Hızır Bey'in (ö.863/1459) oğlu Müftîpaşa'nın kaleme alıp Sultan İkinci Bayezid'e (ö.918/1512) takdim ettiği *Tahkîku'l-esrâr* adlı eserde Hanefîliğin diğer mezheplerden üstün olduğu, Ebû Hanîfe'nin fazileti gibi hususlara dikkat çekilmiştir.¹²⁵

İlk Osmanlı müderrisi Dâvûd-i Kayserî (ö.751/1350), Kutbüddin İznîkî (ö.821/1418), Molla Fenârî (ö.834/1431) gibi âlimler ünlü Eş'arî kelâmcısı Fahreddin er-Râzî'nin oluşturduğu ilim geleneğinin Osmanlı medreselerindeki temsilcileri arasındadır. Böylelikle Osmanlı'da kelâm ilmi müfredatı Eş'arî çizgide oluşturulmuştur. Osmanlı Dönemi medreselerinde Eş'arî müfredatın tercih edilme sebebi Eş'arî âlimlerin Eş'arî-Şâfiî çizgiyi temsil etmelerine rağmen felsefe ile kelâmı birlikte ustalıkla kaleme almalarından dolayıdır.¹²⁶ Dolayısıyla sadece medrese müfredatına bakarak Osmanlı âlimlerinin Eş'arî çizgide olduğunu söylemek doğru değildir. Nitekim Osmanlı Dönemi âlimlerinin birçok tartışmalı konuda Mâtürîdî-Hanefî çizgiye yakın veya aynı görüş belirttiği tespit edilmiştir.¹²⁷

Altı yüz yılı aşkın bir süre hüküm süren Osmanlı Devleti Türk-İslâm devletleri arasında en uzun yaşayanıdır. Osmanlı bu süre içerisinde tefsir, kelâm, fıkıh, tasavvuf gibi dinî ilimler alanında bize büyük bir miras bırakmıştır. Osmanlı'da kurulan İznîk, Sahn-ı Semân, Süleymaniye gibi medreseler ilmî faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir. Osmanlı medreselerinin amacı aklî ve naklî ilimleri kendisinde toplayan âlimler yetiştirmek olmuştur.

¹²⁴ Çoşkun, "Eş'arî Kelamının Selçuklu/Nizamiye ve Osmanlı Medreselerine Girişi", 10-11.

¹²⁵ Mehmet Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2016), 23-25.

¹²⁶ Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", 31.

¹²⁷ Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", 33; Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", 52-62.

Bu amaç doğrultusunda kelâm ilmi medreselerde önemli bir yerde konumlanmıştır. *Şerhu'l-mevâkıf*, *Şerhu'l-makâsıd*, *Tavâli'u'l-envâr*, *Şerhu'l-akâid* medreselerde kelâm ilmi ile ilgili okutulan eserlerden bazılarıdır. Osmanlı'da kelâm ilminin temellerini Eş'arîlik oluştursa da Osmanlı âlimleri itikadî açıdan Mâtürîdîliği benimsemiştir. Bu durum özellikle 19. yüzyılda ortaya çıkan Yeni İlm-i Kelâm Dönemi âlimlerinde açıkça görülmektedir. Kelâm ilmi Osmanlı'nın son dönemlerinde ise kurulan Dârülfünûn İlähiyat Fakültesi'nde okutulmuştur. Bu dönemde klasik kelâm meselelerinin yanında Batılılaşma ile ortaya çıkan pozitivizm, materyalizm gibi fikir akımlarına ve müsteşriklerin iddialarına cevap verilmiştir.

2.2.1. İbnü'l-Hümâm'a Göre Nübüvvet

Hanefî fakihi ve kelâm âlimi olan İbnü'l-Hümâm (ö.861/1456)¹²⁸, nübüvvet ile ilgili görüşlerini aklın her şeyi idrak edemeyeceği bu sebeple Allah tarafından gönderilen bir peygambere ihtiyaç olduğu düşüncesi üzerine bina etmiştir. İbnü'l-Hümâm, aklın her şeyi bileceğini bu nedenle peygamber göndermenin gereksiz olduğunu düşünen Berâhime'ye cevap vermiştir. Bu cevabını doktor örneği üzerinden açıklayan İbnü'l-Hümâm, ilaçların faydalarının ve zararlarının olduğunu bunun ise ancak bir doktor sayesinde bilineceğini belirtmiştir. İnsanların akli çeşit çeşit olduğu için tek başına her şeyi bilemeyecektir. Dolayısıyla bu durumu ortadan kaldırmak için peygamberlere ihtiyaç vardır. Bu çerçevede İbnü'l-Hümâm, Allah'ın peygamber göndermesini kullarına lütfu ve ihsanı olarak değerlendirmiştir.¹²⁹

İbnü'l-Hümâm peygamberlerin sayısını belirli bir sayı ile sınırlandırmamıştır. Peygamberlerin sayısını bildiren hadisin¹³⁰ âhad haber olduğunu belirten İbnü'l-Hümâm, peygamberlerin sayısına bir sınır getirmenin tehlikesinden bahseder. Ona göre bir sayı

¹²⁸ İbnü'l-Hümâm Mısır'ın İskenderiye şehrinde doğmuştur. Ailesinin kökeni Sivas'a dayandığı için "es-Sivâsî" nispetiyle anılmıştır. İbnü'l-Hümâm öğrenim hayatının büyük çoğunluğunu Kahire'de sürdürmüştür. Bedreddin el-Aynî (ö.855/1451), Bisâtî (ö.842/1439), İbnü'l-Mecdî (850/1447), İbn-i Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) İbnü'l-Hümâm'ın ders aldığı âlimlerden bazılarıdır. Eşrefiyye Medresesi'nde müderrislik yapan İbnü'l-Hümâm'ın yetiştirdiği öğrenciler arasında İbn-i Kutluboğa (ö.879/1474), İbnü'l-Kerekî (ö.922/1516), Şümunnî (ö.872/1468) yer almaktadır. Kahire'de vefat eden İbnü'l-Hümâm fıkıh, kelâm ve hadis alanındaki eserleriyle tanınmıştır. *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*, *et-Tahrîr fî ilmi'l-usûl*, *el-Müsâyere fî'l-akâidi'l-münciye fî'l-âhire* İbnü'l-Hümâm'ın önemli eserlerindedir. Geniş bilgi için bk. Şule Yüksel Uysal, *İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Fethu'l-kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 13-73.

¹²⁹ Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm, *Kitâbü'l-müsâyere*, çev. Harun Işık (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 89-91.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle 1421/2001), 36/619 (No. 22288).

referans alınırsa peygamber olanları peygamber saymama, peygamber olmayanları da peygamber sayma gibi bir tehlikeye düşülmektedir.¹³¹

İbnü'l-Hümâm, peygamberliğin şartları arasında erkeklik, akıl ve yaratılış bakımından en üstün olmasını, katı ve acımasız kalpli olmamasını, peygamber olacak kişinin annesinin ve babasının ahlakî kötülüklerden uzak olmasını, küçük düşürücü işten ve zanaattan uzak olmasını, peygamberlikten önce ve sonra küfürden uzak olmasını sıralamıştır. İbnü'l-Hümâm ismet sıfatını, günah işleme kudretinin peygamberler için yaratılmaması olarak açıklamıştır. Ona göre peygamberler büyük günah işlememişlerdir. Çünkü küfür, şirk gibi büyük günahları işleyen kişiden halk nefret edecektir. İbnü'l-Hümâm, peygamberler için dünyevî işlerde unutmanın mümkün olduğunu savunmakla birlikte dinî hükümlerin insanlara tebliği konusunda ise onların unutmaktan ve hatadan korunduğunu belirtmiştir.¹³²

Peygamberlerin gaybı bilmeleri gibi bir sorumluluğunun olmadığını savunan İbnü'l-Hümâm, peygamberlerin zaman zaman gaybı bilmelerinin Allah'ın iradesine bağlı olduğunu dile getirmiştir.¹³³

İbnü'l-Hümâm'a göre mucize insanların bir benzerini getirmekten âciz oldukları olağanüstü hallerdir. Mucizelerin asıl faili ise Allah'tır. Peygamberlerin mecazî anlamda mucize sahibi olduğunu savunan İbnü'l-Hümâm, peygamberin meydan okuyarak mucize gösterdiğini, gösterilen mucizenin peygamberliğini doğruladığını belirtmiştir.¹³⁴

İbnü'l-Hümâm, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına da değinmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in mucizeleri üç şekilde ele alınmalıdır.

1. Ayın ikiye yarılması, taşın selam vermesi, ağacın peygambere gelmesi gibi hissî mucizelerdir. İbnü'l-Hümâm, hissî mucizeleri reddedenlere karşı çıkmış, Hz. Peygamber'in vefat edinceye kadar mucize ile desteklendiğini belirtmiştir.
2. Mucizelerin en büyüğü olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. İbnü'l-Hümâm'a göre Kur'ân'ın akıcılığı, üslubu ve etkileyciliği aklî bir mucize olduğuna delildir.
3. Hz. Peygamber'in yüce bir ahlaka sahip olmasıdır. İbnü'l-Hümâm, Hz. Peygamber'in cömertliğini, hoşgörüsünü, sabrını, günde yetmiş defa tövbe edip istiğfar dilemesini¹³⁵ bu çerçevede değerlendirmiştir.

¹³¹ İbnü'l-Hümâm, *Kitâbü'l-müsâyere*, 91.

¹³² İbnü'l-Hümâm, *Kitâbü'l-müsâyere*, 91-94.

¹³³ İbnü'l-Hümâm, *Kitâbü'l-müsâyere*, 95.

¹³⁴ İbnü'l-Hümâm, *Kitâbü'l-müsâyere*, 95.

¹³⁵ Buhârî, "De'avât", 3 (No. 5948).

İbnü'l-Hümâm, Hz. Peygamber'in Cahiliye Dönemi'nin çirkinlikleri içinde yaşamasına, ümmî olmasına ve bilge bir kişiden ders almamasına rağmen geçmiş ümmetlerden haber getirmesini ve gelecekte haber vermesini de nübüvvetinin ispatı olarak değerlendirmiştir. İbnü'l-Hümâm, Hz. Peygamber'in haber verdiği şeylerin doğru olduğunu belirterek geçmiş peygamberlerin nübüvvetlerinin de bu suretle sabit olduğunu savunmuştur.¹³⁶

2.2.2. Hızır Bey'e Göre Nübüvvet

Osmanlı âlimlerinden olan ve İstanbul'un ilk kadısı olarak bilinen Hızır Bey¹³⁷, kelâmî görüşlerinin tamamına *el-Kasîdetü'n-Nûniyye* adlı manzum eserinde yer vermiştir. Hızır Bey 42-62 beyitler arasında genelde nübüvvet meselesine özelde ise Hz. Muhammed'in peygamberliğine değinmiştir. Son dönem Osmanlı âlimlerinden olan Manastırlı İsmail Hakkı, *Metâlib-i İrfâniyye ve İzâhât-ı Nûniyye* adlı eserinde *el-Kasîdetü'n-Nûniyye*'yi şerh etmiştir. Hızır Bey'in görüşleri incelenirken bu şerhten yararlanılmıştır.

Hızır Bey'e göre nübüvvet Allah'ın mucizelerle desteklediği kişilerin insanlara doğru yolu göstermesidir. Akıl hükümlerde bir tamamlayıcıya muhtaçtır. Bu tamamlayıcı ise peygamberdir. Hızır Bey'e göre eğer Allah peygamber göndermeseydi ahiret ile ilgili işler yarım kalacaktı.¹³⁸ İnsanlar akıllarının noksanlığı sebebiyle hem dünya hem de ahiret ile ilgili işleri tam anlamıyla bilemeyecektir. Bu ihtiyaç sebebiyle Allah'ın peygamber göndermesi hikmetinin bir gereğidir.¹³⁹

Peygamberlerin özelliklerine de değinen Hızır Bey, peygamberlerin yalan, küfür ve diğer günahlardan uzak oldukları konusunda ittifak olduğunu belirtmiştir. Hızır Bey'e göre âlimlerin çoğu peygamberlerin bilerek büyük günah işlemeyecekleri ve eksik tartma gibi çirkin davranışlar sergilemeyeceği konusunda aynı fikirdedirler. Peygamberler gerek

¹³⁶ İbnü'l-Hümâm, *Kitâbü'l-müşâyere*, 95-99.

¹³⁷ Hızır Bey Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde doğmuştur. İlk öğrenimini babasından alan Hızır Bey'in hocası ve aynı zamanda kayınbabası olan Molla Yegân'dır. (ö.865/1461) Osmanlılar Dönemi'nde yaşayan Hızır Bey ilmî münazaralardaki başarısı ile Fatih Sultan Mehmed'in dikkatini çekmiş ve Bursa'da bulunan Çelebi Mehmed (Sultâniye) Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Hızır Bey İstanbul'da vefat etmiştir. "İkinci İbn-i Sînâ", "ilmin âlemi" gibi lakaplar ile anılan Hızır Bey açık fikirli, taassuptan uzak bir alim olup şiir kabiliyeti yüksektir. Eserlerinde şiire olan kabiliyeti açıkça görülmektedir. Kestelî (ö.901/1496), Hayâlî (875/1470?), Hocaşâde Muslihuddin Efendi (ö.893/1488), Alâeddin Arabî Efendi (ö.901/1496) Hızır Bey'in yetiştirdiği öğrenciler arasındadır. *el-Kasîdedü't-nûniyye*, *el-Ucâletü leyle ev leyleteyn*, *Tefsîr-i Yâsîn-i Şerîf* önemli eserlerindedir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Hızır Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/413-415.

¹³⁸ M.Sadi Çöğenli, "Hızır Bey'in (ö.863/1459) "el-Kasîdetü'n-Nûniyye" isimli Manzum Risalesi ve Türkçe'ye Çevirisi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 52 (Aralık 2015), 273.

¹³⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Metâlib-i İrfâniyye ve İzâhât-ı Nûniyye*, haz. Rüçhan Barış Şahin (İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2021), 88.

nübüvvetten önce gerekse nübüvvetten sonra düşman korkusuyla şirk ve küfre düşmedikleri gibi bu ikisinin dışındaki büyük günahları da işlememişlerdir. Ayrıca insanların nefretine sebep olacak küçük günahları yanılarak bile olsa işlememişlerdir.¹⁴⁰ Peygamberlerin hatalarını bildiren haberlerin ya peygamberlikten önce gerçekleştiğini ya da unutma ile meydana geldiğini belirten Hızır Bey peygamberlerin hatalarını bildiren âhad haberlere ise itibar edilmemesi gerektiğini savunmuştur.¹⁴¹ Hızır Bey, peygamberlerin meleklerden üstün olduklarını savunmuştur.¹⁴² Allah'ın Hz. Âdem'e (a.s.) isimleri öğretmesini ve meleklerin ona secde etmesini istemesi peygamberlerin üstün olduğunun göstergesidir.¹⁴³

Hızır Bey, eserinde Hz. Muhammed'in nübüvvetiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre Hz. Peygamber diğer peygamberlerden üstündür. Çünkü Hz. Peygamber'in getirdiği din kıyamete dek devam edecektir. Kur'ân-ı Kerîm bütün varlığa hitap etmiştir. Ümmet-i Muhammed'in çokluğu ve bu ümmetin velîlerinin, âlimlerinin fazlalığı Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstün olduğunun kanıtıdır.¹⁴⁴ Hz. Peygamber'in gelecekte haber vermesini mucizeleri arasında sayan Hızır Bey, bu görüşüne delil olarak ise Hz. Peygamber'in Hz. Osman'ın (r.a.) nasıl öleceğini¹⁴⁵ ve İran'ın yıkılacağını haber vermesini¹⁴⁶ göstermiştir. Hızır Bey, Hz. Peygamber'in ayı ikiye yarmasını, savaşta gözü çıkan sahâbinin gözünü yerine yerleştirmesini mucize kapsamında değerlendirmiştir. Bu tür mucizelerin hadis kitaplarında sahih olarak yer alıp nesilden nesle aktarıldığını belirtmiştir. Hz. Peygamber'in mucizeleri İmam Buhârî (ö.256/870) ve İmam Müslim'in (ö.261/875) Sahîhlerinde geçmektedir. Hz. Peygamber'in mucizeleri sayılamayacak kadar çoktur.¹⁴⁷ Bununla birlikte Hz. Peygamber'e verilen en büyük mucizenin Kur'ân olduğunu savunan Hızır Bey, dönemin şairleri tarafından Kur'ân'ın kısa sûrelerinden bir benzerinin dahi getirilemeyeşini buna delil olarak göstermiştir. Miraç hâdisesine de özel olarak değinen Hızır Bey, Hz. Peygamber'in fizikî ve uyanık bir şekilde Miraç'a çıktığını savunmuştur.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Manastırlı, *Metâlib-i İrfâniyye*, 107-108.

¹⁴¹ Manastırlı, *Metâlib-i İrfâniyye*, 109.

¹⁴² Çöğenli, "Hızır Bey'in "el-Kasîdetü'n-Nûniyye" İsimli Manzum Risalesi", 274.

¹⁴³ Manastırlı, *Metâlib-i İrfâniyye*, 110.

¹⁴⁴ Manastırlı, *Metâlib-i İrfâniyye*, 91.

¹⁴⁵ Tirmizî, "Menâkıb", 63 (No. 3708).

¹⁴⁶ Müslim, "Fezâilü'l-Sahâbe", 231.

¹⁴⁷ Manastırlı, *Metâlib-i İrfâniyye*, 101.

¹⁴⁸ Çöğenli, "Hızır Bey'in "el-Kasîdetü'n-Nûniyye" İsimli Manzum Risalesi", 273-274.

2.2.3. Kemalpaşazâde'ye Göre Nübüvvet

Osmanlı Şeyhülislâmlarından olan ve çeşitli konularda risaleleri ile tanınan Kemalpaşazâde (ö.940/1534)¹⁴⁹, nübüvvetin ispatında büyük rol oynayan mucize hakkında *Risâle fî hakîkati'l-mu'cize* adlı bir risale kalem almıştır. Meydan okumayı mucizenin şartı olarak gören Kemalpaşazâde, mucizenin asıl failinin Allah olduğunu dile getirmiştir. Kemalpaşazâde'ye göre mucize, peygamberlerin elinde inkârcıları susturmak için ortaya çıkan hallerdir. Alışılmış mucize kapsamının dışına çıkarak mucizeye konu olan olayın alışılmış veya alışılmışın dışında olmasının arasında herhangi bir fark olmadığını belirtmiştir.¹⁵⁰ Kemalpaşazâde, mucizenin şartları kapsamında beş ilke belirlemiştir.

1. Mucize olağanüstü olmalıdır.
2. Mucize peygamberi yalanlamamalıdır.
3. Mucize peygamberin elinde meydana gelmelidir.
4. Mucize peygamberlik iddiasından önce meydana gelmemelidir.
5. Mucize ya ilahî fiil ya da insanların benzerini getirememesi bakımından ilahî fiile denk olmalıdır.¹⁵¹

Kemalpaşazâde, mucizeleri sâdır ve zâhir olmak üzere ikiye ayırmıştır. Hz. Muhammed'in fiziksel müdahalesi ile meydana gelen mucizelere sâdır mucize, fiziksel müdahalesi olmadan meydana gelenlere ise zâhir mucize denir. İlkine örnek olarak Hz. Peygamber'in ayı ikiye yarma mucizesini örnek vermiştir. Söz konusu mucize gerçekleşirken Hz. Peygamber eliyle işaret ettikten sonra ay ikiye yarılmıştır. Bu mucize hem sudûr hem de zuhûr etmiştir. Başka bir deyişle bu mucize Hz. Peygamber'in bedensel müdahalesi ile gerçekleşmiştir. İkincisine

¹⁴⁹ Asıl adı Şemseddin Ahmed olan Kemalpaşazâde'nin Edirne, Tokat ve Amasya'da doğduğuna dair rivayetler vardır. Amasya'da ilim tahsiline başlayan Kemalpaşazâde sonrasında askerlik mesleğine girmiştir. Âlimlerin yöneticilerden üstün olduğu düşüncesinden hareketle ilmiye sınıfına geçmiştir. Molla Lutfi (ö.900/1495), Kesteli, Hatîbzâde Muhyiddin Efendi (ö.901/1496), Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö.922/1516) Kemalpaşazâde'nin hocalarındandır. II. Beyazid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yaşayan Kemalpaşazâde birçok medresede müderrislik yapmıştır. 932/1526 şeyhülislâmlık makamına getirilen Kemalpaşazâde üç padişahın da sevgisini ve saygısını kazanmayı başarmıştır. Şeyhülislâmlık görevindeyken İstanbul'da vefat etmiştir. Çok yönlü bir âlim olan Kemalpaşazâde, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimler ile birlikte edebiyat, tarih, felsefe, dil, tıp gibi alanlarda da eserler kaleme almıştır. Meseleleri çözüme kavuşturma ve fetva verme hususundaki yeteneğinden dolayı "müftî's-sekaleyn (insanların ve cinlerin müftüsü)" olarak nitelendirilen Kemalpaşazâde Ebüssuûd Efendi (ö.982/1574), Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö.973/1565), Muslihuddin Mustafa (ö.896/1491) gibi âlimlerin hocalığını yapmıştır. Geniş bilgi için bk. Musa Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyiri'l-miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 102-182.

¹⁵⁰ Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn-i Kemâl*, nşr. Ahmed Cevdet (Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, İkdâm Matbaası, 1316), 1/138.

¹⁵¹ Kemalpaşazâde, *Resâil*, 1/140-144.

örnek olarak Kur’ân-ı Kerim’i gösteren Kemalpaşazâde, Kur’ân’ın vahyolunmasında Hz. Peygamber’in herhangi bir fizikî müdahalesi söz konusu olmadığını belirtmiştir. Vahiy direkt ilahî iradeye bağlıdır. Bu sebeple Kur’ân mucizesi sadece zuhûr kategorisindedir.¹⁵² Kemalpaşazâde, Kur’ân mucizesi ile ilgili *Î‘câzü’l-Kur’ân* adlı müstakil bir risale de kaleme almıştır. Ona göre insanların ve cinlerin Kur’ân’ın bir ayetinin benzerini dahi getirememeleri, ayetler arasında çelişkilerin olmaması, Kur’ân’ın insanları düşünceye sevk etmesi, insanların dalâletten kurtarıp hidayete erdirmesi gibi nitelikler Kur’ân’ın mucize oluşuna delildir.¹⁵³

Kemalpaşazâde, yukarıda zikredilen özellikler çerçevesinde Allah’ın mucizeler vasıtasıyla insanların akıllarında zorunlu bir bilgi yaratacağını belirterek mucizelerin peygamberliğin ispatına delâlet ettiğini savunmuştur.¹⁵⁴

2.2.4. Taşköprizâde Ahmed Efendi’ye Göre Nübüvvet

Osmanlı âlimlerinden olan Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö.968/1561)¹⁵⁵ *el-Meâlim fî ilmi’l-keîâm* adlı eserinde nübüvvet ile ilgili görüşlerini bildirmiştir. Taşköprizâde’ye göre nübüvvet Allah’ın kullarından bazılarını seçerek insanlara dünya ve ahiret mutluluğunu sağladığı bir makamdır. Ona göre bir dinin ilahî olarak nitelendirilmesi için nübüvvet kurumuna ihtiyaç vardır.¹⁵⁶ Süruri’ye göre Taşköprizâde peygamber göndermenin Allah’a vacip olduğunu savunan Mu‘tezile¹⁵⁷ ile peygamberliği Allah’ın hikmet sıfatı çerçevesinde gerekli gören Maturîdileri eleştirmektedir. O bu konuda Eş‘arî çizgide tavır takınmıştır.¹⁵⁸

¹⁵² Kemalpaşazâde, *Resâil*, 1/138.

¹⁵³ Kemalpaşazâde, *Mecmû‘ Resâilü’l-Allâme İbn-i Kemâlpaşa*, thk. Hamza el-Batrî vd. (İstanbul: Dâru’l-Lübâb, 1439/2018), 1/9-25; Ali Öge, “Şeyhu’l-İslâm İbn Kemal’in Kur’ân-ı Kerim’in Î‘câzüyle İlgili Görüşleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 50/2 (2014), 101-102.

¹⁵⁴ Kemalpaşazâde, *Resâil*, 1/145-146.

¹⁵⁵ Bursa’da doğan Taşköprizâde Ahmed Efendi Osmanlılarda ulemâ ailelerinden biri olan Taşköprizâdeler ailesine mensuptur. Eğitimini büyük bölümünü babası, dayısı ve amcasından almıştır. Oğlu olan Taşköprizâde Kemâleddin Efendi (ö.1030/1621) Taşköprizâde’nin yetiştirdiği öğrenciler arasındadır. Sahn-ı Semân, Koca Mustafa Paşa, Edirne Sultan Beyazid gibi önemli medreselerde müderrislik yapan Taşköprizâde Bursa ve İstanbul’da kadılık görevlerinde de bulunmuştur. Yakalandığı hastalık sebebiyle görme duyusunu kaybeden Taşköprizâde ilim hayatına son vermek zorunda kalıp İstanbul’da vefat etmiştir. Kelâm, fıkıh, ahlak, tefsir, mantık, Arap dili ve edebiyatı gibi birçok alanda eserler vermiştir. *Miftâhu’s-sa‘âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzû‘âtı’l-‘ulûm, eş-Şakâ‘iku’n-nu‘maniyye fî ‘ulemâ’i’l-devleti’l-Osmâniyye, el-Me‘âlim fî ‘ilmi’l-keîâm* önemli eserlerindedir. Geniş bilgi için bk. Ahmet Süruri, *Taşköprizâde’nin el-Me‘âlim’i ve Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 9-36.

¹⁵⁶ Mehmet Emin Yağcı, *Taşköprizâde’nin el-Meâlim fî ilmi’l-keîâm Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 26.

¹⁵⁷ Mu‘tezile’de nübüvvetin hükmü ilgili bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, 1/200.

¹⁵⁸ Eş‘arilikte nübüvvetin hükmü ilgili bk. Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bakillânî, *Temhîdû’l-evâil fî telhîsü’l-delâil*, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’l-Sekâfiyye, 1407/1987), 153.

Çünkü Allah'ın peygamber göndermesini hikmeti gereği değil, hikmet açısından güzel olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁹

Taşköprizâde, aklın Allah'ı ve ibadetleri bilme konusunda yeterli olduğunu savunan Berâhime'yi eleştirmiştir. İnsanların akıllarının bir olmadığını dile getiren Taşköprizâde, bazılarının zeki olduğunu bazılarının ise ahmak olduğunu bildirerek Berâhime'nin görüşünün yanlış olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁰

Taşköprizâde, mucizenin peygamberliğini inkâr edenlere meydan okuduğu sırada peygamberlik iddia edenin elinde gerçekleşen olağanüstü olaylar olduğunu belirtmiştir. Böylece mucizenin tüm şüpheleri ortadan kaldıracığını bildiren Taşköprizâde, mucizenin peygamberliğin ispatında önemli bir işlevi olduğunu savunmuştur. Ona göre mucize gerçek peygamber ile sahte peygamberi ayırt etmedeki tek yoldur.¹⁶¹

Taşköprizâde peygamberlerin özellikleri kapsamında ismet sıfatına dikkat çekmiştir. Ona göre peygamberler küfürden, dinin tebliğ edilmesinde kasıtlı olarak yanlış yapmaktan korunmuşlardır. Peygamberlerin büyük ve küçük günah işlemediklerini bildiren Taşköprizâde, yanılarak küçük günah işleyebileceklerini savunmuştur. Ona göre peygamberlerin hata ettiklerini gösteren deliller âhad haber ise reddedilmelidir. Eğer mütevâtir haber ise tevil edilmelidir. Taşköprizâde zeki, erkek, neslinin temiz olması, bedensel rahatsızlıklarının bulunmaması ve kötü mesleklerde çalışmaması gibi durumları peygamberlerin özellikleri kapsamında değerlendirmiştir.¹⁶²

Hz. Muhammed'in tüm insanlara ve cinlere gönderildiğini, getirdiği dinin kıyamete kadar geçerli olacağını bildiren Taşköprizâde, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin mucizeler ile desteklendiğini belirtmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in mucizelerinin en büyüğü Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân'ın gelecekte haber vermesi, çelişkiden uzak, ilim ve hikmet barındıran bir içeriğe sahip olması mucize olduğuna delildir. İsrâ ve Miraç hâdisesine de değinen Taşköprizâde, İsrâ'nın Kur'ân ile Miraç'ın ise haber-i vâhid ile sabit olduğunu belirtmiştir. Ona göre İsrâ ve Miraç uyanırken meydana gelmiştir. Taşköprizâde, Hz. Peygamber'in uyku halindeyken İsrâ ve Miraç hâdisesinin gerçekleştiğini bildiren Hz. Aişe (r.anhâ) ve Hz. Muaviye'den (r.a.) gelen rivayetlerin¹⁶³ zayıf olduğunu savunmuştur. Ona göre eğer bu

¹⁵⁹ Süruri, *Taşköprizâde'in el-Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri*, 81.

¹⁶⁰ Süruri, *Taşköprizâde'in el-Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri*, 82.

¹⁶¹ Yağcı, *Taşköprizâde'nin el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm Adlı Eseri*, 26.

¹⁶² Yağcı, *Taşköprizâde'nin el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm Adlı Eseri*, 27-28.

¹⁶³ Rivayetlerin geniş tahlil ve değerlendirmesi için bk. İmam Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Yazarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2000), 10/321-323; Mehmet Yaşar Kandemir, *Şifâ-i Şerif Şerhi* (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017), 1/393-406.

hâdis e uykuda veya sadece ruhla meydana gelseydi kâfirler bu kadar itiraz ederek İsrâ ve Miraç hâdisesini yalanlamaya kalkmazlardı.¹⁶⁴

2.2.5. Saçaklızâde Mehmed Efendi'ye Göre Nübüvvet

Osmanlı âlimlerinden olan Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö.1145/1732)¹⁶⁵, Kâdî Beyzâvî'nin (ö.685/1286) *Tavâil 'u 'l-envâr* adlı eserinin şerhi olan *Neşru 't-tavâli* adlı eserinde nübüvvet ile ilgili konulara değ inmiştir. Saçaklızâde'ye göre nübüvvet insanların haklarını ve sorumluluklarını bilmelerini sağlayan toplumsal çatışmayı, zulmü ortadan kaldırıp adaleti tesis eden, helal ve haram gibi ilahî emirleri ve yasakları bildiren bir kurumdur.¹⁶⁶

Saçaklızâde'ye göre mucize peygamberliğin ispatı için gereklidir. Saçaklızâde mucizenin şartlarını sıralarken Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö.816/1413)¹⁶⁷ *Şerhu 'l-mevâkıf* adlı eserinden alıntı yaparak mucizenin altı şartı olduğunu belirtmiştir.

1. Mucize olağanüstü olmalıdır.
2. Mucize gerçekleşmesinin ardından ihtilâfa sebep olmamalıdır.
3. Mucize peygamberlik iddiasında bulunan kimse tarafından gerçekleşmelidir.
4. Mucize iddia edilen olay ile gerçekleşen olay arasında paralellik arz etmelidir.
5. Mucize peygamberi yalanlamamalıdır.

¹⁶⁴ Yağcı, *Taşköprizâde'nin el-Meâlim fi İlmi 'l-Kelâm Adlı Eseri*, 27.

¹⁶⁵ Maraş'ta doğ an Mehmed Efendi, Mar'aş ı nispetiyle anılmış tır. Mehmed Efendi rivayetlere göre Hz. Ömer Dönemi'nde Maraş'a yerleş en Saçaklızâdeler ailesine mensup oldu ğ u için Saçaklızâde Mehmed Efendi olarak tanınmıştır. Ş am'da bulunan Abdülğanî b. İsmâil el-Nabluşî'den (ö.1143/1731) hadis, tefsir, tasavvuf gibi ilimleri tahsil etmiştir. Eğ itimini tamamladıktan sonra memleketi Maraş'a dö nen Saçaklızâde imamlık yaptığı caminin yanında bulunan medresede müderrislik yapmıştır. Maraş'ta vefat eden Saçaklızâde kelâm, tefsir, fıkıh, tasavvuf gibi birçok alanda eser kaleme almıştır. *Neşru 't- Tavâli*, *Tertibü 'l-'ulûm*, *Nasâ 'ih Saçaklızâde'nin eserlerindedir*. Geniş bilgi için bk. İbrahim Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 25-72.

¹⁶⁶ Kâdî Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Tavâli 'u 'l-envâr (Kelâm Metafizîgi)*, çev. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 218; Axiding Wusiman, *Saçaklızâde Muhammed Maraş ı ve Kelâmî Görüşleri* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 60.

¹⁶⁷ Seyyid Şerif günümüzde İran sınırları içerisinde bulunan ve şu anki ismi Gür gan olan Cürcân'da doğ muştur. İlk eğ itimini memleketinde alan Cürcânî Adûdiddin el-İcî (ö.756/1355), Kutbiddin Râzî (ö.766/1365), Bâbertî (ö.786/1384) gibi dönemin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Muhammed b. Atâullah Herevî (ö.829/1426), Kadızâde-i Rûmî (ö.844/1440'tan sonra), Fahreddin-i Acemî (ö.865/1460-61?) yetiştirdiğ i öğrencileri arasındadır. Kelâm, tefsir, hadis, mantık, Arap dili ve belagati gibi birçok alanda eser kaleme alana Cürcânî'nin *Şerhu 'l-mevâkıf*, *et-Ta 'rifât*, *Hâşiye 'ale 'l-Keşşâf* adlı eserleri kayda değerdir. Geniş bilgi için bk. Yüksel Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin "el-Misbâh fi Şerh el-Miftâh" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 29-83.

6. Mucizeyi gösteren peygamber geçmişte yaptığı mucizeleri söylemeyip mucizeyi ilan etmesi ile birlikte gerçekleştirmelidir.¹⁶⁸

Peygamberlerin masumiyeti hakkında Şia, Eş'ârî ve Mu'tezile kelmacılarının görüşlerini dile getiren Saçaklızâde, peygamberlerin özellikle yalancılıktan korunduğuna dair ittifak olduğunu belirtmiştir. Şia'nın ölüm korkusu sebebi ile peygamberlerin imanını gizleyip inkârını açığa vurması görüşünün¹⁶⁹ yanlış olduğunu belirten Saçaklızâde, görüşünü temellendirmek için ölüm ile tehdit edilmelerine rağmen Nemrud ve Firavun'a karşı mücadelelerini sürdüren Hz. İbrahim ve Hz. Musa'yı delil olarak göstermiştir. Saçaklızâde, Eş'ârî ve Mu'tezile'nin peygamberlerin büyük günah işlemeyeceği konusunda ittifak halinde olduklarını dile getirmiştir. Bununla birlikte Eş'ârî ve Mu'tezile mezhebine mensup âlimlerden büyük bir kısmının nebîlerin yanlışlıkla küçük günah işleyeceğini savunduklarını dile getiren Saçaklızâde tartıda hile, lokma çalmak gibi rezil günahların küçük günahların dışında olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁰ Vahiyden önce büyük günah işleme konusunu da değinen Saçaklızâde Ehl-i Hak ve Mu'tezile'nin bir kısmının bunu mümkün gördüğünü dile getirmiştir. Ancak Mu'tezile mezhebine mensup çoğu âlim bunu kabul etmemiştir.¹⁷¹ Çünkü bu tür günahlar insanı küçük düşürecektir. Bunun sonucunda da insanlar o peygambere tâbi olmayacaklardır. Saçaklızâde peygamberlerin masumluğunun fâilinin ise her şeyin asıl fâili olan Allah olduğunu savunmuştur. Saçaklızâde, İslâm felsefecilerinin peygamberlerin masumiyeti konusundaki görüşlerine de değinmiştir.¹⁷² İslâm felsefecileri, peygamberlerin günahları ve günahlara götüren şeyleri bildiğini bu bilginin vahiy ile güçlenerek bir meleke haline geldiğini savunmuştur.¹⁷³

Saçaklızâde, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına da değinmiştir. Hz. Peygamber'in birçok mucizesi olduğunu bildiren Saçaklızâde, en büyük mucizesinin ise Kur'ân-ı Kerim olduğunu savunmuştur. Arapların Kur'ân'ın bir benzerini getirememesi, Kur'ân'ın anlamda açıklığa ve derinliğine sahip olması mucize olduğuna delildir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in gelecekte haber vermesi, hiçbir eğitim almamasına rağmen yüksek bir ilmî seviyeye yükselmesi, Hz. Peygamber'in hayatının mütevâtir yolla günümüze kadar gelmesi

¹⁶⁸ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf (Mevâkıf Şerhi)*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/398-407; Wusiman, *Saçaklızâde Muhammed Maraşî ve Kelâmi Görüşleri*, 61-62.

¹⁶⁹ Şia'nın takkiye ili ilgili görüşleri için bk. Rızvanî, *Kur'ân ve Sünnet Işığında Ehlibeyt Mektebi*, 281-290.

¹⁷⁰ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/488-492.

¹⁷¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/438.

¹⁷² Konu ile ilgili bk. Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/530.

¹⁷³ Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr*, 228; Wusiman, *Saçaklızâde Muhammed Maraşî ve Kelâmi Görüşleri*, 63-64.

ve kendinden önce gelen peygamberlerin Hz. Peygamber'i haber vermesi nübüvvetinin ispatıdır.¹⁷⁴

2.2.6. Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin'e Göre Nübüvvet

Osmanlı âlimlerinden olan Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin (ö.1197/1783)¹⁷⁵ *Ferâidü'l fevâid fî beyâni'l-akâid* adlı eserinde iman esaslarını ele almıştır. Kadızâde, kitabının dördüncü bölümünde ise peygamberlere iman konusunu işlemiştir. Kadızâde'ye göre nübüvvet Allah'ın insanlara dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak amacıyla elçiler göndermesidir. Kadızâde, her insanın farklı bir alanda uzmanlaşacağını dile getirip insanlar arasındaki dünyevî anlaşmazlıkların çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu anlaşmazlıkları ortadan kaldıran kişiler ise Allah'ın kanunlarını uygulayan peygamberlerdir. Kadızâde, insanların ahiret işlerini bilemeyeceğini vurgulayıp müminlerin, sâlih ve itaatkâr kulların cennet ile müjdelenmesi; kâfirlerin, fâsıkların ve fâcirlerin cehennem ile uyarılması için peygambere ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶

Kadızâde peygamberlerin özelliklerine ve sıfatlarına da değinmiştir. Peygamberlerin erkeklerden geldiğini savunan Kadızâde bu görüşünü savaştırmak, ölü erkeği yıkamak, namazda imam olmak gibi durumların kadınlardan men edildiği görüşüyle temellendirmiştir. Kadızâde peygamberlerin içtihatlarında doğruyu bulduğu gibi yanlış içtihat ettiklerini de belirtmiştir. Peygamberler içtihatı hata etse bile bu durum peygamberler için noksanlık değildir. Çünkü Allah ya Cebrail (a.s.) ya da ilham ile peygamberin hatasını düzeltmiştir. Kadızâde'ye göre peygamberler güzel ahlaka sahip olup insanların nefret edeceği özelliklerden uzaktır. Kadızâde peygamberlerin sıfatları olarak emanet, sıdk, adalet, ismet ve emnü'l-azl¹⁷⁷ sıfatlarına değinmiştir. Peygamberler güvenilir kimseler olup ihanetten uzaktır. Peygamberlerden hem dinî hükümlerde hem de dünyevî işlerde yalan işitilmemiştir. Peygamberlerin hepsi âdil ve istikâmet üzere olup zulümden uzaktır. Peygamberler büyük ve küçük günahlardan korunmuştur. Kadızâde'ye göre peygamberlerin günah işlediğini

¹⁷⁴ Beyzâvî, *Tavâli 'u'l-envâr*, 220-222; Wusiman, *Saçaklızâde Muhammed Maraşî ve Kelâmi Görüşleri*, 60-61.

¹⁷⁵ Kâdızâde Ahmed b. Mehmed Emin'in hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

¹⁷⁶ Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin, *Ferâidü'l fevâid fî beyâni'l-akâid (Amentü Şerhi)*, drl. Süleyman Kuku (İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 2020), 155-157.

¹⁷⁷ Emnü'l-azl kavramı “bir kişiyi görevden almak veya uzaklaştırmak” anlamına gelen “azl” ile “güven vermek, korkusuzluk, asayiş sağlamak” anlamına gelen “emn” kelimelerinden oluşmaktadır. Dinî bir terim olarak ise peygamberlerin ahiret hayatında da nübüvvetinin devam edeceğini ifade etmektedir. Bu görüşün bir benzeri için krş. Pezdevî, *Usûlî'd-dîn*, 353.

bildiren nass ister ayet ister hadis olsun tevil edilmelidir. Son olarak Kadızâde peygamberlerin öldükten sonra ahirette de peygamber olduklarını belirtmiştir.¹⁷⁸

Kadızâde mucizeyi “peygamberin nübüvvetinin tasdiki için insanların benzerini getirmekten âciz oldukları harikulade işler”¹⁷⁹ olarak tanımlamıştır. Kadızâde mucizenin yedi şartı olduğunu belirtmiştir.

1. Mucize Allah’ın fiili olmalıdır.
2. Âdete muhalif olmalıdır.
3. Mucizeye karşı koymak imkânsız olmalıdır.
4. Mucize meydan okuma ile olmalıdır.
5. Peygamberlik davasında bulunanın elinde gerçekleşmelidir.
6. Peygamberin iddiasına uygun bir şekilde gerçekleşmelidir.
7. Mucize peygamberlik davasını yalanlamamalıdır. Kadızâde’ye göre Allah peygamberlerin gönderildiği toplumda rağbet edilen şeylere göre mucize vermiştir.¹⁸⁰

Hiz. Muhammed’in peygamberliğine de değinen Kadızâde, peygamberlerin sonuncusunun ümmetin icmâsı ile Hiz. Peygamber olduğunu belirtmiştir. Kadızâde’ye göre Hiz. Peygamber hem insanlara hem de cinlere gönderilmiştir. Ona göre Hiz. Peygamber bütün peygamberlerden üstündür.¹⁸¹ Kadızâde’ye göre Hiz. Peygamber’in en büyük mucizesi Kur’ân-ı Kerîm’dir. Eserini kaleme aldığı yılı kast ederek (1164/1751) Kur’ân’ın yeni inmiş gibi güzel ve tatlı bir üsluba sahip olduğunu dile getiren Kadızâde, Kur’ân’ın her okunuşunda ayrı bir lezzet olduğunu savunmuştur. Âlimlerin Kur’ân üzerine birçok tefsir kaleme almış olmaları ona göre Kur’ân’ın mucize olduğuna delildir.¹⁸² Hiz. Peygamber’in cahil bir toplumda yetişmesine rağmen hem nübüvvetten önce hem de nübüvvetten sonra üstün bir ahlaka sahip olduğunu belirten Kadızâde, bu durumun Hiz. Peygamber’in nübüvvetine kesin delil olduğunu savunmuştur. Kadızâde’ye göre Hiz. Peygamber iyilik, cömertlik, tevekkül, güvenilirlik, tevazu gibi ahlakî özelliklere sahip bir kişidir.¹⁸³

¹⁷⁸ Kadızâde Ahmed, *Ferâidü’l-fevâid*, 162-166.

¹⁷⁹ Kadızâde Ahmed, *Ferâidü’l-fevâid*, 184.

¹⁸⁰ Kadızâde Ahmed, *Ferâidü’l-fevâid*, 184-186

¹⁸¹ Kadızâde Ahmed, *Ferâidü’l-fevâid*, 177-178.

¹⁸² Kadızâde Ahmed, *Ferâidü’l-fevâid*, 183.

¹⁸³ Kadızâde Ahmed, *Ferâidü’l-fevâid*, 199-200.

Hiz. Peygamber'in İsrâ ve Miraç hâdisesine de değinen Kadızâde, İsrâ'nın Kur'ân ile sabit olduğunu belirtmiş, inkârını ise küfür olarak değerlendirmiştir. Miraç'ın ise meşhur haber ile sabit olduğunu belirten Kadızâde, Miraç'ın birden fazla gerçekleştiğini savunmuştur. Kadızâde'ye göre Miraç'ın biri beden ve ruh ile diğerleri ise sadece ruh ile gerçekleşmiştir. Kadızâde, Hiz. Aişe ve Hiz. Muaviye'den nakledilen Hiz. Peygamber'in ruhu ile Miraç'a çıktığına dair hadislerin birinci Miraç'tan sonrası ile ilgili olduğu yönünde görüş belirtmiştir.¹⁸⁴

2.2.7. Giritli Sırrı Paşa'ya Göre Nübüvvet

Osmanlı devlet adamı olan ve tefsir, kelâm, mantık gibi birçok alanda eser kaleme alan Giritli Sırrı Paşa (ö.1313/1895)¹⁸⁵ *Nakdû 'l-kelâm fi akâidi 'l-İslâm* adlı eserinde nübüvvet ile ilgili meselelere değinmiştir. Sırrı Girîdî, nübüvveti Allah'ın akıl sahipleri içerisinde seçtiği bir elçinin dünya ve ahiret işlerine ait şüpheleri ve illetleri ortadan kaldırması olarak değerlendirmiştir. Peygamber göndermenin hükmü konusunda Mâtürîdî'nin belirttiği gibi hikmet kavramına dikkat çeken Sırrı Girîdî, hikmet kavramı ile gerekliliğin (vücûbiyet) anlaşılacağını belirtmiştir. Ancak buradaki gereklilik Allah'ın peygamber göndermeye güç yetirememesi (vücûb-u aklî) ve Allah'ın peygamber göndermeyi terk etmesi (vücûb-u şerî) şeklinde değildir. Bu iki durumun Allah için düşünülemeyeceğini savunan Sırrı Girîdî'ye göre nübüvvetin gerekliliği insanlar için hikmetin ve maslahatın gerçekleşmesi amacını içermektedir. Allah, bu amaç için peygamber göndermiştir.¹⁸⁶

Nübüvvetin hükmü bağlamında aklın iyi ve kötüyü bileceğini bunun için peygambere gerek olmadığını savunan Sümeniyye ve Berâhime'nin görüşlerini reddeden Sırrı Girîdî, Allah'ın hikmeti gereği peygamber göndermesi ile göndermemesini eşit sayan Eş'arîleri de eleştirmiştir. Girîdî, bu eleştirisini Ömer en-Nesefî'nin görüşlerine dayanarak temellendirmiştir. Nesefî'ye göre dünya ve ahiret işlerinin bilinmesi için peygamberlere

¹⁸⁴ Kadızâde Ahmed, *Ferâidü 'l-fevâid*, 201.

¹⁸⁵ Sırrı Girîdî günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde olan Girit Adası'nın Kendiye şehrinde doğmuştur. Asıl adı Selim Sırrı'dır. Kaynaklarda Giritli Sırrı Paşa, Selim Sırrı Paşa olarak da anılmıştır. İlk öğrenimini ve gençlik çağlarını dedesi ile birlikte geçiren Giritli on altı yaşında memurluğa başlayıp kâtiplik, mektupçu muavinliği gibi görevlerde bulunmuştur. Rusçuk, Vidin, İzvornik gibi yerlerde sancak yöneticiliği yapmış; Bağdat, Diyarbakır, Trabzon gibi yerlerde ise valilik görevini üstlenmiştir. Giritli yöneticilik özelliğinin yanı sıra tefsir, kelâm, dinler tarihi, dil ve edebiyat alanında birçok eser kaleme almıştır. *Sırr-ı Kur'ân*, *Sırr-ı Meryem*, *Nakdû 'l-kelâm fi akâidi 'l-İslâm* Sırrı Girîdî'nin eserlerindedir. Geniş bilgi bk. Ahmet Karaman, *Sırrı Girîdî'nin Rü'yetullahı Dair Risale İsimli Eseri Bağlamında Yeni İlm-i Kelâm Döneminde Bir Mesele Olarak Rü'yetullah* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 6-15.

¹⁸⁶ Sırrı Girîdî, *Nakdû 'l-kelâm fi akâid-i-İslâm*, (Dersâdet; Mekteb-i Sanâyi Matbaası, 1310/1892), 285-286.

ihtiyaç olduğunu, insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiğini, bu peygamberlerin Allah tarafından mucize ile desteklendiğini savunduğunu yukarıda belirtmiştik.¹⁸⁷ Bütün peygamberlerin de cennet için tebşîr, cehennem için tenzîr görevi olduğunu dile getiren Girîdî, aklın bazı şeyleri idrak etse bile ahiret ile ilgili şeyleri idrak edemeyeceğini savunmuştur. Bu sebeple Allah'ın peygamber göndermesi ikram ve ihsanının bir parçasıdır.¹⁸⁸

Sırrı Girîdî, Hz. Adem'in (a.s.) sünnetullah ve ümmetin icmâ ile ilk peygamber olduğunu belirtmiştir. Hz. Adem'in peygamberliğinin inkârı Girîdî'ye göre küfürdür. Girîdî, peygamberlerin en üstününün Hz. Peygamber olduğunu savunmuştur.¹⁸⁹ Bu görüşünü “Siz insanlar arasından çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülüğü insanlardan vazgeçirmeye çalışırsınız.”¹⁹⁰ ayetiyle temellendirmiştir. Çünkü en hayırlı ümmet olmak, üstün niteliklere sahip olan bir peygambere tâbi olmak ile mümkündür.¹⁹¹ Peygamberlerin sayısı konusuna da değinen Girîdî, peygamberleri sayı ile sınırlandırmanın doğru olmadığını belirtmiştir. Bu görüşünü “Onlardan sana anlattıklarımız da var anlatmadıklarımız da var.”¹⁹² ayeti ile temellendirmiştir. Konu ile ilgili rivayetlere de değinen Girîdî, Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen yüz yirmi dört bin ve iki yüz yirmi dört bin¹⁹³ sayılarının mecazî olduğunu, rivayetlerin ise âhad haber olması sebebiyle delil olarak kullanılamayacağını savunmuştur. Çünkü Girîdî de tüm kelâm âlimleri gibi âhad haberin itikadî konularda delil olamayacağı görüşündedir. Girîdî'ye göre peygamberleri sayı ile sınırlandırmak iki tür tehlikeyi ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi peygamber olan birini peygamberlerin dışında bırakmak, ikincisi ise peygamber olmayı peygamber olarak saymaktır.¹⁹⁴

Peygamberlerin masumiyeti konusunda görüşlerini dile getiren Girîdî'ye göre peygamberler yalandan korunmuştur. Özellikle dinin insanlara anlatılması hususunda peygamberlerin yalan konuşmalarının ve emredilenin aksine bir iş yapmalarının imkân dâhilinde olmadığını bildiren Girîdî, peygamberlerin bilerek günah işlemedikleri konusunda ise Haşviyye¹⁹⁵ hariç

¹⁸⁷ Nesefî, *İslam İnancının Temelleri (Akaid)*, 117.

¹⁸⁸ Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 286-288.

¹⁸⁹ Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 293.

¹⁹⁰ Âl-i İmrân 3/110.

¹⁹¹ Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 300.

¹⁹² el-Mü'min 40/78.

¹⁹³ Peygamberlerin sayısı ile ilgili hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/619 (No.22288).

¹⁹⁴ Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 297-299.

¹⁹⁵ Dini konularda akıl yürütmeyi reddeden, nasların zâhirine bağlı kalarak görüşlerinde teşbih ve tecsîme rastlanan zümreyi ifade eden Haşviyye, manasız dini görüşlere sahip olanlar için kullanılmaktadır. Haşviyye, özellikle Allah'a nispet edilen el, ayak, göz gibi organları tevil etmeyip aynen kabul ettikleri için teşbih ve

ümmetin ittifak halinde olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁶ Peygamberlerin günah işlediklerine dair rivayetlere de değinen Girîdî, bu tür rivayetlerden âhad haber olup mütevâtir haber derecesine çıkmayanların reddedilmesi gerektiğini savunmuştur. Sırrı Girîdî'ye göre eğer peygamberlerin günah işlediklerine dair rivayet tevâtür derecesine ulaşmışsa rivayet terk edilir ya da rivayetlerde geçen günahların peygamberlikten önce gerçekleştiğine dair yorum getirilir.¹⁹⁷

Mucize konusundaki görüşlerini de aynı eserde ele alan Sırrı Girîdî'ye göre mucize nübüvvetin ispatı için insanların bir benzerini meydana getiremeyeceği, Allah'ın kanunlarına muhalif olarak gerçekleşen olaylardır.¹⁹⁸ Klasik kelâm düşüncesinde vurgulandığı gibi Girîdî de mucize için meydan okumanın gerekli olduğunu savunmuştur. Girîdî'ye göre mucize, kimin peygamber olup olmadığını ortaya çıkaran bir olaydır. Eğer Allah mucizeler vasıtasıyla peygamberleri desteklemeseydi insanların peygamberlerin sözüne itibar etmeyeceğini bildiren Girîdî, mucizenin asıl fâilinin Allah olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁹

Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatına da değinen Sırrı Girîdî, konuyu iki yönden ele almıştır. İlk olarak Kur'an'ın belagatına vurgu yapmıştır. O dönem Arapların belagat yönünden üst seviyede olmakla birlikte Hz. Peygamber'in meydan okuması karşısında Kur'an'ın bir benzerinin getirememeleri hem Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı hem de Kur'an'ın Allah katından olduğuna delildir. İkinci olarak Hz. Peygamber'in hayatında meydana gelen olağanüstü olayların tevâtür yoluyla sonraki nesillere ulaşması da Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatıdır. Girîdî, onun büyük bir ahlaka sahip olduğunu dile getirmiştir. Hem nübüvvetten önce hem de nübüvvetten sonra düşmanlarının onda ahlakî bir zafiyet bulamamalarını buna delil olarak göstermiştir. Hz. Peygamber'in gönderildiği toplum kitaptan ve hikmetten habersiz, ahlakî çöküş içerisinde olmasına

tecsîme varan görüşlere sahiptir. Bununla birlikte Haşviyye, Hz. Peygamber'e isnâd edilen tüm sözleri tenkide tabi tutmadan hadis olarak kabul etmiştir. Hintli âlim Tehânevî (ö.1158/1745) Haşviyye isminin Hasan-ı Basrî'nin (ö.110/728) Kur'an ve sünnetin yorumlanmasına karşı çıkanlara "Halkanın kenarına (haşv) gidin." demesine üzerine ortaya çıktığını ifade etmiştir. Mezhepler tarihine bakıldığında âlimler kendi görüşüne muhalif görüş belirtenleri haşvîlik ile itham etmiştir. Örneğin Câhız, Kâdî Abdülcebbar gibi Mu'tezilî âlimler Kur'an'ın ezeli olduğunu ve kulların fiilinin Allah'ın yarattığını savundukları için Ehl-i Sünnet âlimlerini Haşvîlik ile itham etmiştir. Bk. Muhammed A'la b. Alî et-Tehânevî, *Mevsû'atü Keşşâfî Istılâhatü'l-fünûn ve'l-ülûm*, çev. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1417/1996), "hşv" 1/678-679; Metin Yurdağür, "Haşviyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/426-427.

¹⁹⁶ Hâricîlerin Ezârîka fırkası da peygamberlerin günah işleyebileceğini savunmuştur. Bk. Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, 3/490.

¹⁹⁷ Girîdî, *Nakdû'l-keâm*, 299-300.

¹⁹⁸ Girîdî, *Nakdû'l-keâm*, 30.

¹⁹⁹ Girîdî, *Nakdû'l-keâm*, 289-290.

rağmen Hz. Peygamber onlara kitabı ve hikmeti öğretmiş, ahlakî özellikleri tamamlayarak toplumu ıslah etmiştir.²⁰⁰

Sırrı Girîdî, Hz. Peygamber'in İsrâ ve Miraç hâdisesini eserinde genişçe ele almıştır. Girîdî'ye göre Hz. Peygamber Miraç'a bedeni ile çıkmıştır. Bu nedenle Miraç haktır ve meşhur haber ile sabittir. Girîdî'ye göre Miraç'ı inkâr eden ise bidatçı olmaktadır.²⁰¹ İsrâ ise Kur'ân ile sabittir ki bunu inkâr eden kâfir olmaktadır. Girîdî, Hz. Peygamber'in kalp gözü ile Allah'ı gördüğünü savunmuştur.²⁰² Felsefecilerin gökyüzünde yarılma ve kapanma olmadığını öne sürerek Miraç'ı reddettiklerini dile getiren Girîdî, Miraç'ı inkâr eden felsefecilere ve felsefecilerin dışında başka bir yorum ile inkâr edenlere bütün cisimlerin bir fertten meydana gelme açısından eşit olduğunu, dolayısıyla gökyüzünde yarılma ve kapanmanın caiz olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Girîdî'ye göre bazı cisimler için geçerli olan şey, başka cisimler için de geçerlidir. Bu hikmetin bir gereğidir. O halde gökyüzünde yarılma ve kapanma mümkündür. Allah ise mümkünleri yaratmaya gücü yetendir.²⁰³ Sırrı Girîdî, Miraç'ın uyku halinde ve sadece ruhen olduğunu savunanlara da cevap vermiştir. Girîdî, Miraç'ın uyku halinde gerçekleştiğini savunanların delillerinin Hz. Aişe ve Hz. Muaviye b. Ebî Süfyan'dan gelen rivayetler ve İsrâ Sûresi 60. Ayette geçen "الرؤي/er-ru'yâ" kelimesi olduğunu belirtmiştir. İddialara cevap veren Girîdî, ayette geçen "er-ru'yâ" kelimesinden maksadın cismin görüntüsü olduğunu söylemiştir. Böylelikle Miraç hem beden hem de ruhen meydana gelmiştir. Girîdî Hz. Aişe'den gelen rivayetlerin geçerli olup olmadığı konusuna da değinmiştir. Bazı rivayetlere göre Miraç Olayı meydana geldiğinde Hz. Aişe henüz doğmamış, bazı rivayetlere göre ise Hz. Aişe böyle önemli bir meseleyi idrak edecek yaşa gelmemiştir. Dolayısıyla Hz. Aişe bu olayı müşahade etmemiş, rivayet ettiği hadisi başkasından duyarak nakletmiş olmalıdır. Miraç'ın ruhen olduğunu dile getirenlere de cevap veren Sırrı Girîdî, bu konuda Kureyşli kâfirleri ve henüz imanı sağlamlaşmamış Müslümanları örnek vermiştir. Ne Kureyşli kâfirler Miraç'ı inkâr etmiştir ne de imanda istenilen sağlamlığa ulaşamayan Müslümanlar Miraç'ı idrak edemeyerek dinden dönmüşlerdir. Girîdî, bu cevaplar neticesinde Miraç'ın hem beden hem de ruh ile meydana geldiğinin kanıtladığını savunmuştur.²⁰⁴

²⁰⁰ Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 293-300.

²⁰¹ Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 306.

²⁰² Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 310.

²⁰³ Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 306-307.

²⁰⁴ Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 307-309.

Sırrı Girîdî'ye göre keramet haktır. Kerametın nübüvvet davası olmadan kendi tarafından gerçekleşen harikulade bir olay olduğunu belirten Girîdî, Hz. Meryem ile ilgili ayeti²⁰⁵ ve Hz. Süleyman'ın (a.s.) veziri Âsaf b. Berahyâ ile ilgili “*Cinlerden bir ifrit, ‘Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim.’ dedi.*”²⁰⁶ ayetini hatırlatarak kerameti Kur’ân ile delillendirmiştir. Uzun mesafeleri kısa sürede katetmek, su üzerinde yürümek, havada uçmak, cansız ve dört ayaklı canlılar ile konuşmak Girîdî'ye göre evliyanın kerametlerindendir. Velînin velâyetinin keramet ile ortaya çıkacağını dile getiren Girîdî, bir kimsenin velâyete ve keramete ulaşabilmesi için dinde derin bir anlayışa sahip olması gerektiğini savunmuştur. Son olarak mucize ve keramet arasındaki farka değinen Girîdî, peygamberin kendi nübüvvetini bilmesi gerektiğini belirtirken velînin keramet gösterirken velâyetini bilmesinin veya bilmemesinin caiz olduğunu savunmuştur.²⁰⁷

2.2.8. Manastırlı İsmail Hakkı'ya Göre Nübüvvet

Son devir Osmanlı âlimlerinden olan Manastırlı İsmail Hakkı²⁰⁸ nübüvvet ile ilgili görüşlerine birçok eserinde yer vermiştir. Manastırlı'ya göre nübüvvet, Allah'ın insanları hayırlı ve yararlı şeylere yöneltmek için seçilen üstün kişilerin sıfatıdır.²⁰⁹ Allah'ın peygamber göndermesini aklen caiz olarak değerlendiren Manastırlı, nübüvvetin birçok maslahatı ve faydası olduğuna dikkat çekmiştir. Manastırlı, insanların akıl vasıtasıyla ulaşabildikleri Allah'ın var ve bir olduğu inancını güçlendirmeyi, cismanî haşır ve Allah'ın ahirette görülmesi gibi akıl ile ulaşılamayacak itikadî bilgileri öğretmeyi, hangi

²⁰⁵ Âl-i İmrân 3/37.

²⁰⁶ en-Neml 27/39.

²⁰⁷ Girîdî, *Nakdû'l- kelâm*, 311-313.

²⁰⁸ Günümüzde Macaristan'da bulunan Manastır şehrinde doğan İsmail Hakkı aslen Konyalıdır. İlk tahsilini Manastır'da alan İsmail Hakkı sonrasında İstanbul'a gelip eğitime burada devam etmiştir. Tikveşli Yûsuf Ziyâeddin Efendi (ö.1339/1920), Mahmûd Muhammed eş-Şînkî (ö.1322/1904) Manastırlı'nın ders aldığı hocalardandır. Askerî okullarda akâid ile ilgili dersler vermiş, İstanbul'daki Dârülfünûn'da müderrislik yapmıştır. Müderrislik görevindeki üstün başarısı sebebiyle Osmanlı nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ayasofya'da verdiği vaazlar ile birlikte geniş dinleyici kitlesine ulaşan Manastırlı, Mehmed Celâleddin Causeviç (ö.1357/1938) Dağıstanlı Ömer Hulûsi Efendi (ö.1338-1339/1920?), Seyfullah Efendi (ö.1351/1932) Mehmet Şerafettin Yaltkaya'nın hocalığını yapmıştır. Manastırlı İstanbul'da vefat etmiştir. Yirmiye yakın eser yazan Manastırlı *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşâd* mecmûalarında da birçok makale kaleme almıştır. Eserlerinde ve yazılarında genellikle akâid meselerine ve Batılıların İslâm hakkındaki itirazlarına cevap vermiştir. *Tercümetü'r-Risâleti'l-Hamîdiyye*, *Metâlib-i İrfâniyye* ve *İzâhât-ı Nûniyye*, *Mevâidü'l-in'âm fî akâidi'l-İslâm*, *Telhîsu'l-kelâm fî berâhîni akâidi'l-İslâm* eserlerinden bazılarıdır. Geniş bilgi için bk. Fatih Çifci, *Manastırlı İsmâil Hakkı'nın Nübüvvet Görüşü* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 8-38.

²⁰⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Külliyât-ı İsmâil Hakkı/Hak ve Hakikat*, (Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Sırât-ı Müstakîm Matbaası, 1329), 2/31.

fiillerin iyi hangi fiillerin kötü olduğunun Allah'ın emir ve yasakları ile belirlemeyi, insanların ahirette karşılaşacağı cezaları ve mükafatları açıklamayı, tıp ilminin temelini oluşturan ilaçların ve gıdaların zararlılarını ve faydalılarını açıklamayı, gizli kalmış sanatları öğretip insanlığın medenîleşmesine lazım olacak şeyleri öğretmeyi, insanlığın üstün ahlakî özelliklere sahip olarak yetkin bir siyasî ortam oluşturmayı nübüvvetin maslahatı ve faydası olarak değerlendirilmiştir.²¹⁰

Manastırlı iyi ve kötünün akıl ile bilineceğini savunup peygambere gerek olmadığını savunan Berâhime'yi eleştirmiştir. Manastırlı'ya göre insan akli bazı şeylere iyi veya kötü diye hüküm verse bile bu şeylerin içeriğini tam anlamıyla kavrayamaz. İnsan akli helak edici zehirler ile faydalı ilaçlar arasındaki farkı bilemeyeceği gibi ahiretimizi kurtaracak olan itikadî hükümleri de bilemez. Bu sebeple peygamberlere duyulan ihtiyaç apaçık ortadadır. Manastırlı'ya göre Allah lütfunun ve rahmetinin gereği olarak insanlığa peygamber göndermiştir.²¹¹

Manastırlı İsmail Hakkı peygamberlerde bulunan özelliklere de değinmiştir. Manastırlı'ya göre peygamberler yaşadığı dönemin en akıllısı, görüş bildirmede en kusursuzu, ahlakı ve yaşayışı ile en güzeldir. Bununla birlikte peygamberler kalp katılığından, korkaklıktan, cüzzam, alaca gibi hastalıklardan korunmuşlardır.²¹² Peygamberler için ismet, emanet, fetanet, sıdk, tebliğ-i şariat sıfatlarının vacip olduğunu belirten Manastırlı, bunların zıddı olan günah, ihanet, yalan, gaflet, hakikati gizlemek gibi şeylerin ise peygamberler için imkânsız olduğunu belirtmiştir. Peygamberliklerine zarar getirmeyecek olan insanî vasıflar ise peygamberler için caizdir. Manastırlı'ya göre peygamberler insanları ikna ederek doğru yola sevk etmekle görevli oldukları için zeki olmalıdır. Aksi halde peygamberlik görevini tam anlamıyla yerine getiremezler. Bununla birlikte peygamberlerin dini eksiksiz bir şekilde tebliğ ettiklerini bildiren Manastırlı, ilmi gizlemeyi peygamberler için imkânsız görmüştür.²¹³ Manastırlı'ya göre peygamberler Allah bildirmediği gaybı bilemezler.²¹⁴

Peygamberlerin ismet sıfatına eserlerinde genişçe yer ayıran Manastırlı, peygamberlerin büyük günahları ve insanların nefret edeceği küçük günahları işlemediğini savunmuştur. Manastırlı'ya göre nübüvvetten önce dahi peygamberlerin şirke ve küfre düşmeleri mümkün

²¹⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, *Telhîsu'l-keâm fî berâhîni akâidi'l-İslâm*, (İstanbul: Tanîn Matbaası, 1331), 64-66.

²¹¹ Manastırlı İsmail Hakkı, *Mevâidü'l-in'âm fî berâhîni akâidi'l-İslâm*, (Dersââdet: y.y. 1314), 104-105.

²¹² Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 107.

²¹³ Manastırlı, *Telhîsu'l-keâm*, 68-71.

²¹⁴ Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 109.

değildir. Peygamberlerin dünya ile ilgili işlerde yanılmalarını ve unutmalarını mümkün gören Manastırlı, dini tebliğ etmede ise yanılmayı ve unutmayı muhal olarak değerlendirmiştir. Namaz, oruç gibi ibadetlerde yanılma ve unutma nadir de olsa görülebilir. Ancak bu durum şerî bir hükmü açıklamak için meydana gelmiştir. Manastırlı, bu tür yanılmaların ve unutmaların Allah tarafından vahiy ile düzeltilindiğini belirtmiş, şeytanın müdahalesinin mümkün olmadığını savunmuştur.²¹⁵ Peygamberlerin yalan ile vasıflandırılması mümkün görmeyen Manastırlı, peygamberlerin yalan ile vasıflandırılması halinde mucizeleri yaratan Allah'ın da yalan ile vasıflandırılmasının tehlikesine değinmiştir. Manastırlı'ya göre eğer peygamberler günah işleseydi hem peygamberler hem de peygamberlere uymak ile emrolunan kimseler doğru yoldan ayrılacaklardı. Çünkü Allah insanlara peygamberlere uymalarını emretmiştir. Allah'ın günahı emretmesi ise mümkün değildir. Peygamberlerin günah işlediğine dair ayetlerin ve hadislerin sahih bir tevil ile yorumlanması gerektiğini savunan Manastırlı, peygamberlerin günah işlediğine dair anlatılan şeylerin bâtıl olduğunu belirtmiş, bu anlatıların dinlenmemesi gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁶

Manastırlı, peygamberlerin de insanî ihtiyaçları olduğunu ve hastalığa yakalanabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte insanların nefret duyacağı delirme, cüzzam gibi sıkıntılar ile sağırlık, uzun süre baygın kalma, gözlerinin görmemesi gibi durumlar peygamberler için söz konusu değildir. Manastırlı, Hz. Yakup'un (a.s.) görme yetisini geçici olarak kaybettiğini, Hz. Şuayb'ın (a.s.) körlüğünün kesin delile dayanmadığını, Hz. Eyyûb'un (a.s.) hastalığının ise cildinin altında meydana geldiğini belirtip Hz. Eyyûb ile ilgili yayılan hikayelerin bâtıl olduğunu belirtmiştir.²¹⁷

Manastırlı'ya göre mucize, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin elinde iddiasını doğrulayıcı bir şekilde meydana gelen olağanüstü şeylerdir. Mucize ile peygamberlik iddiasında bulunan kimse Allah tarafından doğrulanmış demektir. Manastırlı, mucizenin asıl yaratıcısının Allah olduğunu vurgulamıştır. Mucize sayesinde insanların peygambere uyması gerektiğini belirten Manastırlı, bu gerekliliğin hükmünü ise vacip olarak değerlendirmiştir. Manastırlı'ya göre mucize gerçek nebî ile sahte nebîyi ayırmamızı

²¹⁵ Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 108-109; Manastırlı, *Telhîsu'l-keîâm*, 73.

²¹⁶ Manastırlı, *Telhîsu'l-keîâm*, 69-70.

²¹⁷ Manastırlı, *Telhîsu'l-keîâm*, 72-73.

sağlamıştır. Çünkü yalancı birisini doğrulamak, Allah'ın şanına yakışacak bir davranış değildir.²¹⁸ Manastırlı mucizenin gerçekleşmesini aklen caiz olarak değerlendirmiştir.²¹⁹

Manastırlı, peygamberleri belirli bir sayı ile sınırlamanın doğru bir görüş olmadığını savunmuştur. Bütün peygamberlere topluca iman edilmesi gerektiğini bildiren Manastırlı, peygamberlerin hepsinin hak olduğunu, peygamberlere vacip ve muhal olan sıfatları bilerek saygı gösterilmesi gerektiğinin farz olduğunu vurgulamıştır. Peygamberlerin ilki Hz. Âdem, sonuncusu ise peygamberlerin en faziletlisi olan Hz. Muhammed'dir.²²⁰ Peygamberler arasındaki üstünlüğü kabul eden Manastırlı, bu üstünlüğün ayrıntılarıyla bilinemeyeceğini dile getirmiştir. Bu sebeple peygamberlerin sayısında olduğu gibi peygamberlerin üstünlüğünde de toptan iman gereklidir.²²¹

Manastırlı'ya göre evliyanın keramet göstermesi caizdir.²²² Kerametlerin tevâtür ile sabit olduğunu belirten Manastırlı, kerametın asıl failinin de mucizde olduğu gibi Allah olduğunu savunmuştur. Manastırlı'ya göre velînin elinde gerçekleşen kerametler bağlı olduğu peygamberin mucizelerine dâhildir. Velînin kerametleri ile nübüvvet davasında bulunmayacağını belirten Manastırlı, kerametlerin inkâr edenleri susturmak ve onlara doğru yolu göstermek gibi yararları olmadıkça meydana gelmeyeceğini vurgulamıştır. Manastırlı'ya göre az asker ile düzenli ve sayıca çok olan orduyu yenmek, birkaç kişiye yetecek su ve yemek ile birçok kişiyi doyurmak gibi fiiller evliyanın kerametlerindendir.²²³

Manastırlı İsmail Hakkı, fetret ehlinin²²⁴ durumunu nübüvvet açısından değerlendirmiştir. İsmail Hakkı'ya göre fetret ehli kendilerine peygamber gelmediği için sorumlu değillerdir. Manastırlı imanın bir kişiye farz olmasının akıl ile değil nakil ile olacağını savunmuştur. Başka bir deyişle kendisine bir peygamber tarafından tevhit ilkesi tebliğ edilmeyen kişi akli ile Allah'ı bulmak zorunda değildir. Bu sebeple fetret ehli için ahirette azap söz konusu olmayacaktır.²²⁵ Bununla birlikte Manastırlı, bireyin akli ile Allah'ın varlığını, ilmini, kudretini idrak edebileceğini belirtmiştir.²²⁶

²¹⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, *Metâlib-i İrfâniyye*, 85-86.

²¹⁹ Manastırlı, *Telhîsu'l-keâm*, 30.

²²⁰ Manastırlı, *Telhîsu'l-keâm*, 74-75.

²²¹ Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 124; Manastırlı, *Telhîsu'l-keâm*, 86.

²²² Manastırlı, *Metâlib-i İrfâniyye*, 111.

²²³ Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 95-96.

²²⁴ Sözlükte "bir şeyin şiddetini kaybetmesi, kuvvetinin zayıflaması" anlamlarına gelen fütûr kelimesinden türeyen fetret kavramı dinî anlamda Hz. Peygamber gelmeden önceki ve ibadetin etkisini yitirdiği zaman dilimi için kullanılır. el-İsfahânî, "ftr", 622.

²²⁵ Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 11-12.

²²⁶ Manastırlı, *Telhîsu'l-keâm*, 65.

Manastırlı, şirk inancına sahip olup fetret ehlinde olan kimseler için ise ahirette imtihanın gerçekleşeceğini belirtmiştir. Manastırlı'ya göre kendilerine peygamber gelmediğini bahane edip peygamber gelseydi hak dine gireceklerini söyleyen müşriklere Allah “İddianızda doğrusanız karşınızdaki ateşe girin.” diyecektir. Bunun üzerine onların çoğu ateşe girmeyecektir ve zebaniler tarafından cehenneme atılacaktır. Bununla birlikte Allah tarafından ilahî hitabın lezzetine varanlar ateşe gireceklerdir. Ateş “Biz de ‘Ey ateş! İbrahim’e serin ve zararsız ol.’ dedik.”²²⁷ ayetinde anlatıldığı üzere Hz. İbrahim’i yakmadığı gibi onları da yakmayacaktır. Hz. Peygamber’in babası Abdullah, annesi Amine ve dedesi Abdülmuttalip’in fetret ehlinde olduğunu belirten Manastırlı, Hz. Peygamber’in annesinin, babasının ve dedesinin Cahiliye Dönemi’nde yaşamalarına rağmen Hz. İbrahim’in dini olan Hanîfliğe²²⁸ mensup olduklarını belirtmiştir. Bu sebeple Manastırlı'ya göre imtihandan geçecekler arasında Hz. Peygamber’in annesi, babası ve dedesi sayılabilir. Manastırlı, müşriklerin çocuklarının ise söz konusu imtihana tabi olmayarak cennette huddâm²²⁹ olarak girip oradaki nimetlerden yararlanacaklarını savunmuştur.²³⁰

Manastırlı İsmail Hakkı eserlerinde Hz. Muhammed’in nübüvvetine genişçe yer ayırmıştır. Manastırlı'ya göre peygamberlerin en faziletlisi ve en şereflişi Hz. Peygamber’dir.²³¹ Çekmiş olduğu sıkıntılar ve gerçekleştirdiği büyük değişim bu faziletin ve şerefın en büyük göstergesidir.²³² Bununla birlikte Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu şeriatın diğer şeriatlara göre en mükemmeli olduğunu belirten Manastırlı İslâm şeriatının her asırda nasıl ibadet edileceğini öğretmesi, insanların Allah’a karşı vazifelerini bildirmesi gibi hususları bu açıdan değerlendirmiştir.²³³

Manastırlı Hz. Peygamber’in nübüvvetinin ispatını üç yönden ele almıştır.

1. Hz. Peygamber’in gösterdiği mucizelerdir.

²²⁷ en-Enbiyâ 21/69.

²²⁸ İslâm öncesi Hz. İbrahim’in tebliğ ettiği dini benimseyenler için kullanılan Hanîf kavramı, sözlükte “meyletmek, yönelmek” anlamlarına gelmektedir. Cahiliye Dönemi’nde putperestlik ile iç içe yaşamış olan Hanîfler, Hz. İbrahim’in öğretilerinden olan tevhibi benimsemişlerdir. Hz. Hatice’nin (r.anhâ.) amcasının oğlu olan Varaka b. Nevfel Mekke’de yaşamış olan Hanîflerin önde gelen isimlerindendir. Geniş bilgi için bk. Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik* (Kayseri: Se-da Yayınları, 1985), 110-122.

²²⁹ Huddâm, “hizmet eden” anlamına gelen hâdim kelimesinin çoğuludur. Başka bir anlamı ise medyumların birtakım dualar okuyarak kendilerine hizmet ettirdikleri cinlere huddâm denir. Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), “Huddâm”, 143.

²³⁰ Manastırlı, *Mevâidü’l-in’âm*, 18-22; Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, 2/284-294.

²³¹ Manastırlı, *Telhîsu’l-keâm*, 75.

²³² Manastırlı, *Hak ve Hakikat*, 135.

²³³ Manastırlı, *Telhîsu’l-keâm*, 66.

2. Hz. Peygamber'in yüce ahlakıdır.

3. Hz. Peygamber'in ümmî olmasına rağmen gerçekleştirdiği büyük inkılapdır.

Manastırlı mucizeleri ikiye ayırmıştır. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm ve hissî mucizelerdir. Manastırlı, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebliğ etmesiyle birlikte fesahat ve belagat açısından üstün olan Cahiliye Araplarına meydan okumasına rağmen onların Kur'ân'ın benzeri bir metin getirememelerini hatırlatmıştır. Manastırlı'ya göre Cahiliye Arapları Kur'ân'a benzer bir metin getirebilselerdi Hz. Peygamber ile savaş etmezlerdi. Bununla birlikte bazıları ise Kur'ân'ın icazını idrak ederek Müslüman olmuşlardır. Manastırlı'ya göre bu suretle Hz. Peygamber'in nübüvveti ispat olunmuştur.²³⁴ Hissî mucizelerin tevâtür derecesine ulaştığını belirten Manastırlı, ayın yarılmasını, taşların, ağaçların ve hayvanların selam vermesini, Hz. Peygamber'in ellerinden suların akmasını, hutbeye çıktığı hurma kütüğünün Hz. Peygamber'den ayrıldığı için inlemesini, Bedir Savaşı'nda attığı küçük taşların düşmanların gözüne girmesini²³⁵ bu çerçevede değerlendirmiştir.²³⁶

Manastırlı hissî mucizelerden Miraç hâdisesine de değinmiştir. Manastırlı'ya göre Miraç hem beden hem de ruhen gerçekleşmiştir. Miraç'ı aklen caiz gören Manastırlı, diğer olağanüstü olayları yaratan Allah'ın Miraç'ı mucize olarak Hz. Peygamber'e bahşetmesini de olağan görmüştür. Çünkü Allah'ın kudreti her şeyi kapsamaktadır. Ulûhiyyet ve nübüvveti kabul edenlerin Miraç'ı inkâr kalkışmadıklarını belirten Manastırlı, Miraç'ı inkâr edenleri ulûhiyyetin ve nübüvvetin hakikatini bilmeyen, sebeplere bağlı kalan natüralistler²³⁷ olarak nitelendirmiştir. Manastırlı, bu düşünceye sahip kişiler ile mücadele etmenin gereksiz olduğunu savunmuştur.²³⁸ Miraç hâdisesinin birçok kez gerçekleştiğini savunan Manastırlı, büyük ve meşhur Miraç haricinde gerçekleşen Miraçların bazılarının ise rüyada gerçekleştiğini belirtmiştir.²³⁹ Manastırlı Hz. Peygamber'in Miraç hâdisesinde Allah'ı

²³⁴ Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 110-112; Manastırlı, *Telhîsu'l-keîâm*, 75-78.

²³⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Basrî, *Sîret-i İbn-i Hişam*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 2/363-364.

²³⁶ Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 112-113; Manastırlı, *Telhîsu'l-keîâm*, 78-79.

²³⁷ İslâm felsefesinde tabiatçılar anlamına gelen "tabiiyyun" ismi ile anılan natüralistler bilginin ancak duyu ile elde edeceğini savunur. Bununla birlikte duyuların ötesinde olan Allah ve ruhu kabul ederler. Ebûbekir Zekerîya er-Râzî (ö.313/925) tabiiyyun düşüncesinin önemli temsilcilerindendir. Dinî görüşlerinde Brahmanizm'in etkisinde kalan Râzî akla önem vermiştir. Ona göre akıl herkeste eşit bir şekilde bulunup iyiyi ve kötüyü bilir. Ayrıca Allah'ın bilinmesi için de akıl yeterlidir. Bu sebeple peygambere ihtiyaç yoktur. Bk. Cavit Sunar, *İslâm Felsefesi Dersleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 35-38.

²³⁸ Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 121-122; Manastırlı, *Telhîsu'l-keîâm*, 85-86.

²³⁹ Manastırlı, *Metâlib-i İrfâniyye*, 103.

görmediğini savunmuştur. Manastırlı'ya göre Allah'ın dünya gözü ile görülmesi imkansızdır.²⁴⁰

Manastırlı Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı noktasında ikinci delil olarak onun ahlakına dikkat çekmiştir. Manastırlı'ya göre gerek peygamberlikten önce gerek peygamberlikten sonra Hz. Peygamber'de bulunan ahlakî özellikler ancak Allah'ın görevlendirdiği bir peygamberde bulunabilir. Hz. Peygamber şiddete karşı sabır göstermiş, kendisine zulmedenlere karşı af yolunu tutmuştur. Hz. Peygamber'in üstün ahlakını düşmanlarının dahi itiraf ettiklerini bildiren Manastırlı, akıl ve izan sahiplerinin bu durumu dikkate alarak Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik edeceklerini savunmuştur.²⁴¹

Manastırlı Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı noktasında üçüncü delil olarak yirmi üç sene gibi kısa bir süre zarfında gönderildiği toplumu cehaletten kurtararak büyük bir inkılabı gerçekleştirmesini zikretmiştir. Hz. Peygamber'in gönderildiği toplum ahlakî açıdan bozuk olup ikiyüzlülük ve öfke gibi birçok kötü huya sahipti.²⁴² Manastırlı'ya göre Hz. Muhammed, okuma yazma bilmemesine rağmen gönderildiği kavme kitap ve hikmet ile şeriatı öğretmiş ahlakî seviyelerini yükseltmiştir. Gönderildiği toplumundan birçok kimseyi olgun birey haline getirerek İslâm'ı yaymıştır.²⁴³ Hz. Peygamber'in bu süreçte birçok tehlike ile karşılaştığını belirten Manastırlı, “Allah seni insanlardan koruyacaktır.”²⁴⁴ ayetini delil göstererek bu büyük dönüşümün Allah'ın yardımı ile gerçekleştiğini vurgulamıştır.²⁴⁵

2.2.9. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye Göre Nübüvvet

Osmanlı'nın son dönem fikir adamlarından olan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (ö.1332/1914)²⁴⁶ peygamberliği, Allah'ı bilerek ahlakî esasları O'nun isteğine ve hikmetine

²⁴⁰ Manastırlı, *Telhîsu'l-keâm*, 64.

²⁴¹ Manastırlı, *Telhîsu'l-keâm*, 80-81.

²⁴² Manastırlı, *Hak ve Hakikat*, 135.

²⁴³ Manastırlı, *Telhîsu'l-keâm*, 82-83; Manastırlı, *Mevâidü'l-in'âm*, 117-118.

²⁴⁴ el-Mâide 5/67.

²⁴⁵ Manastırlı, *Hak ve Hakikat*, 47.

²⁴⁶ Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan, şimdiki ismi Plovdiv olan Filibe'de dünyaya gelen Ahmed Hilmi, ilk eğitimini burada almış, sonrasında İstanbul'da eğitim hayatına devam etmiştir. Galatasaray Lisesi'nden mezun olup çeşitli bakanlıklarda memurluk görevinde bulunmuştur. Jön Türkler ile olan ilişkisi sebebiyle Fizan'a sürülmüş, sürgündeyken tasavvufa ilgi duyup Arûsiyye tarikatına intisap etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a gelerek Dârülfünûn'da felsefe müderrisliği yapan Filibeli, *İttihâd-ı İslâm*, *Millet ile Musâhabe*, *Hikmet* gibi gazetelerin çıkarılmasına öncülük etmiştir. Çıkardığı gazeteler Siyonizm ve masonluğu eleştirdiği gerekçesiyle sık sık kapatılmıştır. Aniden vefat eden Filibeli Ahmed Hilmi ölümü bakır zehirlenmesine bağlansa da masonluğu eleştirdiği için komplo ile öldürüldüğü iddia edilmiştir. Dönemin önemli fikir adamlarından biri olan Filibeli felsefe, kelâm, tasavvuf, tarih, şiir, roman gibi birçok alanda eser kaleme almıştır. *Târîh-i İslâm*, *Allah'ı İnkâr Mümkün Mü? Yahut Huzûr-ı Fende Mesâlik-i Küfür*, *Üss-i İslâm*, *A'mâk-ı Hayâl* Filibeli'nin eserleri arasında yer almaktadır. Geniş bilgi için bk. Mehmet Zeki

uygun bir şekilde insanlara aktarmak olarak değerlendirmiştir. Filibeli peygamberlerin kalplerinin ilham ve vahiy almaya yetenekli olduğunu bildirmiştir.²⁴⁷ Ona göre bir dinin hak din olarak nitelendirilebilmesi için nübüvvet şarttır.²⁴⁸

Filibeli'ye göre peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'dir. Filibeli, Hz. Peygamber'in son peygamber oluşunu tarihi bir gerçek olarak değerlendirmiştir. Ona göre şeriatlar ve itikatlar, hikmet gereği gönderildiği zamanın ve toplumun kabulüne uygun şekilde oluşturulmuştur. İslâm'ın şeriatı ve akidesi itikatların en mükemmeli olup kıyamete kadar hükümleri eskimeyecektir. Bu sebeple günümüzde ayrıca bir peygambere ihtiyaç yoktur. Filibeli günümüzde peygamber gelse bile toplum tarafından kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü dinî anlamda tüm sözler söylenmiştir. Peygamber gelse bile herhangi bir ihtiyaca cevap vermeyecektir.²⁴⁹

Filibeli, peygamber gönderilmesi konusunda uzun münakaşaların yaşandığını söyledikten sonra bu münakaşalar ile nübüvvetin gerekliliği konusunda uzun deliller ileri sürmenin gereksiz olduğunu savunmuştur. Ona göre peygamberlerin tarih sahnesinde yer alması, binlerce yıl insanların çoğunun peygamberlere tâbi olması ve onları yüceltmesi, doğal bir delil olarak karşımıza çıkmıştır. Bu tarihî gerçeklikten sonra farklı delillere başvurmak gereksizdir.²⁵⁰

Filibeli, Avrupalı araştırmacıların peygamberlik konusunda Müslümanlardan farklı düşündüğünü belirtmiştir. Bunun sebebinin ise tahrif edilmiş kutsal kitaplar olduğunu söyleyen Filibeli, konu ile ilgili Yahudilerin peygamberliği babadan oğula geçen bir kurum olarak gördüklerini örnek olarak vermiştir.²⁵¹

Filibeli Ahmed Hilmi, nübüvveti klasik kelâm literatüründe görülmemiş bir şekilde iki kısma ayırmıştır. Bunlardan birincisi nübüvvet-i teşrî'yye (kanun koyma ile ilgili nübüvvet), ikincisi ise nübüvvet-i ta'rîfiyye (tanıtma, tebliğ ile ilgili nübüvvet)tir. Filibeli'ye göre nübüvvet-i teşrî'yye Hz. Peygamber ile sona ermiştir. Ancak nübüvvet-i ta'rîfiyye, velîlik şekli ile günümüzde devam etmektedir.²⁵² Mutlu'ya göre “Âlimler peygamberlerin

Ekici, II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Hayatı ve Eserleri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 21-53.

²⁴⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Üss-i İslâm*, haz. Hicret Yavuz (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021), 55.

²⁴⁸ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm*, (İstanbul: Hikmet Matbaası, 1326/1908), 1/67.

²⁴⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, *Üss-i İslâm*, 55-56.

²⁵⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *Üss-i İslâm*, 56.

²⁵¹ Filibeli Ahmed Hilmi, *Üss-i İslâm*, 57.

²⁵² Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm*, 1/162.

vârisleridir.”²⁵³ hadisi bu ayrımın temelini oluşturmuştur.²⁵⁴ Ayrıca Filibeli’nin tasavvufa ilgi duyup Arûsiyye tarikatına mensup olması da bu görüşü savunmasında etkili olduğu söylenebilir.

Filibeli, peygamberlerin mucizeler gösterme meselesini Hz. Peygamber üzerinden örnek vererek farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Ona göre Hz. Peygamber’in hicret sırasında Süraka’yı kumlardan kurtarması²⁵⁵ gibi pek çok mucizesi vardır ve bu tür olaylar sıklıkla meydana gelmiştir. Ancak Hz. Peygamber bu tür mucizeleri nübüvvetin bir delili olarak ortaya koymamış, asıl gücün Allah’ın elinde olduğunu belirtmek için göstermiştir. Hz. Peygamber, kime dini tebliğ etmişse o kişinin aklına hitap edip olağanüstü olaylarla onları etkilememiştir. Filibeli, bu durumun peygamberin doğruluğuna en büyük delil olması gerekirken mutaassıplar tarafından mucize göstermeyen kişinin nübüvvetinin kabul edilmediğini ifade etmiştir.²⁵⁶

Filibeli Ahmed Hilmi *Tarih-i İslâm* adlı eserinde Miraç hâdisesini ayrı bir başlık altında incelemiştir. Filibeli’ye göre Miraç kesin olarak gerçekleşmiştir. Ancak Miraç’ın nasıl gerçekleştiği konusunda ihtilâf vardır. Bu ihtilâf sahâbe arasında da gerçekleşmiştir. Hz. Aişe ve bazı sahâbîler Miraç’ın manevî şekilde meydana geldiğini bildirmişlerdir. Filibeli Miraç’ı aklî bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Ona göre Miraç cismanî değil ruhanî bir şekilde meydana gelmiştir. Miraç’ın cismanî olarak gerçekleşmesi İslâm akidesine terstir. Filibeli Miraç’ın cismanî bir şekilde gerçekleştiğini savunanların Müşebbihe ve Mücessime²⁵⁷ mezhebinin görüşlerini kabul ettiklerini belirtmiştir. Filibeli’ye göre Selef güzel niyetleri ve sağlam imanları sebebiyle Miraç’ın cismanî bir şekilde gerçekleştiğini kabul etmiştir. Ancak her ne kadar iyi niyet göstergesi olarak kabul edilse bile Miraç’ın cismanî şekilde gerçekleştiğini kabul etmek Kur’ân’ın ve İslâm’ın ruhuna aykırıdır.²⁵⁸

Velâyet konusundaki görüşlerini de dile getiren Filibeli’ye göre peygamber melek vasıtası ile Allah’a ulaşmış, O’nun emir ve yasaklarını insanlara bildirmek ile görevlendirilmiş,

²⁵³ Buhârî, “İlim”, 10 (No.67).

²⁵⁴ Şükrü Mutlu, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 90.

²⁵⁵ İbn-i Hişam, *Sîret*, 1/156-158.

²⁵⁶ Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm*, 1/164.

²⁵⁷ Müşebbihe kavramı İslâm Mezhepler Tarihi’nde Allah’ın yarattıklarına benzemesini veya yarattıklarını Allah’a benzemesini savunanlar için kullanılan bir kavramdır. Müşebbihe düşüncesini savunanların diğer mezheplerden ayırt eden görüş ise yed (el), ayn (göz), vech (yüz) gibi haberî sıfatları gerçek anlamıyla değerlendirmiş olmalarıdır. Mücessime kavramı da aynı düşünceyi paylaşan kişiler için kullanılan kavram olup Kerrâmiyye başlığı altında incelenmiştir. Geniş bilgi için bk. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Dinler ve Mezhepler Tarihi (el-Milel ve’n-Nihal)*, çev. Muharrem Tan (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 95-105.

²⁵⁸ Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm*, 1/192-194.

seçilmiş insandır. Velî ise vasıtasız olarak Allah ile irtibata geçen kimsedir. Filibeli, vasıtalı-vasıtasız ayırımının irfana ait bir fark olduğunu, nebîlerin velîlikten mahrum olmadığını dile getirdikten sonra peygamberliğin makamların en şerefli olduğunu vurgulamıştır. Filibeli'ye göre peygamber-velî arasındaki asıl fark ise peygamberin davet, kitap ve şeriat sahibi olmasıdır.²⁵⁹

2.2.10. Abdullatîf Harpûtî'ye Göre Nübüvvet

Son dönem Osmanlı âlimlerinden olan Abdullatîf Harpûtî (ö.1332/1916)²⁶⁰ *Tenkîhu'l-kelâm fî akâidi ehli'l-İslâm* adlı eserinde nübüvvet konusuna değinmiştir. Harpûtî'ye göre nübüvvet Allah'ın kendisine vahiy aracılığıyla bildirdiklerini insanlara aktaran peygamberlerin sıfatıdır. Harpûtî, nübüvveti peygamberlerin tebliğ görevi ile ilişkilendirerek tanımlamıştır. Ona göre nübüvvet aklen mümkün olup peygamberlerin ortaya koyduğu mütevâtir haberle ve bize ulaşan mucizelerle sabittir. Harpûtî, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesinin, din ve dünya işlerinin düzene konulmasının, ilahî kanunların tebliğ edilmesinin tek yolunun Allah'ın peygamber göndermesiyle gerçekleşeceğini savunmuştur.²⁶¹

Harpûtî, nübüvvetin hükmü konusunda İslâm filozoflarının, Mu'tizele ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine değinmiştir. İslâm filozoflarının ve Mu'tezilî âlimlerin peygamber gönderme konusunda Allah'a vücûbiyet attettiklerini belirten Harpûtî, bazı Hanefî âlimlerin ise Allah'ın hikmeti gereği peygamber göndermesinin vacip olduğu görüşünde olduklarını belirtmiştir. Ancak Harputî'ye göre Ehl-i Sünnet'e mensup olan âlimler Allah için vücûbiyet söz konusu olmadığını, peygamber göndermenin Allah'ın bir ihsanı ve lütfu olduğu görüşündedir.²⁶²

Harpûtî, peygamberler için mümkün olan ve olmayan durumlara değinmiştir. Harpûtî, peygamberlik için gerekli durumlar arasında erkek olma, buluşa erme, mükemmellik, ismet,

²⁵⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm*, 1/160.

²⁶⁰ Harput'ta doğan Abdullatîf Harpûtî'in asıl adı Abüllatif Lutfî'dir. İlk eğitimini Harput'ta akrabası olan Müftü Ömer Naîmî'den (ö.1299/1882) almıştır. İstanbul Fatih Medreselerinde eğitimini tamamlayan Harpûtî Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Beyazıt Camii dersiâmlığı, Dârülfünûn'da kelâm ilmi müderrisliği görevlerinde bulunmuştur. Harpûtî İstanbul'da vefat etmiştir. Özellikle kelâm ilmine dair eserler kaleme alan Harpûtî'nin *Tenkîhu'l-kelâm fî akâidi ehli'l-İslâm*, *Târih-i İlm-i Kelâm* adlı eserleri kayda değerdir. Geniş bilgi için bk. Nur Betül Uz, *Abdullatîf Harpûtî'nin Tenkîhu'l-kelâm fî akâid-i ehli'l-İslâm İsimli Eserinde Nübüvvet Anlayışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 10-27.

²⁶¹ Abdullatîf Harpûtî, *Tenkîhu'l-kelâm fî akâidi ehli'l-İslâm (Kelâm İlmine Giriş)*, haz. Fikret Karaman (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 199-201.

²⁶² Harpûtî, *Tenkîhu'l-kelâm*, 206-207.

sıdk ve emanet sıfatlarını sıralamıştır. Peygamberlerin erkek olması gerektiğini savunan Harpûtî, bu görüşünü tebliğin yayılcı bir yönü olduğunu, kadının tesettürünün ise buna engel olduğu düşüncesiyle temellendirmiştir. Buluğa erme konusunda ihtilâf olduğunu belirten Harpûtî, Hz. Yahya (a.s) ve Hz. İsa'nın çocukken peygamber olduğunu savunan Fahreddin er-Râzî 'ye cevap olarak “Allah İsa'ya kitabı, hikmeti, İncil ve Tevrat'ı öğretecek.”²⁶³ ve “Ey Yahya kitaba var gücünle sarıl. Biz ona çocukken hikmeti verdik.”²⁶⁴ ayetlerinde geçen “hikmet” kavramını tevil ederek iki peygamberin de buluğa erdikten sonra peygamber olduğunu savunmuştur. Harpûtî, peygamberlerin akıl, irade, yaratılış, huy, ahlak, soy ve nesep bakımından üstün ve mükemmel olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre peygamberlerde algı bozukluğu, haset, kin ve ahmaklık gibi ahlakî kusurlar olamaz. Bununla birlikte cüzam, uzuv eksikliği gibi bedensel arızalar da peygamberlerde bulanamaz. Peygamberlerin ismet sıfatı konusunda Mâtürîdî gibi düşünen Harpûtî, ismet sıfatını peygamberlerin hata yapmasını engelleyen ilahî bir yardım olarak değerlendirmiştir. Ona göre ismet sıfatı, sıdk ve emanete riayet sıfatlarını da zorunlu kılmıştır. Bunun yanında sıdk ve emanete riayet sıfatlarının zıddı olan yalan ve tebliğde ihanet gibi durumlar peygamberler için düşünülemez. Harpûtî, insanî ihtiyaçların peygamberler için de caiz olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte hata ve unutma konularına değinen Harpûtî'ye göre peygamberlerde hata ve unutma meydana gelmiştir. O, vahiy olmaksızın peygamberlerin gaybı bilemeyeceklerini savunmaktadır. Harpûtî, peygamberlerde bulunması mümkün olmayan durumlara da değinmiştir. Ona göre nübüvvetten önce de sonra da peygamberlerin küfre düşmediği konusunda ittifak vardır. Ayrıca ona göre bilerek büyük ve küçük günah işlemenin peygamberler için söz konusu değildir. Harpûtî, nübüvvetin ölümle birlikte son bulmayacağını da savunmuştur.²⁶⁵

Harpûtî, mucize konusunda da görüşlerini serdetmiştir. Harpûtî, mucizenin hem Hz. Muhammed'in hem de diğer peygamberlerin nübüvvetinin ispatı için önemli olduğunu belirtmiştir. Mucizeleri maddî-hissî, aklî-hikemî ve ahlakî-kemâlî olarak üçe ayıran Harpûtî, Maddî-hissî mucizeleri ise Hz. Peygamber'in zatında gerçekleşen (zâtiye), canlı varlıklarda gerçekleşen (hayvâniye) ve cansız varlıklarda gerçekleşen mucizeler (cemâdiye) olarak üçe ayırmıştır. Hz. Peygamber'in iki omzu arasında bulunan mühür, parmaklarından su fışkırması, gaybî bilgiler vermesi onun zatında gerçekleşen mucizelerindendir. Harpûtî, kutsal kitaplarda diğer peygamberler tarafından Hz. Peygamber'in geleceğinin haber

²⁶³ Âl-i İmrân 3/48.

²⁶⁴ Meryem 19/12.

²⁶⁵ Harpûtî, *Tenkîhu'l-keîlâm*, 208-212.

verilmesini, “*Nihayet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: Ey Karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!*”²⁶⁶ ayetinde anlatılan Hz. Süleyman’ın karıncalarla konuşmasını ise canlılarda meydana gelen mucizeler kapsamında değerlendirmiştir. Taşların ve ağaçların Hz. Peygamber ile selamlaşması, avucundaki taşların ve kaptaki yemeğin tesbih etmesi, hurma kütüğünün inlemesi, Yahudi bir kadının hazırladığı etin zehirli olduğunu söylemesi²⁶⁷ gibi mucizeler ise cansız varlıklarda meydana gelen mucizelerdendir. Bununla birlikte ayın ikiye yarılması olayını da cansızlarda meydana gelen mucize olarak kabul eden Harpûtî söz konusu olayı inkâr edenlerin ise bidat ve dalâlet ehlinden olduğunu belirtmiştir. Harpûtî’nin sarsılmaz delil olarak nitelendirdiği Kur’ân-ı Kerim ise aklî-hikemî mucizedir. Hz. Peygamber’in müşriklere Kur’ân’a benzer bir metin getirme konusunda meydan okuyuşu buna delildir. Kur’ân’ın belagat açısından eşsiz olması, dünya ve ahiret ile ilgili işlerde birçok maslahatı içermesi, üstün ahlak ve güzel işleri barındırması sebebiyle hikmet dolu bir kitap olması onun mucize oluşunu güçlendirmiştir. Harpûtî, Kur’ân’ın bütün zamana hitap etmesi, günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmesini devam eden bir mucize olarak değerlendirmiştir. Hz. Peygamber’in yaratılış ve ahlak bakımından insanların en güzeli olduğunu bildiren Harpûtî, onun ahlak ve bilgiden uzak bir toplumda yaşamasına rağmen olgunluğunu, ilim açısından ileri olmasını, konuşma bakımından fasih olmasını ahlakî-kemalî mucize olarak değerlendirmiştir.²⁶⁸

Harpûtî, Hz. Peygamber’in nübüvveti konusunu eserinde müstakil bir bölüm olarak ele almıştır. Hz. Peygamber’in nübüvvetinin özelliğinin sayılamayacak kadar çok olduğunu belirten Harpûtî, bu konuyu beş madde halinde ele almıştır.

1. Hatemiyet olarak adlandırılan Hz. Peygamber’in son peygamber ve peygamberlerin en üstünü olmasıdır.
2. Hz. Peygamber’in getirdiği din en üstün ve neshedicidir. Ondan sonra başka bir peygamber gelmeyecektir. Bu sebeple Harpûtî Hz. Peygamber’in getirdiği dinin son din ve önceki dinleri neshedici olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber’in dininin neshedici olması diğer peygamberlerin getirdiği dinlerden üstün olduğunun kanıtıdır.
3. Evrensellik olup Harpûtî Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği dinin cinleri ve melekleri de içermesi nedeniyle evrensel olduğunu bildirmiştir.

²⁶⁶ en-Neml 27/18.

²⁶⁷ İbn-i Hişâm, *Sîre*, 3/465-466.

²⁶⁸ Harpûtî, *Tenkîhu ’l-keîâm*, 213-222.

4. Kapsayıcılık olup Harpûtî, Hz. Peygamber'e kuşatıcı ve kapsayıcı ifadeler verildiğini belirtmiştir.

5. İsrâ ve Miraç hâdisesidir. Harpûtî, İsrâ ve Miraç'ın hem ruhen hem de bedenen meydana geldiğini bildirmiştir. İsrâ Sûresi 1. ayette geçen “عبد/abd” kelimesinin ruh-beden bütünlüğünü ifade ettiğini savunan Harpûtî, “اسري/isrâ” kelimesinin de cismânî bir şekilde yürümek olduğunu belirterek görüşünü temellendirmiştir. İsrâ ve Miraç hâdisesini aklî temellere de dayandıran Harpûtî, Allah'ın fiillerini hür bir şekilde gerçekleştiren fâil-i muhtâr olduğunu hatırlatmıştır. Güneşin dünyadan katbekat büyük olmasına rağmen hızlı bir şekilde döndüğünü, bu hızın Hz. Peygamber'e de verilmesinin mümkün olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte Harpûtî, İsrâ ve Miraç'ın sıradan bir rüya olması halinde inkâr edenlerin ve imanı zayıf olanların bu olayı reddetmek için büyük bir gayret sarfetmeyeceklerini belirtmiştir.²⁶⁹

Harpûtî, nübüvvet ve velâyet kavramlarını karşılaştırarak ele almıştır. Ona göre bütün peygamberler velîdir. Ancak her velî, nebî değildir. Nübüvvet velâyetten üstündür. Velîlerin kerameti Kur'ân, sünnet ve icmâ ile sabittir. Harpûtî, keramet konusunda Mu'tezile'nin görüşlerini dile getirmiştir. Mu'tezile'nin kerameti kabul etmediğini, kerameti kabul ettiği anda mucize ile karışacağını savunduklarını belirtmiştir. Bu görüşe karşın Harpûtî, keramet ile mucize arasındaki farka dikkat çekmiştir. Mucizenin peygamberlik iddiası olduğunda meydana geleceğini belirtmiş, kerametın ise böyle bir iddia olmadan meydana gelebileceğini savunmuştur. Böylece keramet, mucize ile aynı şey olmadığı gibi mucizenin sınırlarını da ihlal etmemiştir. Harpûtî'ye göre ortaya çıkan keramet nebînin nübüvvetine bir halel getirmeyeceği gibi velînin mensup olduğu dinin peygamberinin de hak olduğunu kanıtlamıştır. Harpûtî “*Sana ölüm gelinceye kadar Rabb'ine ibadet et.*”²⁷⁰ ayetini delil göstererek özellikle kerametın dinî sorumluluğu ortadan kaldıracığını savunan İbâhiyye'ye²⁷¹ cevap vermiştir. İbâhîlerin ayette geçen “yakîn” kelimesini Allah'ı bilme konusunda (ma'rifetullah) yakînlik olarak tefsir ettiklerini belirten Harpûtî, bu ayetin direkt

²⁶⁹ Harpûtî, *Tenkîhu'l-kelâm*, 222-227.

²⁷⁰ el-Hicr 15/99.

²⁷¹ “Kanunların, dini emirlerin ve ahlak kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip her şeyi mübah gören kimseler olarak” tanımlanan İbâhiyye, İslâm mezhepleri tarihçileri tarafından Hattâbiyye, İsmâiliyye, Nusayriyye gibi aşırı Şîî ve aşırı Sûfî gruplar için kullanılmıştır. İbâhiyye'ye mensup olanlara İbâhî denilmiştir. İbâhîler Nasların zahirî manasından çok batınî manasına yoğunlaşmışlardır. Nasları hiçbir kurala bağlı kalmaksızın tevil eden İbâhîler, dinî hükümleri geçersiz saymışlardır. Helâllerin yapılmasının ve haramlardan sakınılmasının gereksiz olduğu İbâhîlerin temel görüşlerindendir. Aşırı Şîî gruplar dinî imâmın bilinmesi ve sevilmesi olarak tanımlanmışlardır. Aşırı Sûfî gruplar ise Allah'ın ibadete ve itaate ihtiyacı olmadığını düşündükleri için “şeriatlı sâfîler” olarak anılmıştır. Bk. Hasan Onat, “İbâhiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/252-254.

Hiz. Peygamber'e hitaben indiğini, dolayısıyla böyle bir tefsirin yanlış olduğunu belirtmiştir. Harpûti'ye göre Hiz. Muhammed'den sonra velîlerin en üstünü sırasıyla Hiz. Ebûbekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve Hiz. Ali'dir.²⁷² Burada Harpûti'nin velîlik sıralamasında hilâfet sıralamasını esas aldığı görülmektedir.

2.2.11. Mehmet Şerafettin Yaltkaya'ya Göre Nübüvvet

İctimâ-i İlm-i Kelâm metodunun kurucusu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Diyanet İşleri Başkanı olan Mehmet Şerafettin Yaltkaya²⁷³ nübüvvet ile ilgili görüşlerini çeşitli makalelerinde dile getirmiştir. Yaltkaya'ya göre peygamberlik Allah ile insan arasındaki irtibatı sağlayan bir kurumdur.²⁷⁴ M. Şerafettin, iyilerin mükafatlandırılacağını kötülerin cezalandırılacağını bildiren din olgusunu tüm peygamberlerin ortak noktası olarak değerlendirmiştir. Tüm peygamberlerin şeriatının bu olgu üzerine bina edildiğini belirten Yaltkaya, dinlerin aynı şeriatların ise farklı olduğunu savunmuştur. Bu durumu suya atılan bir taşın çevresinde oluşan dalgaya benzetmiştir.²⁷⁵

Hiz. Muhammed'in nübüvvetine de değinen Yaltkaya, Hiz. Peygamber'in ilk peygamber olmamasını, kendinden önce gelen tüm peygamberleri kabul etmesini nübüvvetinin delili olduğunu savunmuştur. Bu delili ittirad²⁷⁶ olarak isimlendiren Yaltkaya, görüşünü "Ben peygamberlerin ilki değilim."²⁷⁷ ayetiyle delillendirmiştir. Yaltkaya Hiz. Peygamber'in

²⁷² Harpûti, *Tenkîhu'l-kelâm*, 228-230.

²⁷³ İstanbul'da doğan Mehmet Şerafettin Yaltkaya aslen Ürgüplüdür. Fatih ve Beyazıt camilerinde Kastamonulu Süleyman Efendi (ö. 1338/1922), Trabzonlu Hüsnü Efendi (ö. 1327/1909) ve Arapkirli Hüseyin Avni'den (ö. 1373/1954) dersler alan Yaltkaya ayrıca Manastırlı İsmail Hakkı'dan tefsir, İsmail Saib Sencer'den (ö. 1359/1940) Arap dili ve edebiyatı dersi almıştır. Medreselerde tefsir, mantık, hitabet dersleri ile birlikte çeşitli liselerde Arapça, Farsça, din ve edebiyat dersleri okutmuştur. Ramazan ayında, padişahın huzurunda yapılan Huzur derslerine muhatap olarak katılmıştır. Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde kelâm tarihi, İslâm felsefesi müderrisliği de yapan Yaltkaya bir dönem İslâm Tedkikleri Enstitüsü müdürlüğü yapmıştır. 1942-1947 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı görevini üstlenen Yaltkaya bu görevi sürdürürken Ankara'da vefat etmiştir. Yaltkaya *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilürreşâd*, *Türk Yurdu*, *İslâm Mecmûası*, *Hikmet*, *İkdam*, *Dersaadet* gibi çeşitli dergilerde ve gazetelerde birçok makale kaleme almıştır. *Kelâm Tarihi*, *Dini Makalelerim*, *Benim Dinim*, *Târîh-i Kur'ân-ı Kerîm*, *Hatiplik ve Hutbeler* M. Şerafettin Yaltkaya'nın bazı eserlerindendir. Geniş bilgi için bk. Fatih Özteke, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Çağdaş İslamcı Bir Aydın: Mehmet Şerafettin Yaltkaya* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 11-43.

²⁷⁴ M. Şerefeddin Yaltkaya, *Benim Dinim*, (Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1943), 3.

²⁷⁵ M. Şerefeddin Yaltkaya, *Dini Makalelerim*, (İzmir: DİB Yayınları, 2020), 57.

²⁷⁶ Övülen veya yerilen kişi ile bu kişinin soyundan gelenlerinin isimlerini açık bir şekilde sıralanmasına ittirad sanatı denir. "Eğer seni öldürürlerse, ey Şihâb oğlu Hâris oğlu Utbe, muhakkak ki onların mülklerini mahvederim." sözü ittirad sanatına örnektir. Cürcânî, "İttirâd", 29. Bu sanat "Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunların Yahudi veya Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz." (el-Bakara 2/140) ayetinde olduğu gibi başka ayetlerde de kullanılmıştır. Yaltkaya ittirad sanatı ile Muhammed'in nübüvvet silsilesinin son temsilcisi olduğunu ifade etmiştir.

²⁷⁷ el-Ahkâf 46/9.

dünya tarihinde gerçekleşen olayların en önemlilerinden birini gerçekleştirdiğini savunmuştur. Hz. Peygamber'in diğer peygamberler arasındaki üstünlüğünü Kur'ân-ı Kerîm bağlamında ele alan Yalkaya, diğer peygamberlerin mucizelerinin geçici olup kendi zamanlarıyla sınırlı olduğunu belirtmiş, Kur'ân'ın mucize olarak süre ile sınırlı olmadığını vurgulamıştır. Yalkaya'ya göre çocukluğunda ve gençliğinde sıradan insanlar gibi yaşayan Hz. Peygamber'in kırk yaşından sonra Kur'ân gibi bir mucize ile insanlık karşısına çıkması onun nübüvvetinin ispatının apaçık göstergesidir.²⁷⁸

Yalkaya, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı olan Kur'ân-ı Kerîm'i geniş olarak ele almıştır. Yalkaya'ya göre Hz. Peygamber'e verilen en büyük mucize Kur'ân'dır. Kur'ân belagatı ile eşsiz bir kitaptır. Hz. Peygamber'in hamaset ve şecaatiyle ünlü cahilî Araplara meydan okumasına rağmen onlar bile Kur'ân karşısında kalem oynatamamışlardır. Yalkaya Kur'ân'ın mucizeliğini dönemin ünlü şairlerinden Lebid b. Rebia'nın (ö. 40-41/660-661) dahi kabul ettiğini, bu vesileyle İslâm'a girdiğini ve Müslüman olduktan sonra ise Kur'ân ile hemhâl olduğunu vurgulamıştır. Bu minvalde Hz. Ömer'in (r.a.) de Kur'ân'ın mucizeliği karşısında mağlup olup Müslüman olduğunu hatırlatmıştır.²⁷⁹ Kur'ân, kısa sürede ilkel Arap toplumunu üst seviyeye çıkarmıştır. Yalkaya, Kur'ân'ın sadece Arabistan'da değil dünyanın farklı yerlerinde medeniyet inşa ettiğini savunmuştur. Tüm zaman dilimlerinde önde gelen kişiler Kur'ân ile ilgili sayısız eserler kaleme almıştır. Yalkaya'ya göre Kur'ân, ölü diriltmek²⁸⁰, asayı ejderhaya dönüştürmek²⁸¹ gibi hissî mucizelerden aklî mucize geçişi sağlamıştır. Yalkaya, hissî mucizelerin göze büyük görünse bile teknoloji ile meydana gelebileceğini vurgularken aklî mucizelerin insanların ulaşamayacağı bir noktada olduğunu savunmuştur.²⁸² Yalkaya bu görüşü ile insanların teknolojik gelişmeleri takip ederek yeni arayışlar içerisinde olması gerektiğine; fikirler, icatlar, ilaçlar geliştirerek ihtiyaçların giderilmesinin önemine dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Örneğin Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi mucizesinden hareketle hastalıkların tedavileri için çaba sarf etmek bu minvalde değerlendirilebilir. Aksi anlamda mucizelerin teknoloji ile meydana gelebileceğini savunmak mucizenin bir benzerinin getirilememesi ilkesine ters düşmektedir.

²⁷⁸ Yalkaya, *Dinî Makalelerim*, 61-62.

²⁷⁹ Şerefeddîn Yalkaya, *Târih-i Kur'ân- Kerîm*, (İstanbul: Kader Matbaası, 1331), 12-13.

²⁸⁰ el-Mâide 5/110.

²⁸¹ el-'Arâf 7/107.

²⁸² Yalkaya, *Dinî Makalelerim*, 63-65.

2.2.12. Arapkirli Hüseyin Avni'ye Göre Nübüvvet

Son devir din âlimlerinden olan Arapkirli Hüseyin Avni Karamehmetoğlu (ö.1373/1954)²⁸³ kelâmî görüşlerini *İlm-i Kelam Dersleri* adlı eserinde toplamıştır. Nübüvvet ile ilgili konulara da bu eserde değinen Arapkirli'ye göre nübüvvet medenî bir varlık olan insanın dinî ve dünyevî iş ve eylemlerinin hakkaniyetle yürütebilmesi, insanlar arasındaki haksızlığın, zulmün giderilmesi, adaletin sağlanması gibi önemli işleri yerine getiren bir kurumdur. Arapkirli'ye göre bu tür sıkıntıların giderilmesi için peygamberlerin getirdiği kanuna uymak gerekir. Allah ilahî hükümlerini halka anlatması için peygamber göndermiştir. Diğer bir deyişle peygamber Hakk ile halk arasındaki irtibatı sağlayan vasıtaadır. Nübüvvetin aklen mümkün olduğunu savunan Arapkirli, nübüvvetin inkârı için makul bir sebebin olmadığını belirtmiştir.²⁸⁴ Arapkirli'ye göre peygamber göndermek Allah'a vacip olan bir fiil değildir. Nübüvvet, Allah'ın hükümlerinin insanlara tebliğ edilmesi için bazı kullardan seçmesi ile lütfunun ve kereminin bir göstergesidir.²⁸⁵

Peygamberlerin özellikleri konusuna değinen Arapkirli'ye göre peygamberler erkeklerden gelmiştir, kadınlardan peygamber gelmemiştir. Bu görüşüne delil olarak “*Senden önce de şehirler halkı için kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını peygamber göndermedik.*”²⁸⁶ ayetinde geçen “*رِجَالًا*” kelimesi ile kadınlara hitaben “*Evlerinizde oturun.*”²⁸⁷ ayetini ve hadiste rivayet olunan kadınların aklen noksan olmalarını²⁸⁸ göstermiştir. Arapkirli, Hz. Meryem ile ilgili “*Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü.*”²⁸⁹, “*Melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki*

²⁸³ Günümüzde Malatya'nın ilçesi olan Arapgir'de dünyaya gelen Hüseyin Avni Karamehmetoğlu ilk tahsilini babasından almıştır. Ardından İstanbul'a gelerek Şeyhülislâm Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi (ö.1314/1887) ve Bayburtlu Hüseyin Hüsnü Efendi'den (ö.1330/1912) icazet almıştır. Beyazıt Camii dersiâmlığına getirilen Arapkirli Hüseyin Avni seksen beş öğrenciye icazet vererek padişah tarafından altın liyakat madalyası ile ödüllendirilmiştir. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Diyanet İşleri Başkanlarından Mehmet Şerafettin Yaltkaya da vardır. Çeşitli ilmî ve idarî görevlerde bulunan Arapkirli Dârülfünûn-i Osmânî Ulûm-ı Âliye'de kelâm ilmi müderrisliği, Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi hadis müderrisliği, Medresetü'l-Mütehasşisîn genel müdürlüğü gibi görevleri üstlenmiştir. Arapkirli Huzur derslerine öncesinde muhatap olarak müzakereci sonrasında ise mukarrir olarak ders vermiştir. *İlm-i Kelâm Dersleri, Kayıtlı Kavâid-i İ'râb, Ta'likât 'ale'l-Kasîdeti'l-lâmiyye* Arapkirli Hüseyin Avni'nin kaleme aldığı eserlerindendir. Bununla birlikte Arapkirli'nin *Cerîde-i İlmiyye*'de kelâm ile ilgili makaleleri de yayınlamıştır. Geniş bilgi için bk. Sinan Şengezer, *Arapkirli Hüseyin Avni ve Kelam İlmîne Katkıları* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 8-19.

²⁸⁴ Özlem Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarında Arapkirli Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 153-154.

²⁸⁵ Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarında Arapkirli Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, 166.

²⁸⁶ Yûsuf 12/109.

²⁸⁷ el-Ahzâb 33/33.

²⁸⁸ İbn-i Mâce, “Fiten”, 19, (No. 4003).

²⁸⁹ Meryem 19/17.

kadınlara üstün eyledi."²⁹⁰ ayetlerinde geçen "فارسلنا/fe'erselnâ" ve "اصطفاك/istafâke" kelimelerin tıpkı "*Rabbin bal arısına vahyetti.*"²⁹¹ ayetinde olduğu gibi ilham etmek manasına geldiğini ifade etmiştir. Arapkirli peygamber olacak kişinin yaratılış ve ahlak bakımından insanların en mükemmeli ve dili kullanma bakımından en fasihi olması gerektiğini savunmuştur. Dilinde kekemelik olan Hz. Musa'nın durumunun ise peygamberlikten önce olduğunu "*Dilimin bağını çöz ki dediğimi anlasınlar.*"²⁹² duasından sonra "*Allah: Ey Musa! Sana istediğin verildi.*"²⁹³ ayetiyle dilindeki kekemeliğin son bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte insanlarda nefret ve küçümseme uyandıracak cüzzam, baras (beyaz leke) gibi hastalıkların peygamberlerde bulunamayacağını belirten Arapkirli, konu ile ilgili Hz. Eyyûb'un hastalığının dua ile son bulunduğunu belirtmiştir. Görüşüne delil olarak "*Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en merhametlisisin.*"²⁹⁴ ayeti ile "*Kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik.*"²⁹⁵ ayetlerini delil olarak göstermiştir.²⁹⁶

Arapkirli'ye göre peygamberler hem nübüvvetten önce hem de nübüvvetten sonra küfre düşmemişlerdir. Bilerek büyük günah işlemeleri de söz konusu değildir. Ancak yanılarak küçük günah işlemeleri caizdir. Bununla birlikte tartıda noksanlık, hırsızlık gibi insanların nefretini çekecek günahları işlemeleri caiz değildir. Arapkirli, bu konuyla alakalı haber-i vâhidlere itibar edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Konu ile alakalı "*Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!*"²⁹⁷ ayetinde anlatılan Hz. Musa'nın kıptiyi öldürmesi meselesinde ise olayın peygamberlikten önce sehven gerçekleştiğini belirtmiştir.²⁹⁸ Sıdk ve emanet sıfatlarının da peygamberlerde bulunması gereken özelliklerinden olduğunu belirten Arapkirli, konuyu mucize ile ilişkilendirmektedir. Eğer peygamberler yalan konuşsaydı ortaya koydukları mucizenin tasdikinin söz konusu olmayacağını savunan Arapkirli, bu durumda mucizenin asıl fâili olan Allah hakkında da yalanın caiz olacağını dile getirip böyle bir şeyin ise apaçık bir sapkınlık olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹

²⁹⁰ Âl-i İmrân 3/42.

²⁹¹ en-Nahl 16/68.

²⁹² Tâhâ 20/27-28.

²⁹³ Tâhâ 20/36.

²⁹⁴ el-Enbiyâ 21/83.

²⁹⁵ el-Enbiyâ 21/84.

²⁹⁶ Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarında Arapkirli Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, 157-160.

²⁹⁷ el-Kasas 28/15.

²⁹⁸ Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarında Arapkirli Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, 160-162.

²⁹⁹ Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarında Arapkirli Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, 164.

Arapkirli'ye göre peygamberlerin yanılmaları caizdir. Ancak bu yanılma ilahî bir hikmete mebnidir. Örneğin Hz. Peygamber'in namazda yanılması sehiv secdesinin uygulanışını göstermek içindir. Aksi halde peygamberler diğer insanlar gibi gaflet içerisinde yanılığa düşmemiştir. Yanılmanın hemen ardından vahiy, peygamberlerin yanılıklarını düzeltmiştir. Şia'nın peygamberlerin takiyye yapmasını caiz gördüğünü belirten Arapkirli, bunun bâtıl bir görüş olduğunu söylemiş, bu duruma Hz. Muhammed'in hayatından delil getirmiştir. Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ilanından sonra en sıkıntılı ve tehlikeli zamanları peygamberliğinin ilk yıllarıdır. Arapkirli'ye göre Hz. Peygamber bu yıllarda takiyye yapsaydı İslâm'ın yayılması söz konusu olmazdı. Dolayısıyla peygamberlerin takiyye ile canını kurtarmak için kâfir olduklarını söylemeleri caiz değildir.³⁰⁰

Arapkirli Hüseyin Avni, mucizeyi nübüvvetin ispatı açısından değerlendirmiştir. Arapkirli'ye göre mucize nübüvvet iddiasında bulunan kişinin muhaliflerine karşı Allah'ın iradesiyle ortaya çıkardığı adete aykırı, nübüvvetini ispatlayan garip ve şaşırtıcı fillerdir. Arapkirli, mucizenin asıl fâilinin ise Allah olduğunu belirtmiş, mucizeyi peygamberlerin gerçekleştirdiği bir fiil olarak görmemiştir. Arapkirli'ye göre mucize gerçek peygamber ile yalancı peygamberi ayırt eden bir olaydır. Mucizelerin insanların algısına etkisi bağlamında uyarıda bulunan Arapkirli, algılaması noksan olan insanların mucizeler gösteren peygamberleri ilah olarak kabul ettiklerini belirtmiştir. Bu duruma örnek olarak ise *"Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur.' dediler, Hristiyanlar da 'Mesih (İsâ) Allah'ın oğludur.' dediler. Bunlar, daha önce inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızınızdan çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!"*³⁰¹ ayetinde bahsedilen Yahudilerin Üzeyr'i ve Hristiyanların Hz. İsa'yı ilah seviyesine çıkartmalarını göstermiştir.³⁰²

Hüseyin Avni, Hz. Peygamber'in nübüvvetiyle alakalı görüşlerini aynı eserinde dile getirmiştir. Arapkirli, Cahiliye Dönemi'nde şirkin ve birçok günahın yaygınlaştığı, ilahî kitapların tahrif edildiği zamanda Allah'ın insanları tevhide ve doğru yola davet etmek için Hz. Peygamber'i gönderdiğini belirtmiştir. Arapkirli, Hz. Peygamber'in ümmî olduğu halde peygamberliğinin ispatı için birçok mucize ortaya koyduğunu savunmuştur. Arapkirli'ye göre Hz. Peygamber'in nübüvveti ilmin sebeplerinden olan mütevâtir haber ile sabittir.³⁰³

³⁰⁰ Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarında Arapkirli Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, 163.

³⁰¹ et-Tevbe 9/30.

³⁰² Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarında Arapkirli Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, 169-171.

³⁰³ Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarında Arapkirli Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, 187-188.

Arapkirli Hz. Peygamber'in meydan okuma ile ortaya koyduğu mucizesi Kur'ân'ın belagat açısından en mükemmel olduğunu dile getirmiş, manası ve ahkamıyla ihtilâf ve çelişkiden uzak olduğunu belirtmiştir. Arapkirli Hüseyin Kur'ân'ın mucize oluşunu açıkladığı on görüş genel olarak Kur'ân'ın belegat ve fesahatı ile ilgilidir.

1. Kur'ân, Arap şairlerinin ötesinde bir belagata ve fesahata sahiptir.
2. Kur'ân'ın indirilmesi ile birlikte cahiliye şairleri Kur'ân'ın belagatını ve fesahatını itiraf etmişlerdir.
3. Arap şairlerin şiirleri bir, iki beyitten sonra belagatı ve fesahatı koruyamamıştır. Ancak Kur'ân birçok ayetten ve sûreden oluşmasına rağmen sahip olduğu belagatı ve fesahatı her zaman ortaya koymuştur.
4. Kur'ân'da tekrarlar olmasına rağmen belegatına ve fesahatına hâlel gelmemiştir.
5. Kur'ân'ın birçok dinî ve fikhî konular gibi âlimler tarafından açıklanması zor birçok konuyu içermesine rağmen belagatını ve fesahatını korumuştur.
6. Şairler gazel, kaside gibi bazı şiir çeşitleri ile ünlenip diğer sanatları içeren türlerde eksik kalmıştır. Kur'ân ise bütün edebî sanatları gayet açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur.
7. İnsanlar farklı konulardan bahsettiğinde anlatımda görülen noksanlık Kur'ân için söz konusu değildir.
8. Kur'ân az söz ile çok şey anlatan cevâmî'ü'l-keâm olan bir kitaptır.
9. Kur'ân'ın gelecek ile ilgili verdiği haberler birebir gerçekleşmiştir.
10. Kur'ân birçok dinî bilginin yanında çeşitli ilimleri içermesine rağmen çelişkiden uzaktır.³⁰⁴

İsrâ ve Miraç hâdisesine de eserinde yer veren Arapkirli'ye göre İsrâ ve Miraç haktır ve üç derecede meydana gelmiştir.

1. İsrâ Sûresi'nin birinci ayetinde geçen İsrâ Olayıdır. Arapkirli'ye göre bu olay ayet ile sabit olduğu için inkâr eden kâfirdir. İsrâ Sûresi 1. ayette geçen “عبد/abd” ruh ve beden bütünlüğünü ifade eder. Dolayısıyla İsrâ ve Miraç'ın uyanırken ruh ve beden bütünlüğü içerisinde meydana geldiğini ifade etmektedir.

³⁰⁴ Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarında Arapkirli Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, 189-192.

2. Miraç'a yükselmedir ki bu olay da Enes b. Malik'ten (r.a.) nakledilen Hz. Peygamber'in Miraç yolculuğunu anlatan uzun ve meşhur hadis ile sabittir. Arapkirli'ye göre Miraç'ı inkâr eden dalâlettedir ve fâsıktır.

3. Hz. Peygamber'in Allah'ı görmesidir. Arapkirli, bu olayın haber-i vâhid ile sabit olduğunu belirtip inkârının küfrü gerektirmediğini savunmuştur. Arapkirli, İsrâ ve Miraç hâdisesine inkâr edenlere Allah'ın mümkün olan her şeye gücünün yettiğini hatırlatarak cevap vermiştir.³⁰⁵

2.2.13. Mustafa Sabri Efendi'ye Göre Nübüvvet

Osmanlı Şeyhülislâmlarından olan Mustafa Sabri Efendi (ö.1869/1954)³⁰⁶ kelâmî görüşlerine *Mevkifü'l-akl* adlı eserinde yer vermiştir. Ona göre nübüvvet, Allah ile özel yakınlığı bulunan, Allah'tan aldığı vahyi insanlara bildiren Allah'ın seçkin kullarına bahşettiği bir sıfattır.³⁰⁷ Mustafa Sabri'ye göre akıl bazı hükümleri bilse dahi Allah'ın varlığı, ahiretteki ahvâl ve ibadetler ile ilgili hükümler gibi vahye dayalı konuları idrak edemez. Bu bilgilere ulaşmak için ise mucizelerle desteklenmiş peygamberlere ihtiyaç vardır.³⁰⁸ Mustafa Sabri'ye göre Allah insanı sorumluluk sahibi bir varlık kılması nedeniyle ona akıl nimetini bahşetmiştir. İnsan aklıyla ibadetlerin ayrıntısını idrak edemediği gibi bir şeyin hak ve bâtil olup olmadığını da kesin olarak bilemez.³⁰⁹ Mustafa Sabri, insanın ahireti kazandıracak davranışları öğrenebilmesi için de peygamberlere ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.³¹⁰

Mustafa Sabri, nübüvvet meselesinde klasik kelam literatüründe görülmemiş farklı bir konuya da temas etmiştir. Peygamberlerin hepsinin Doğu medeniyetine gelmesi konusu

³⁰⁵ Demirtaş, *Son Dönem Kelamcılarından Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam Adlı Eseri*, 213-215.

³⁰⁶ Tokat'ta dünyaya gelen Mustafa Sabri Efendi ilk tahsiline memleketinde başlamıştır. Küçük yaşta hafızlığını tamamlayan Mustafa Sabri ayrıca Divrikli Mehmet Efendi (ö.1323/1905), Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'den (ö.1329/1911) dersler almıştır. Birçok ilmi ve idarî görevlerde bulunan Mustafa Sabri Fâtih Camii müderrisliği, Medresetü'l-mütehassısın ve Süleymaniye Medresesi'nde hadis, Medresetü'l-vâizin'de tefsir müderrisliği yapmıştır. Bir dönem Silistre müftülüğü de yapan Mustafa Sabri 1919-1920 yılları arasında şeyhülislâmlık görevine getirilmiştir. Mustafa Kemal Hükümetine destek vermeyip Mısır'a giden Mustafa Sabri Kahire'de vefat etmiştir. Mustafa Sabri Efendi eserlerinde genellikle Batılılaşmayı ve İslâm düşüncesinin yenilenmesi gerektiğini savunanlara cevap vermiştir. *Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyyesi, Mese'letü tercemeti'l-Kur'ân, Mevkifü'l-'akl ve'l-'ilm ve'l-'âlem, Mevkifü'l-beşer tahte sultâni'l-kader* adlı kitaplar Mustafa Sabri'nin eserleri arasında yer almaktadır. Geniş bilgi için bk. Cüneyt Sapanca, *Şeyhülislâm Mustafa Sabri'nin Kur'ân Yorumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 1-25.

³⁰⁷ Mustafa Sabri Efendi, *Mevkifü'l-'akl ve'l-'ilm ve'l-'âlem min Rabbi'l-'âlemîn ve 'ibâdihi'l-mürselîn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1401/1981), 4/152.

³⁰⁸ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-'akl*, 4/24.

³⁰⁹ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-'akl*, 4/160.

³¹⁰ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-'akl*, 4/158.

üzerine fikir yürüten müellif, Batı medeniyetinin peygambere ihtiyaç duymadığı, Batılıların kendi kanunlarını kendi yaptığı fikrine karşı çıkmıştır. Mustafa Sabri'ye göre peygamberler sadece Kur'ân'da anlatıldığı kadar değildir. Bu görüşünü *“Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Musa ile gerçekten konuştu.”*³¹¹ ayeti ile destekleyen Mustafa Sabri, Hz. Muhammed'e anlatılmayan peygamberlerin Batı medeniyetine gelmesini imkân dâhilinde görmüştür. Bununla birlikte İslâm peygamberi olan Hz. Muhammed'in hem Batı medeniyetine hem de Doğu medeniyetine gönderildiğini vurgulayan Mustafa Sabri, böylelikle Batı medeniyeti için de peygamber geldiğini savunmuştur.³¹²

Mustafa Sabri'ye göre peygamberler insan oldukları için gündelik işlerde hata edebilirler. Bununla birlikte Allah'ın peygamberlere ismet sıfatının bahşetmesi ile onlar dinî tebliğ etme konusunda hata ve yanılmadan korunmuşlardır. Konu ile ilgili Abdullah ibn Ümmü Mektûm'dan (ö.15/636) bahseden *“Yüzünü ekşitip başını çevirdi. Görme engelli o kişi geldi diye. Ama (ey peygamber!) sen nerden bileceksin, belki o kendini arındıracaktı. Yahut o bir öğüt alacak, bu öğüt kendisine fayda verecekti. Sen ise kendini her bakımdan ihtiyaçsız görenle ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sen sorumlu tutulmayacaksın ki! Gönlünde Allah korkusuyla koşup geleni umursamıyorsun!”*³¹³ ayetlere temas eden Mustafa Sabri, Hz. Peygamber'in vahiy sayesinde hataya düşmekten korunduğunu belirtmiş, Hz. Peygamber'in vahyi bildirmediği sadakatine de bu ayetleri tebliğ etmesini örnek vermiştir.³¹⁴

Mustafa Sabri'ye göre mucize Allah'ın peygamberlere bahşettiği olağanüstü olaylardır. Ona göre mucize nübüvvetin ispatı için gereklidir. Mucizeyi nübüvvetin alâmeti olarak gören Mustafa Sabri, mucizeyi inkâr edenin nübüvveti inkâr etmiş olacağını savunmuştur.³¹⁵ Mustafa Sabri, mucizenin asıl yaratıcısının Allah olduğunu dile getirmiştir.³¹⁶

Hissî mucizeler kapsamında İsrâ ve Miraç hâdisesine değinen Mustafa Sabri'ye göre İsrâ ayet ile sabit olup bu konuda tereddüde imkân yoktur.³¹⁷ Miraç ile ilgili Hz. Aişe'den gelen rivayete değinen Mustafa Sabri, Hz. Aişe'nin İsrâ ve Miraç hâdisesinin vuku bulduğunda yedi yaşında olduğunu belirtmiştir. Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber ile Medine'de evlendiğini

³¹¹ en-Nisâ 4/164.

³¹² Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akl*, 4/165-166.

³¹³ Abese 80/1-10.

³¹⁴ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akl*, 4/15.

³¹⁵ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akl*, 4/27.

³¹⁶ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akl*, 1/348.

³¹⁷ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akl*, 4/197.

hatırlatan Mustafa Sabri, Hz. Aişe'nin Mekke'de gerçekleşen bir olay için Hz. Peygamber'i görmüş gibi söz söylemeye hakkı olmadığını ifade etmiştir.³¹⁸

Aklî mucizeler kapsamında Kur'an-ı Kerîm'e değinen Mustafa Sabri Efendi, Kur'an dışındaki mucizeleri vahiyden ayrı olarak nitelendirirken Kur'an mucizesini vahiy ile birlikte değerlendirmiştir. Kur'an'ı Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı olarak değerlendiren Mustafa Sabri, Kur'an'ın aklî mucize olmasının, kevnî (hissî) mucize olmasına engel olmadığını ifade etmiştir. Kur'an'ın Allah'ın katından indirilişi onun olağanüstülük özelliğini taşıdığının göstergesidir.³¹⁹ Mustafa Sabri'ye göre Hz. Peygamber'in başarısının en önemli etkeni Kur'an-ı Kerîm'dir. Bununla birlikte nübüvvetin en büyük ve ilk mucizesi de Kur'an'dır.³²⁰

İncelediğimiz âlimler nübüvvetin gerekliliği, peygamberlerin sayısı, özellikleri, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesinin Kur'an-ı Kerîm olduğu gibi birçok konuda hemfikirdir. Bununla birlikte bazı âlimler nübüvvet ile ilgili meselelerde farklı fikirler de ortaya koymuşlardır. Kemalpaşazâde mucizeleri sâdır ve zâhir olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bedenî bir müdahale ile gerçekleşen mucizeleri sâdır, ilâhî iradeye bağlı olarak gerçekleşen mucizeleri zâhir kategorisinde değerlendirmiştir. O, ilkinde örnek olarak Hz. Peygamber'in ayı ikiye yarması olayını zikretmiş, ikincisine Kur'an'ı örnek vermiştir. Filibeli Ahmet Hilmi nübüvvet meselesini diğer âlimlere göre farklı ele almıştır. Filibeli sosyolojik temellere dayanarak tarih boyunca insanların peygamberlere tâbî olmasını nübüvvetin delili sayıp farklı delillere ihtiyaç olmadığını savunmuştur. Nübüvvet kurumunu nübüvvet-i teşrî'îye ve nübüvvet-i ta'rîfiye olarak ikiye ayırmıştır. Nübüvvet-i ta'rîfiye velîlik makamı ile günümüzde de devam etmektedir. Bu ayrımında Filibeli'nin tasavvuf ile yoğun ilişkisinin etkili olduğu söylenebilir. Filibeli'nin mucize konusu ile ilgili fikirleri de oldukça farklıdır. Ona göre Hz. Peygamber birçok hissî mucize göstermesine rağmen bunu peygamberliğinin bir delili olarak ortaya koymayıp asıl güç sahibinin Allah olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in ahlakî özellikleri nübüvvetinin en büyük delilidir. Filibeli'ye göre Miraç hâdisesinin cismanî bir şekilde gerçekleştiğini kabul etmek İslâm'ın ve Kur'an'ın ruhuna aykırıdır. Şerafettin Yaltkaya Hz. Peygamber'in nübüvvetini ittirad kavramı ile delillendirmiştir. Bu delil ile Hz. Peygamber kendinden önceki peygamberlerin son halkası olarak nübüvvet makamını tamamlamıştır. Yaltkaya ayrıca gelişen teknoloji ile hissî

³¹⁸ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akl*, 4/201.

³¹⁹ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akl*, 4/128-1289.

³²⁰ Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akl*, 1/13-14.

mucizelerin gerçekleştirilebileceğini ancak aklî mucizelerin insanların ulaşamayacağı noktada olduğunu savunmuştur. Mustafa Sabri Efendi peygamberlerin hepsinin Doğululara geldiği iddiasına karşı çıkararak Kur’ân’da anlatılmayan birçok peygamber olduğunu ve Hz. Peygamber’in Doğu ve Batı medeniyeti ile birlikte tüm insanlar için gönderildiğini ifade etmiştir.

3. SIRÂT-I MÜSTAKÎM MECMÛASINDA NÜBÜVVET

İmam Mâtürîdî ile başlattığımız âlimlerin nübüvvet ile ilgili görüşlerine değindikten sonra ikinci bölümde *Sirât-ı Müstakîm*'de yazı kaleme alan müelliflerin nübüvvet hakkındaki görüşlerine temas edeceğiz. Ayrıca klasik dönemde ele alınan konuların 20. yüzyılda ön planda tutulup tutulmadığını, nübüvvet ile ilgili ortaya çıkan yeni meselelere ve iddialara ne tür argümanlar ile cevap verildiğini ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. Ferîd Kam'a Göre Nübüvvet

Son dönem düşünür ve yazarlardan biri olan Ferîd Kam (ö.1363/1944)³²¹ *Sirât-ı Müstakîm*'de yer alan yazılarının büyük çoğunluğunu *Musâhabe* başlığı ile kaleme almıştır. Ferîd Kam aynı isimle ele alacağımız makalesinde peygamberlik kurumundan bahsetmiştir. Kam'a göre insan sınırlı bir varlık olup idraki bir yere kadar uzanır. Kam bu durumu görme engelli kişi üzerinden örneklendirmiştir. Görme engelli bir kimsenin renkler hakkında vereceği bilgiler yanlış olacaktır. Bu tartışma gerektirmeyen bir durumdur. Biz ise akıllı bir varlık olsak dahi bazı şeyleri kavrayamayız. Bunların başında ise Allah, ahiret gibi konular gelmektedir. Görme engelli renkleri bilemediği gibi biz de Allah'ı hakkıyla bilemeyiz. Ferîd Kam'a göre bu noktada peygamberler devreye girmektedir.³²²

Peygamberlere uymanın gerekliliğine değinen Ferîd Kam, nasıl görme engelli biri gören birine uyup başına bir felaket gelmiyorsa insanların da aynı şekilde peygamberlere uymaları gerektiğini savunmuştur. Ferîd Kam, Allah'ın insana kendini bildirmesi için araya vasıtalar koymasına itiraz edenlere cevap vermiştir. Bu duruma itiraz edenler, Allah'ın insana kendisini bilmesi için bir yetenek vermesi gerektiğini dile getirip aracılığın olmaması gerektiğini savunmuşlardır. Kam bu şekilde düşünenlere ise insanın birçok isteğinin olabileceğini dile getirerek cevap vermiştir. Örneğin akıllının biri çıkıp iki gözümüz

³²¹ İstanbul'da doğan Ömer Ferit Kam Hukuk Fakültesi'ni babasının vefatı sebebiyle terk etmiştir. Yarım kalan eğitimini hocalardan ders alarak tamamlayan Kam Fransızca, Farsça ve Arapça öğrenmiştir. Geniş hadis bilgisine de sahip olan Kam dönemin şairlerinden olan Mehmet Nüzhet Efendi'nin (ö.1304/1887) fikirlerinden etkilendiğini belirtmektedir. Tercümanlık, Fransızca öğretmenliği gibi görevleri üstlenen Ömer Ferit Kam aynı zamanda cami derslerine de katılmış klasik ilimleri öğrenip icâzet almıştır. Sonrasında Dârülfünûn'da Türk Edebiyatı müderrisliği ve Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik gibi görevlerde bulunmuştur. 1944'de Ankara'da vefat eden Kam *Sirât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşâd* mecmûalarının sürekli yazarlarından biridir. Edebiyat, şiir ve felsefe alanlarında eserler kaleme alan Kam Fransızca eserlerden tercümeler de yapmıştır. *Türrehât, Şerh-i Mütûn, Felsefe Lugatçesi* Ömer Ferit Kam'ın eserlerindendir. Geniş bilgi için bk. İbrahim Korkmaz, *Ömer Ferid Kam'ın Hayatı, Eserleri ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 12-46.

³²² Ferîd Kam, "Musâhabe", *Sirât-ı Müstakîm* 4/88 (Cemâziye'l-evvel 1328/ Mayıs 1910), 168.

olduğunu ancak bir gözümüzün arkada olsa daha iyi olacağını böylelikle hem önümüzü hem arkamızı görebileceğimizi söyleyebilir. Başka birisi de Allah'ın insana iki kanat vermesi gerektiğini böylece uçmak istediğini dile getirebilir. Kam, yaratılışa karşı yapılan bu tür itirazlara Allah tarafından bir cevap verilseydi söz konusu olan itiraza da cevap bulunabileceğini belirtmiştir.³²³

Ferîd Kam, bir diğer makalesinde ise Kur'an'ın ile ilgili görüşlerine değinmiştir. Kam'a göre "Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık kitaptadır."³²⁴ ayetini delil göstererek teknolojik gelişmeleri Kur'an'a dayandırmak yanlıştır. Kur'an'da istediğimiz tüm şeyleri aramak ve bulmak doğru değildir. Kam, Kur'an'ın aradığımız her şeyi barındıran bir kitap olduğu düşüncesinin yanlışlığını belirterek bu düşüncenin semavî kitapların özelliği arasında olmadığını vurgulamıştır. O, Kur'an'ın insan zihnine hitap ederek araştırmayı teşvik ettiğini dile getirmiştir.³²⁵

Kam, hakikatlerin kaynaklarının Kur'an başta olmak üzere tahrif edilmemiş tüm ilahî kitaplar olduğunu belirtmiştir. İnsan düşünmenin yollarını ilahî kitaplardan öğrenmiştir. Düşünme yolu ile elde ettikleri bilgileri genişleterek ve geliştirerek birçok farklı fikir ortaya koymuştur. O Kur'an'ın tertibi konusundaki itirazlara da cevap vermiştir. Kur'an'ın tasnifi ile insanların eserlerinde yaptığı tasnifi karşılaştırmak Allah'ın yapmış olduğu sanat ile insanın yapmış olduğu sanatı kıyaslamak gibidir. Kur'an ile beşer sözünün kıyas kabul etmeyeceğini dile getiren Kam, böyle bir kıyasın tasavvur dahi edilemeyeceğini savunmuştur.³²⁶

Ferîd Kam Hollandalı Şarkiyatçı Reinhart Pieter Anne Dozy'nin (ö.1300/1883) kaleme aldığı *Târîh-i İslâmiyyet* adlı eserine eleştiriler getirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in tüm faziletleri kendisinde topladığı, yalan söylemediği ve üstün ahlaka sahip olduğu konusunda ittifak vardır. Buna rağmen bazı kimseler kinleri, düşmanlıkları ve taassupları sebebiyle bu durumun aksini ispat etmeye çalışmaktadır. Kam, Dozy'nin Hz. Peygamber için sara ve histeri hastası olduğu iddiasına değinmiştir.³²⁷ Dozy'i dindar bir kimse olarak varsayan Kam, onun bu görüşünü çürütmek için Hz. Musa'nın Sînâ Dağı'nda Allah ile konuşmasını, Allah'ı görmek istemesini ve bunun sonucunda düşüp bayılmasını³²⁸ hatırlatmış, Hz. Peygamber'in

³²³ Kam, "Musâhabe", 168-169.

³²⁴ el-En'âm 6/59.

³²⁵ Ferîd Kam, "Bir Musâhebe", *Sırât-ı Müstakîm* 3/71 (Muharrem 1328/Ocak 1910), 289-290.

³²⁶ Kam, "Bir Musâhebe", 291-292.

³²⁷ Dozy'nin Hz. Peygamber ile ilgili sara ve histeri iddiası için bk. Reinhart Pieter Anne Dozy, *Târîh-i İslâmiyyet*, çev. Abdullah Cevdet (Kahire: Matbaa-i İctihâd, 1908), 1/36-37.

³²⁸ el-A'râf 7/143.

Cebraîl'i görüp olayın etkisiyle “*Beni örtün.*”³²⁹ demesi ile Hz. Musa'nın yaşadığı olay arasında bir fark olmadığını savunmuştur. Hz. Musa hakkında sara olduğu iddia edilmeyip Hz. Peygamber'in sara olduğu iddia ediliyorsa bu durum düşmanlığın apaçık göstergesidir.³³⁰

Ferîd Kam Dozy'nin bu tür iddialarını Hz. Peygamber üzerinden tüm peygamberler için dile getirdiği ihtimali üzerinde durur. Ona göre eğer Dozy'nin böyle bir niyeti varsa onun bütün semavî dinleri çürütmek gibi bir amacı olduğu söylenebilir. Bütün semavî dinler bir silsile halindedir. Bu silsilenin son halkası ise İslâm'dır. Dolayısıyla silsileye aşağıdan veya yukarıdan müdahale edildiğinde hepsinin özellikle de son halkanın etkileneceği gayet açıktır. Kam bu argümanları ile Dozy'nin inkârcı olabileceğini dolayısıyla eseri hakkında yorum yapılmasının gereksiz bir iş olduğunu belirtmiştir.³³¹

Ferîd Kam Hz. Muhammed ile Kur'ân-ı Kerîm hakkındaki sözleri sebebiyle Alman Edebiyatı'nın önde gelen şairlerinden olan Johann Wolfgang von Goethe (ö. 1247/1832) ile ilgili *İslâmiyet ve Meşhûr Bir Alman Şâiri* adlı bir makale yazmıştır. Kam bu makalesinde Alman gazeteci Hermann Krüger Westend'in (ö.1385/1966) kaleme aldığı *Goethe ve İslâmiyet* adlı makalesini özetlemiştir.

Ferîd Kam'a göre İslâm dininin nuru sadece Müslümanlar arasında değil, bütün dünyada yayılmıştır. İslâm dinine Müslüman olmayanlar da yönelerek İslâm'ın bereketinden mahrum kalmamışlardır. Kam söz konusu etkiyi delil göstererek Müslüman olduğu halde kalplerinin katılığından dolayı Hz. Muhammed'in ahlakından nasibini almayanları eleştirmiştir. Hz. Peygamber'in ahlakından nasibini almayanların Müslüman olmadıkları halde İslâm ve Hz. Peygamber hakkında güzel sözler söyleyenleri duyduklarında insaf etmeleri ve utanmaları gerektiğini dile getirmiştir. Bunu bir örnek ile açıklayan Kam, mide dolgunluğu hastalığıyla uğraşan bir kimsenin yanında yemekten bahsedildiğinde nasıl ki hastalığı şiddetleniyorsa inkârcı fikirlerle dolu bir beyne en büyük hakikat söylense bile o beyin bunu idrak edemez. Çünkü söz konusu beyin manevî bir hastalığa yakalanmıştır.³³²

Zikredilen açıklamaların ardından Ferîd Kam *Goethe ve İslâmiyet* makalesinin özetine geçmiştir. Goethe genç yaşında Doğu medeniyetini medeniyetin beşiği olarak

³²⁹ Buhârî, “Tefsîr”, 401 (No. 4638).

³³⁰ Ferîd Kam, “Ma'hûd Târîh-i İslâmiyyet'in En Mühim Noktası Hakkında Bir İki Söz”, *Sırât-ı Müstakîm* 3/78 (Saferü'l-hayr 1328/Mart 1910), 411-412.

³³¹ Kam, “Ma'hûd Târîh-i İslâmiyyet”, 412-413.

³³² Ferîd Kam, “İslâmiyet ve Meşhûr Bir Alman Şâiri”, *Sırât-ı Müstakîm* 3/63 (Zi'l-ka'de 1327/Kasım 1909), 168.

nitelendirmiştir. Meşhur Alman ve İngiliz şairlerin şiirlerini incelemiş, İbranice öğrenip Tevrat'ı genişçe irdelemiştir. Bununla birlikte İslâm'ı da en ince ayrıntısına kadar irdeleyen Goethe'nin kalbinde Hz. Peygamber'e karşı büyük bir bağlılık oluşmuştur. Bu bağlılık sonucunda Kur'an'ı Latinceye tercüme etmeye başlamış, İslâm'ın yüceliği karşısında hayretler içerisinde kalmıştır. Goethe'nin İslâm'a olan sevgisi belirli bir vakitle sınırlı kalmamış ömrünün sonuna kadar devam etmiştir.³³³

Goethe, Hz. Muhammed ile ilgili *Mohamets Gesang (Muhammed Şarkısı)* adlı bir şiir kaleme almıştır. Goethe bu şiirinde Hz. Peygamber'in mesajını benzetme sanatını kullanarak işlemiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in mesajı ilk önce kayalıklardan akan bir deredir. Sonrasında bu mesaj büyüyerek nehirlerle en sonunda da okyanusa dönüşmüştür. Hz. Peygamber zaferler kazanıp medeniyet inşa etmiştir. Tebliğ ettiği mesajı kimse durduramadığı gibi insanlar bu mesajın görkemine şahitlik etmişlerdir. Goethe Hz. Peygamber'e inanan kişileri kardeş olarak nitelendirmiştir. Zira Hz. Peygamber kendisine inananları sevginin kaynağı olan Allah'a ulaştırmıştır.³³⁴

Goethe'nin Kur'an'a olan ilgisi gençlik yıllarına dayanmakta olup yazdığı mektupların bazılarında sözlerine Kur'an ayetleriyle başlamıştır. Kur'an-ı Kerim'in tercümesi sonucunda Hz. Muhammed'e hakaret edenler ile mücadele etmiştir. Bu sebeple Goethe düzgün bir Kur'an tercümesi yapmak isteyenlerin bu işi yapmaları için şiirsel bir üsluba ve nebevî bir duyguya sahip olmaları gerektiğini savunmuştur. Kur'an'ın üslubuna da dikkat çeken Goethe az söz ile çok şey anlatması, amacına uygun olarak müjdeleyici ve uyarıcı olması gibi özelliklere dikkat çekmiştir.³³⁵ Ona göre Kur'an'ın ezeli mi yoksa mahlûk mu olması konusundaki tartışmalardan uzak durulmalıdır. Çünkü Kur'an bütün kitapların kaynağıdır.³³⁶

Kam makalesinin sonunda *Goethe ve İslâmiyet* yazısını bir Müslümanın kaleme aldığını varsayarak eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre Müslüman biri Goethe'nin İslâm ile ilgili görüşlerini bildiren bir yazı kaleme alsaydı bazı kimselerin yüzünde alaycı bir gülümseme belirirdi. Ancak bu yazı İslâm'a mensup olmayan, tarafsız bir yazarın elinden çıkmıştır. Kam burada Alman gazeteci Westend'i kastetmektedir. Kam bu sebeple İslâm'ın gelişmeye engel

³³³ Kam, "İslâmiyet ve Meşhûr Bir Alman Şâiri", 168.

³³⁴ İbrahim Sarıçam, "Hz. Muhammed'in Mesajının Batı Şairlerine Etkisi: Goethe Örneği", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, haz. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 491-492.

³³⁵ Serdar Aslan, "Goethe'nin Kur'an-ı Kerim ile buluşması", *Theosophia* 2 (Haziran/2021), 15-18.

³³⁶ Johann Wolfgang von Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, çev. Bayram Yılmaz (İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2000), 235.

olacağını savunanların ibret alması gerektiğini, alaycı bir gözle bakanların ise bu tavırlarından dolayı utanması gerektiğini belirtmiştir.³³⁷

3.2. Ferîd Vecdî'ye Göre Nübüvvet

Mısırlı âlim Ferîd Vecdî'nin³³⁸ Japonya'da düzenlenen, dinî araştırmaları ihtiva eden bir konferans için kaleme aldığı *Sefîr'ül-İslâm ilâ sâiri'l-akvâm* adlı makalelerini Hüsnü Efendizâde Cemâl ile Ahmed Cemâl ve *Müslümanlık'ta Medeniyet* adlı makalelerini ise Mehmet Akif Ersoy Türkçe'ye çevirerek *Sırât-ı Müstakîm*'de yayınlamışlardır.

Ferîd Vecdî, Allah'ın kullarına merhamet etmesinin sonucu olarak insanları hayrete düşürecek bir takım olağanüstü özelliklere sahip peygamberler gönderdiğini ifade eder. İnsanlar peygamberlerin doğruluğuna ve şeriatlarına mucizeler ile inanmışlardır. Vecdî bu tür olağanüstü olayların günümüzde gerçekleşmesi durumunda olayı gerçekleştiren kişinin yalancılıkla itham edileceğini belirtmiştir. Bu durumun sebebi ilmî faaliyetler ile birlikte şüphelerin de artmasıdır. Ona göre duyular ile algılanabilen alana takılıp yüzeysel bir bakış açısına sahip olmak mucizelerin önemini azaltmaktadır. Vecdî, Allah'ın akla önem verip mucizenin inkâr edileceği zamanların geleceğini bildiği için insanları İslâm'a davet ederken hissî mucizelerden daha çok onların akıllarına hitap ettiğini vurgulamıştır. İslâm doğrudan doğruya akla hitap edip insanları fikir ve idrak ile muhasebe yapmaya teşvik etmiştir.³³⁹

Ferîd Vecdî İslâm'ın bir ümmete has olmadığını bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin İslâm olduğunu vurgulamıştır. Allah gerek Batı medeniyetine gerek Doğu medeniyetine bazılarının isimlerini bilmediğimiz birçok peygamber göndermiştir. Bu görüşünü ise “Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.”³⁴⁰ ve “Senden önce

³³⁷ Kam, “İslâmiyet ve Meşhûr Bir Alman Şâiri”, 169.

³³⁸ İskenderiye'de doğan Ferîd Vecdî babasının memuriyeti sebebiyle Dimyat'ta bulunmuş, buradaki âlimlerin sohbetine katılarak dinî ilimlere ilgi duymaya başlamıştır. İslâm dinini Batı medeniyetine tanıtmak için Fransızca öğrenmiştir. Cemâleddin Efgâni ve Muhammed Abduh'un görüş ve fikirlerinden etkilenen Vecdî yayınladığı dergiler ve kaleme aldığı yazılar ile İslâm coğrafyasında tanınmaya başlanmıştır. Ezher şeyhlerinden Abdülhalîm Mahmûd'un (ö.1398/1978) hocalığını yapmıştır. Kelâm, tefsir, felsefe gibi birçok alanda eser kaleme alan Vecdî beş yüze yakın da makale yazmıştır. Kahire'de vefat etmiştir. Özellikle kelâm ilmi ile ilgili birçok fikir belirten Vecdî klasik yöntemleri yetersiz bularak kelâm ilmini modern ilimler çerçevesinde açıklamak istemiştir. Ferîd Vecdî'nin bazı makaleleri Mehmet Akif Ersoy'un çevirileri ile *Sırât-ı Müstakîm*'de yayınlanmıştır. *el-Mushafû'l-müfesser*, *el-İslâm fî 'asri'l-'ilm*, *el-İslâm dînü'l-medeniyye*, *el-Mer'etü'l-müslime*, *Mecmû'atü'r-resâili'l-felsefiyye* Ferîd Vecdî'nin eserlerinden bazılarıdır. Geniş bilgi için bk. Sema Geyin, *Son Devir Müfessirlerinden Muhammed Ferid Vecdi'nin Tefsir Görüşleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 21-66.

³³⁹ Ferîd Vecdî, “Müslümanlık'la Medeniyet Tashîh-i 'tikâd”, çev. Mehmed Âkif, *Sırât-ı Müstakîm* 6/138 (Rebî'ü'l-âhir 1329/Nisan 1911), 117.

³⁴⁰ Fâtır 34/24.

de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikayelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var.”³⁴¹ ayetleriyle temellendirmiştir.³⁴² Vecdî Allah’ın Hz. Musa’yı dokuz, on bin nüfusluk bir ümmete yollandığını hatırlatarak nüfusu milyonları aşan Çin, Hindistan, Japonya gibi ülkelere peygamber göndermemesini imkânsız olarak görmektedir.³⁴³

İslâm dininin diğer peygamberlere de hoşgörülü bir yaklaşım gösterdiğini belirten Vecdî, böylelikle insanlar arasındaki düşmanlığın, taassubun, eskilerden beri süregelen gafletin ortadan kalkacağını savunmuştur. Bu görüşünü “*Biz Allah’a, bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilenlere; yine İsa ve Musa’ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız. Biz O’na teslim olmuşuzdur.*”³⁴⁴ ayetiyle temellendirmiştir.³⁴⁵

Makalesinde Hz. Muhammed’in nübüvvetine de değinen Vecdî, onun hayatının başlangıcından sonuna kadar züht, takva, ibadet ve tevazu içerisinde yaşadığını, dünyanın gösterişinden uzak durduğunu belirtmiştir. Vecdî’ye göre bu durum ile Kur’ân’ın indirilişi Hz. Peygamber’in nübüvvetinin kesin delilidir. Vecdî, Kur’ân’ın nübüvvet delili olmasını “*Ey İnsanlar! Şüphesiz size rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.*”³⁴⁶ ayetiyle temellendirmiştir. Hz. Peygamber Müslümanlara bütün peygamberlere iman edilmesi gerektiğini tebliğ etmiştir. Bununla birlikte ahlakı ile insanlığa örnek olarak doğru yolu tanıtmıştır. Bağnazlık ve öç almak gibi kötü huyların çirkinliğini vurgulamıştır. Vecdî’ye göre Hz. Peygamber’in bu ahlakî tutumu İslâm dininin hak din olduğunun kanıtıdır.³⁴⁷

Ferîd Vecdî Hz. Peygamber’in nübüvvetini inkâr edip onu yalancılıkla itham edenlere cevap vermiştir. Vecdî yalancı bir kişinin hayatı boyunca ahlakî ilkelerden uzak durması gerektiğini hatırlatmıştır. Oysa ki Hz. Peygamber hayatının her diliminde ahlakî ilkelere sahip olmuş, peygamberlikten önce Mekkeliler tarafından “el-Emîn” sıfatı ile nitelendirilmiştir. Kendisinden bir günahın veya çirkin bir işin sâdır olduğuna dair hiçbir

³⁴¹ el-Mü’min 40/78.

³⁴² Ferîd Vecdî, “Sefirü’l-İslâm ilâ sâiri’l-akvâm”, çev. Hüsnü Efendizâde Cemâl, *Sırât-ı Müstakîm* 1/17 (Zi’l-ka‘de 1326/Aralık 1908), 263-264.

³⁴³ Ferîd Vecdî, “Sefirü’l-İslâm ilâ sâiri’l-akvâm”, çev. Hüsnü Efendizâde Cemâl, *Sırât-ı Müstakîm* 1/18 (Zi’l-ka‘de 1326/Aralık 1908), 282.

³⁴⁴ el-Bakara 2/136.

³⁴⁵ Vecdî, “Sefirü’l-İslâm”, 282.

³⁴⁶ en-Nisâ 4/174.

³⁴⁷ Ferîd Vecdî, “Sefirü’l-İslâm ilâ sâiri’l-akvâm”, çev. Ahmed Cemâl, *Sırât-ı Müstakîm* 1/19 (Zi’l-hicce 1326/Aralık 1908), 298.

kayıt bulunmamaktadır. Vecdî, kırk yaşına kadar yalan ile vasıflandırılmamış bir şahsiyetin kırk yaşından sonra yalan ile vasıflandırılmasının aklî açıdan imkânsız olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte Vecdî Hz. Peygamber’e riyakâr diyenlere de cevap vermiştir. İlk başta gizli bir haslet olan riya amacına ulaştığında açığa çıkmaktadır. Tarih boyunca riyakâr kimseler rezil rüsva olmuşlardır. Bu durum Allah’ın ilahî kanunun gereğidir. Hz. Peygamber ise kendi gibi ahlaklı bir nesil yetiştirmeyi başarmıştır. Eğer Hz. Peygamber iddia edildiği gibi riyakâr bir kimse olsaydı Allah’ın ona bu başarıyı vermesi mümkün olmayacaktı. Vecdî, bu açıklamalara dayanarak Hz. Peygamber’e riya isnat edenlerin görüşlerini çürütmüştür.³⁴⁸

Ferîd Vecdî Kur’ân-ı Kerîm’in ve Hz. Peygamber’in hadislerinin İslâm’ın esaslarını ve kanunlarını içerdiğini belirtmiştir. Ona göre Kur’ân belli bir sınıfın tekelinde olup anlamı üzerine düşünülmeden ölümler veya sokak ortasında okunmak için inmemiştir. Vecdî Kur’ân’ın bütün ayetlerinin hikmetler ile dolu olduğunu, Hz. Peygamber’in hadislerinin ise toplumsal kuralları içerdiğini vurgulamıştır. O, Kur’ân’ın bütün ümmet tarafından düşünülüp içerdiği emirlerin ve yasakların uygulanması gerektiğini belirtir. Zira Kur’ân-ı Kerîm dünya ve ahiret mutluluğunun kaynağıdır.³⁴⁹

3.3. Babanzâde Ahmed Naim’e Göre Hz. Peygamber’in Nübüvveti

Son dönem Osmanlı ve ilk dönem Türkiye Cumhuriyeti âlimlerinden olan Babanzâde Ahmed Naim³⁵⁰, Hz. Muhammed’in hayatını irdeleyen *İlm-i Târîh Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyeyi Cenâb-ı Peygamber’in Sûret-i Neş’et ve Zuhûruyla İsbât Eder* adlı bir makale ve *Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Târîhen Sübûtu* adlı makale dizisi kaleme almıştır.

³⁴⁸ Ferîd Vecdî, “Sefirü’l-İslâm ilâ sâiri’l-akvâm”, çev. Ahmed Cemâl, *Sırât-ı Müstakîm* 1/23 (Muharrem 1327/Ocak 1909), 359.

³⁴⁹ Ferîd Vecdî, “Müslümanlık’la Medeniyet Müslümanlığa, Müslümanların Hâline Bir Nazar”, çev. Mehmed Âkif, *Sırât-ı Müstakîm* 7/162 (Şevval 1329/Ekim 1911), 84.

³⁵⁰ Bağdat’ta doğan Ahmed Naim Babanzâdeler ailesine mensuptur. Galatasaray Lisesi’nde Arapça öğretmenliği yapmış, Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi’nde felsefe, ahlak, mantık dersleri vermiştir. İstanbul’da secde halindeyken vefat eden Ahmed Naim, Fransızca, Farsça ve Arapça dillerini çok iyi bilmektedir. Yakın arkadaşı olan ve Ahmed Naim’i “ashaptan sonra en sevdiği kişi” olarak nitelendiren Mehmet Akif Ersoy vefatını öğrendiğinde çok üzölmüştür. *Sebilürreşâd* ve *Sırât-ı Müstakîm* mecmûalarında makaleleri yayınlanan Ahmed Naim özellikle hadis ilmi ile ilgili eserler kaleme almıştır. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi* ve *Şerhi, Kırk Hadis, İslâm’da Da’vâ-yı Kavmiyyet, Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları, İlm-i Mantık* Babanzâde Ahmed Naim’in eserlerindendir. Geniş bilgi için bk. Reyhan Göksu, *Babanzâde Ahmet Naim’i Hadis Müdafaası* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 4-30.

Ahmed Naim ilk makalesinde Hz. Peygamber'in nübüvvet ile görevlendirilmesinden önce Roma ve Sâsânî İmparatorluklarından bahsetmiştir. Sâsânîlerin doğuya Romalıların ise batıya hâkim olduklarını belirten Ahmed Naim, her iki devlette de insan fitratına aykırı olan rezilliklerin hoş görüldüğünü belirtmiştir. Devlet ve din adamları halkı dini kullanarak birlikte sömürmüştür. Kutsal kitapları ellerinde bulunduran din adamlarının görüşleri kitaplardan habersiz bir şekilde hayatını devam ettiren halk tarafından kabul edilmeye ve doğrulanmaya zorlanmıştır. Bazı insanlar ise bu durumun sebebinin din olduğu konusunda kanaat getirmişlerdir.³⁵¹

Ahmed Naim, Sâsânî ve Roma İmparatorluklarının durumuna değindikten sonra Arapların sosyal ve siyasî durumlarıyla ilgili bilgiler vermiştir. Araplar birçok kabileye ayrılmıştır. Bu kabilelerin en büyük övünç kaynağı ise düşmanı oldukları kabilelerin kanlarını döküp mallarını gasp etmektedir. Görüldüğü üzere şeriaten, kanundan yoksun Araplar nefislerinin hayvanî isteklerine göre hareket etmişlerdir. Ahmed Naim Araplar arasında okuma yazma oranının oldukça düşük, putperestliğin oldukça yaygın olduğunu, kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüklerini, helvadan putlar yapıp acıkınca o putları yediklerini dile getirmiştir. Bununla birlikte atalarından miras kalan cömertlik ve sözünde durma gibi güzel hasletleri çocuklukla övünmeyi sevdikleri için muhafaza edememişlerdir.³⁵²

Ahmed Naim makalesinde Doğu ve Batı medeniyetlerinin bu derece kötü olduğu bir devirde yirmi beş yıldan az bir süre içerisinde Hz. Peygamber'in olumlu anlamda bir dönüşüm gerçekleştirdiğini vurgulamıştır. Bu durumu görmezden gelen 20. yüzyıl filozoflarını eleştirmiş, hiçbir insanın ilahî bir yardım olmadan bu dönüşümü gerçekleştiremeyeceğini savunmuştur.³⁵³

Ahmed Naim, *Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Târîhen Sübûtu* makalesinde etrafında kötü ahlaka sahip birçok insan olduğu halde Hz. Peygamber'in yüce bir ahlaka sahip oluşuna dikkat çekmiştir. İnsanlar Hz. Peygamber'de hiç kimsenin erişemeyeceği bir ahlakın var olduğunu idrak etmişlerdir. O, Mekke'de ortaya çıkan tüm anlaşmazlıkları Muhammedü'l-Emîn sıfatıyla adaletli bir şekilde çözüme kavuşturmuştur. Ahmed Naim bu derece büyük bir ahlaka sahip olmanın ilahî bir yardım ile olabileceğini savunmuştur. Hz. Peygamber'in

³⁵¹ Babanzâde Ahmed Naim, "İlm-i Târîh Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyeyi Cenâb-ı Peygamber'in Sûret-i Neş'et ve Zuhûruyla İsbât Eder.", *Sırât-ı Müstakîm* 1/10 (Şevval 1326/ Ekim 1908), 153.

³⁵² Ahmed Naim, "Cenâb-ı Peygamber'in Sûret-i Neş'et ve Zuhûruyla İsbât Eder.", 154.

³⁵³ Ahmed Naim, "Cenâb-ı Peygamber'in Sûret-i Neş'et ve Zuhûruyla İsbât Eder.", 154.

küçüklükten beri putperestlikten nefret ettiğini vurgulayan Ahmed Naim, onun günah işlemek bir yana günahlara meyil dahi etmediğini belirtmiştir.³⁵⁴

Konu ile alakalı “*Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?*”³⁵⁵ ayetinde geçen “ضالاً /dâllen” kelimesine değinen Ahmed Naim, bu kelimeye dayanarak Hz. Peygamber’in nübüvvetten önce yanlış bir inanişaya sahip olup nübüvvet ile birlikte doğru yolu bulduğu anlamını çıkarmayı Allah’a iftira atmak olarak nitelendirmiştir. Ona göre bu ayetten maksat bütün insanlığı doğru yola çıkarmak düşüncesinde olan Hz. Peygamber’in bunu nasıl yapacağını bilmemesidir. Çünkü bir insan tek başına bütün insanlığı hidayete erdiremez. Sonrasında Allah’ın vahiy ile destek çıkması sonucunda Hz. Peygamber’in irşat yöntemi hakkındaki bilgisizliği ortadan kaldırılmıştır. Ahmed Naim, aynı ayette geçen hidayet kavramını ise Hz. Peygamber’in vahye muhatap olması ile kutsal görevini hakkıyla yerine getirmesi olarak açıklamıştır.³⁵⁶

Ahmed Naim aynı ada sahip ikinci makalesinde ise Hz. Peygamber’in davetinin saltanat elde etmek için olmadığını vurgulamıştır. Hz. Peygamber Kureyş’in ileri gelenlerinden Abdülmuttalip’in torunu olmasına rağmen saltanatı seçmemiştir. Böyle bir saltanat gücüne sahipken kendisine eziyet edenlere dahi dua ederek Allah’ın onlara yol göstermesini istemiştir. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere onun daveti şeriatı insanlara aktarmak olmuştur.³⁵⁷

Ahmed Naim aynı ada sahip son yazısında ise nübüvvetin gerekliliğinden bahsetmiştir. Ona göre dünyada yer alan bozuk itikatları düzelterek, Allah tarafından görevlendirilecek bir peygambere ihtiyaç vardır. Ayrıca Allah’ın bilinmesi, ibadetlerin öğrenilmesi ve dünyevî işlerin düzenlenmesi için peygamber gereklidir. Hz. Peygamber de bu amaçlar doğrultusunda kavmine ahiret için hazırlanmalarını, bu konuda ihlaslı bir şekilde ibadet etmelerini tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber sadece belirli bir zümre için değil tüm insanlık için bu amaçları gerçekleştirmiştir. Ahmed Naim, Hz. Peygamber’in bu büyük davete tek başına kalkışmasını olağanüstü bir olay olarak nitelendirmiştir.³⁵⁸

³⁵⁴ Ahmed Naim, “Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Târîhen Sübûtu”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/11 (Şevval 1326/ Kasım 1908), 172.

³⁵⁵ ed-Duhâ 93/7.

³⁵⁶ Ahmed Naim, “Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye”, 173.

³⁵⁷ Ahmed Naim, “Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Târîhen Sübûtu”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/15 (Zi’l-ka’d 1326/ Aralık 1908), 232-233.

³⁵⁸ Ahmed Naim, “Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Târîhen Sübûtu”, *Sırât-ı Müstakîm*, 1/19 (Zi’l-hicce 1326/Aralık 1908), 296-297.

Ahmed Naim, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatının en güçlü delilinin Kur'ân olduğunu savunmuştur. Hz. Peygamber okuma yazma bilmediği halde Kur'ân mucizesi ile Arapların karşısına çıkıp onları doğru yola sevk etmiştir. Peygamber tasavvuruna da dikkat çeken Ahmed Naim, Hz. Muhammed'in hayatına bakıldığında “*Bu bir beşer değil seçkin bir melektir.*”³⁵⁹ ayetini hatırlatır. Ancak o Hz. Peygamber'in melek olmadığını belirttiikten sonra meleklerden üstün olduğunu “*De ki: Ben de sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana vahyolunuyor.*”³⁶⁰ ayeti ile delillendirmiştir. Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı için olağanüstü olaylar göstermediğini belirten Ahmed Naim, onun Kur'ân ile insanların aklına hitap ettiğini savunmuştur. Hz. Peygamber insanlara vahyi tebliğ ettikten sonra doğru ve yanlış yol seçimini onlara bırakmıştır.³⁶¹

3.4. Ali Suad'a Göre Hz. Peygamber'in Nübüvveti ve Dünyaya Etkisi

Osmanlı aydınlarından ve bürokratlarından olan, aynı zamanda seyyah olarak tanınan Ali Suad (ö.1352/1933)³⁶², Hz. Muhammed'in doğumu üzerine *Mevlidü'n-nebî Aleyhissalâtu Vesselâm* adlı bir makale kaleme almıştır.

Yazara göre Hz. Peygamber'in doğumu dünya tarihinde gerçekleşen en önemli olay ve büyük bir bayramdır. Hz. Peygamber'in inkılapçı yönüne dikkat çeken Ali Suad, onun çöllerde vahşi hayvanlar gibi yaşayan, putlara tapan, cahil, inatçı, savaşçı bir kavmi dindar, medenî, cesur bir kavme dönüştürdüğünü vurgulamıştır. Böylelikle İslâm dini Endülüs, Mısır, Çin, Afganistan, Hindistan gibi uzak coğrafyalara bir güneş gibi yayılmıştır. Âlimler, felsefeciler bu güneş sayesinde ortaya çıkmıştır. Ona göre bu büyük değişimin mimarı Hz. Muhammed'dir.³⁶³

³⁵⁹ Yusuf 12/31.

³⁶⁰ el-Kehf 18/110.

³⁶¹ Ahmed Naim, “Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye”, 297-298.

³⁶² İstanbul'da doğan Ali Suad mutasarrıf olan babasının yolunu takip ederek Osmanlı Devleti'nin Deyr-i Zor, Bağdat, Mısır, İzmit gibi birçok bölgesinde yöneticilik yapmıştır. Bir dönem İstanbul'da Türkçe ve edebiyat öğretmenliği de yapan Ali Suad'ın makaleleri çeşitli dergilerde ve gazetelerde yayınlanmıştır. *Görölmüş Şeyler, Seyahatlerim, Ta'limü'l-lügati'l-Arabiyye* Ali Suad'ın kaleme aldığı eserlerden bazılarıdır. Geniş bilgi için bk. Esra Nur Terlemez, *Ali Suad'ın Hayatı ve Eserleri* (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2021), 8-32.

³⁶³ Ali Suad, “Mevlidü'n-nebî Aleyhissalâtu Vesselâm”, *Sırât-ı Müstakîm* 2/32 (Rebî'u'l-evvel 1327/Nisan 1909), 84.

3.5. Bereketzâde İsmail Hakkı'ya Göre Hz. Peygamber'in Nübüvveti

Son dönem Osmanlı âlimlerinden olan Bereketzâde İsmail Hakkı³⁶⁴ meşhur *Kasîdetü'l-bürde*'nin yazarı Muhammed b. Said el-Bûsîrî'nin (ö.695/1296?) kaleme aldığı *el-Kasîdetü'l-hemziyye* adlı eserine *el-Menâkıb-ı Seniyye alâ metni'l-hemziyye* isimli bir şerh yazıp bu şerhi *Sırât-ı Müstakîm*'de yayınlamıştır. On yedi makaleden oluşan bu şerhin genel içeriği ise Hz. Muhammed'in hayatı, ahlakı ve üstünlüğüdür.

Bereketzâde İsmail Hakkı Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu belirtmiş, görüşünü ayet ve hadis ile desteklemiştir. İsmail Hakkı “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoymazsınız ve Allah'a inanırsınız.”³⁶⁵ ayetini delil göstererek Hz. Peygamber'in ümmetinin en hayırlı olabilmesi için Hz. Peygamber'in en faziletli peygamber olması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte “Övünmek için söylemiyorum, yer yarıldığında ilk dirilecek olan benim. Ben kıyamet gününde ademoğlunun efendisiyim. O gün elimde livâü'l-hamd sancağı olacak ve bütün âdemoğlu o sancağın altında toplanacaktır.”³⁶⁶ hadisini Hz. Peygamber'in üstünlüğüne delil olarak göstermiştir. Âlimlerin çoğunun bu düşüncede olduğunu belirten İsmail Hakkı, konu ile alakalı “Allah'ın elçileri arasında ayırım yapmayız.”³⁶⁷ ayetine de değinmiştir. Bereketzâde bu ayette nübüvvet sıfatı bakımından tüm peygamberlerin eşit olduğunun vurgulandığını savunmuştur. Bununla birlikte peygamberlerin nübüvvet bakımından eşit olması fazilet açısından birbirlerine üstün olmasına engel değildir.³⁶⁸

İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in ebeveyninin durumuna da değinmiştir. Hz. Peygamber'in ne annesi ne de babası Allah'ı inkâr etmiştir. Her ikisi de ahirette cennete gideceklerdir. İsmail Hakkı, bu düşünceye Hz. İbrahim'in babası Âzer'in durumunu anlatan “İbrahim, babası Âzer'e, 'Putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni apaçık bir sapkınlık

³⁶⁴ İstanbul'da dünyaya gelen İsmail Hakkı Bereketzâde ailesine mensup olup aslen Erzincanlıdır. Bingazili Ahmed Şetvan (ö.1299/1882), Mustafa Şevket Efendi (ö.1291-92/1875) gibi âlimlerden İslâmî ilimler tahsilini tamamlamıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Bereketzâde yazdığı makaleler ile dönemin yazarlarından Nâmık Kemal'in beğenisini kazanmıştır. *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebîlürreşâd*, *İbret* mecmûalarında birçok makalesi yayınlanmıştır. Defterdarlık, kaymakamlık gibi görevlerde de bulunan İsmail Hakkı tefsir, kelâm alanlarında birçok eser kaleme almıştır. *Necâib-i Kur'âniyye*, *Envâr-ı Kur'ân Metâlib-i Âliye*, *Esrâr-ı Belâgat* Bereketzâde'nin eserlerinden bazılarıdır. Geniş bilgi için bk. Muhammed Çoşkun, *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Envâr-ı Kur'ân Tefsiri ve Diğer Tefsir Yazıları* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 13-52.

³⁶⁵ Âl-i İmrân 3/110.

³⁶⁶ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 18 (No.3148).

³⁶⁷ el-Bakara 2/285.

³⁶⁸ Bereketzâde İsmail Hakkı, “Menâkıb-ı Seniyye”, *Sırât-ı Müstakîm* 3/54 (Ramazânü'l-mübârek 1327/Eylül 1909), 21.

içinde görüyorum. ’ demişti. ’³⁶⁹ ayeti ile itiraz edilebileceğini belirtmiştir. Bu ayete bakıldığında “Âzer Allah’ı inkâr eden bir putperesttir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in ebeveyni de kâfir olabilir.” denilebileceğini belirten İsmail Hakkı, bu itirazı kabul etmemiştir. Ona göre ayette geçen “لاييه/li’ebîhi” kelimesinden maksat baba değil, amcadır. Araplar amcaya baba dedikleri için Kur’ân’da bu şekilde zikredilmiştir.³⁷⁰ Bununla birlikte İsmail Hakkı Yahudilerin ve Hristiyanların Âzer’in Hz. İbrahim’in amcası olduğu konusunda ittifak halinde olduklarını belirtmiştir.³⁷¹

Bereketzâde İsmail Hakkı peygamberlerin gönderildikleri topluma Hz. Peygamber’i müjdelediklerini bildirmiştir. Bu durum Hz. Peygamber’in nübüvvetinin apaçık delillerinden biridir. Hz. Peygamber’in üstün ahlakına da dikkat çeken İsmail Hakkı, hiçbir vakit böylesine üstün bir ahlakın kimseye nasip olmadığını vurgulamıştır.³⁷²

Bereketzâde Hz. Peygamber’in mucizelerinden Şakk-ı Sadr³⁷³ Olayına da değinmiştir. Hz. Peygamber’in göğsü dört defa yarılıp temizlenmiştir. Bunlardan ilki dört veya beş yaşında³⁷⁴, ikincisi on küsur yaşında, üçüncüsü Hira Dağı’nda Cebrail vahyi getirdiğinde, dördüncüsü ise İsrâ gecesinde³⁷⁵ gerçekleşmiştir. Bereketzâde, şakk-ı sadr mucizesinin sadece Hz. Peygamber’e mahsus olmadığını her peygamberin göğsünün yarılıp temizlendiğini savunmuştur.³⁷⁶

³⁶⁹ el-Enâm 6/74.

³⁷⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır bu konuyu tefsirinde zikretmiş ve Âzer’in Hz. İbrahim’in amcası olduğu görüşüne katılmamıştır. Elmalılı, Yahudilerin ve Hristiyanların bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Elmalılı’ya göre Âzer’i Hz. İbrahim’in amcası olarak değerlendirmek Kur’ân’ın zahirine karşı tekellüf ve taassuptur. Yani Kur’ân’da açık bir şekilde “baba” anlamında kullanılan kelimenin zorlama bir yorum ile “amca” anlamına geldiğini söylemek doğru değildir. Geniş bilgi için bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, haz. Asım Cüneyd Köksal-Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/888-890.

³⁷¹ Bereketzâde İsmail Hakkı, “Menâkıb-ı Seniyye”, *Sırât-ı Müstakîm* 3/55 (Ramazânü’l-mübarek 1327/Eylül 1909), 38-39.

³⁷² Bereketzâde İsmail Hakkı, “Menâkıb-ı Seniyye”, *Sırât-ı Müstakîm* 3/56 (Ramazânü’l-mübarek 1327/Eylül 1909), 51-52.

³⁷³ Hz. Muhammed göğsünün melekler tarafından açılıp temizlenmesini ifade eden Şakk-ı Sadr kavramı İnşirah Sûresi’nin ilk ayeti ile ilgilidir. Bu ayet ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Âlimler “Allah kimin gönlini İslâm’a açmışsa o, Rabb’inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?” (ez-Zümer 39/22) ayetini delil getirerek Hz. Peygamber’in kalbinin İslâm’a ısıdırıldığını ifade etmişlerdir. Bazı âlimler ise bu ayet tıpkı “*Sen elbette üstün bir ahlaka sahipsin.*” (el-Kalem 68/4) ayetinde olduğu gibi Hz. Peygamber’in yüce ahlakına işaret ettiğini savunmuşlardır. Tâbiînin önde gelen isimlerinden olan Hasan-ı Basrî’ye göre bu ayet Hz. Peygamber’in kalbinin açılıp içinin ilim ve hikmet ile doldurulduğuna işaret etmektedir. İmam Mâtürîdî ayetin devamını da dikkate almış ve söz konusu ayeti Hz. Peygamber’e emredilen nübüvvet görevinin ağırlığının hafifletilmesi olarak yorumlamıştır. Bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 17/275-277.

³⁷⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman b. el-Fadl ed-Dârimî, *Müsnedü’l-Dârimî (Sünen-i Dârimî)*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000), “Mukaddime”, 3 (No. 13); İbn-i Hişam, *Sîret*, 1/221.

³⁷⁵ Buhârî, “Salât”, 1 (No. 342).

³⁷⁶ Bereketzâde İsmail Hakkı, “Menâkıb-ı Seniyye”, *Sırât-ı Müstakîm* 4/85 (Rebî’u’l-âhir 1328/Nisan 1910), 113-114.

Dipnotta da belirtildiği üzere İmam Mâtürîdî gibi bazı âlimler şakk-ı sadr olayını Hz. Peygamber’i nübüvveti hazırlamak olarak yorumlamıştır. Bu noktadan nübüvvetin vehbîliği ve kesbîliği konusuna değinmek yerinde olacaktır. Başka bir deyişle insan peygamberliğe Allah’ın lütfu ile mi ulaşılır yoksa kişisel gayreti neticesinde mi peygamber olur? Bu soru üzerine İslâm düşüncesinde konu ile alakalı birçok görüş ortaya konulmuştur. Kelâm âlimleri nübüvvetin vehbîliği konusunda ittifak halindedir. İslâm filozofları ise peygamberliğin kesbîliğini savunmuştur. Cürcânî’ye göre peygamberlik için halvet, uzlet, riyazet, mücâhede gerekli değildir. Bununla birlikte filozofların iddia ettiği gibi peygamber olacak kişinin yeteneğe veya fitrat olarak temiz olmasına da gerek yoktur. Peygamberlik Allah’ın dilediği kullara verdiği bir görevdir. Cürcânî bu görüşünü “*Allah peygamberliği kime vereceğini daha iyi bilir.*”³⁷⁷ ayetiyle temellendirmiştir.³⁷⁸ Zemahşerî de aynı ayeti delil getirerek peygamberliğin vehbîliğini savunmuştur.³⁷⁹

3.6. Hüseyin Vassâf’a Göre Miraç Mucizesi

Son dönem Osmanlı mutasavvıflarından olan Hüseyin Vassâf (ö.1348/1929)³⁸⁰ her sene Receb ayının yirmi yedinci gecesi kutlanan Miraç Kandili sebebiyle *Mi’râc-ı Şerîf Münâsebetiyle* adlı bir makale yazmıştır.

Miraç’ın hicretten bir sene önce gerçekleştiğini belirten Vassâf, Hz. Muhammed’in uyku halinde olup kalp gözü açık bir şekilde Miraç’a çıktığını savunmuştur. Vassâf, Hz. Peygamber’in Cebrail ile Miraç yolculuğuna değindikten sonra bütün kâinatın Hz. Peygamber için yaratıldığını dile getirmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in birçok faziletine duygusal bir tarzda değinmiştir. Vassâf’a göre Hz. Peygamber Cebrail’e Allah’ın kendisini niçin çağırdığı sorusuna Cebrail “*Senin geçmiş ve gelecek günahını Allah’ın bağışlaması için.*”³⁸¹ ayetiyle cevap vermiştir. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber’in ise mutlu

³⁷⁷ el-En‘âm 6/124.

³⁷⁸ Cürcânî, *Şerhu’l-mevâkıf*, 3/388.

³⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/740.

³⁸⁰ İstanbul’da dünyaya gelen Hüseyin Vassâf aslen Ürgüplüdür. Çeşitli memuriyet görevlerinden sonra tasavvufa yönelmiştir. Mehmed Esad Dede (ö.1329/1911), Hoca Hüsnü Efendi gibi âlimlerden ders alan Hüseyin Vassâf sonrasında Şuayb Şerefeddin Efendi (ö.1329/1911) daveti üzerine Edirne’ye gidip kendisine intisap etmiştir. Ayrıca Gülşeniyye, Uşşâkıyye, Kâdiriyye ve Şâbâniyye tarikatlarında hilâfeti bulunan Hüseyin Vassâf ayrıca Uşşâkıyye tarikatında da hilâfet vermiştir. Tasavvuf ile ilgili birçok eser veren Hüseyin Vassâf’ın ayrıca *Sirât-ı Müstakîm*, *Maşhil*, *Ceride-i Sûfiyye* gibi mecmûalarda şiir ve makaleleri de yayınlanmıştır. *Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr*, *Divan*, *Gülzâr-ı Aşk*, *Müntehabât-ı Ezhâr-ı İrfân* Hüseyin Vassâf’ın kaleme aldığı eserlerdendir. Geniş bilgi için bk. Azime Merve Başkan, *Hüseyin Vassâf’ın Es’adnâme Adlı Eseri (Metin-İnceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 5-20.

³⁸¹ el-Fetih 48/2.

ve huzurlu olduğunu söylemiştir. Vassâf, Kâdiriyye tarikatının kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö.561/1166) *es-Sirâcü'l-vehhâc fî leyleti'l-Mi'râc* adlı eserinden iktibasla Hz. Peygamber'in Mîraç'ta birçok mucize ile birlikte Allah'ı da gördüğünü savunmuştur. Bu mucize ile birlikte müminlerin imanları sağlamlaşmış, iman etmekte inat eden kâfirler ise dalâlette boğulmuştur.³⁸²

3.7. Ballıklızâde Ahmed Mâhir Efendi'ye Göre Kur'ân Mucizesi

Son dönem Osmanlı âlimlerinden ve siyasetçilerinden olan Ballıklızâde Ahmed Mâhir Efendi (ö.1341/1922)³⁸³, *Sirât-ı Müstakîm*'de *Mu'cizât-ı Kur'âniyye* adlı üç makaleden oluşan bir yazı dizisi kaleme almıştır.

Mâhir Efendi'ye göre Kur'ân, her cümlesi, kelimesi, harfiyle mucizevîdir. Kur'ân'ın amacı insanı ahlakî yönden geliştirmektir. İnsanı faydaya ve zarara götürecek bütün yolları içeren Kur'ân, bütün ilimlerin de kaynağıdır. Mâhir Efendi bu görüşünü “*Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.*”³⁸⁴ ayetiyle temellendirmiştir. Ona göre bu ayetten Kur'ân'ın pozitif ilimleri de içerdiği anlaşılmaktadır.³⁸⁵

Mâhir Efendi “*Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın.*”³⁸⁶ ayetini hatırlatarak millî ve manevî anlamda gelişmek için Kur'ân'ın rehber olarak benimsenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda âlimlerin önemine dikkat çeken Mâhir Efendi, “*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”³⁸⁷ ayeti ile “*Âlimler peygamberlerin varisleridir.*”³⁸⁸ hadisini hatırlatmıştır. Ona göre âlimler

³⁸² Hüseyin Vassâf, “Mi'râc-ı Şerîf Münasebetiyle”, *Sirât-ı Müstakîm* 4/100 (Recebü'l-ferd 1328/ Ağustos 1910), 370-371.

³⁸³ Kastamonu'da doğan Ahmed Mâhir Ballıklızâde ailesine mensuptur. Kastamonulu şeyh ve âlim Ahmed Hicâbî'nin (ö.1306/1888) derslerine katılıp icâzet almıştır. Ahmed Mâhir de birçok talebe okutup icâzet vermiştir. Tefsir âlimlerinden Serbestzâde Ahmed Hamdi (Ö.1358/1939) onun öğrencilerindedir. Sonrasında İstanbul'a gelen Ahmed Mâhir hâkimlik, milletvekilliği, istinaf mahkemesi üyeliği, Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti'nin danışma kurulu olan Şûrâ-yı Evkâf başkanlığı yapmıştır. Ayrıca Medresetü'l-vâizîn ve Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi'nde uzun yıllar tefsir ve kelâm müderrisliği yapmıştır. Memleketi Kastamonu'da vefat eden Ahmed Mâhir birden fazla eser yazmıştır. *el-Fâtiha fî tefsîri'l-Fâtiha Mu'cizât-ı Kur'âniyye*, *el-Muhkem fî şerhi'l-Hikem* kaleme aldığı bazı eserlerdendir. Geniş bilgi için bk. Lamia Levent, *Ahmet Mahir Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 25-88.

³⁸⁴ el-Enâm 6/59.

³⁸⁵ Ballıklızâde Ahmed Mâhir Efendi, “Mu'cizât-ı Kur'âniyye”, *Sirât-ı Müstakîm* 1/3 (Şa'bân 1326/Eylül 1908), 40-41.

³⁸⁶ Âl-i İmrân 3/103.

³⁸⁷ Âl-i İmrân 3/104.

³⁸⁸ Buhârî, “İlim”, 10 (No. 67).

insanları gerek sözleriyle gerekse davranışları ile maddî ve manevî yönden geliştirmeyi amaçlamalıdır.³⁸⁹

Kur'ân'ın belagatına ve fesahatına vurgu yapan Mâhir Efendi, Kur'ân'da bulunan emir ve yasakların hikmetine değinmiştir. Kur'ân'da geçen emirlerin her biri birçok faydayı içerirken yasaklar ise bize bildirilmeyen pek çok zararı ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Mâhir Efendi bu sayede Müslümanların bin üç yüz senedir huzur içerisinde yaşadığını belirtmiştir. Bununla birlikte Müslümanların asrın ihtiyaçlarına göre teknik anlamda gelişmesi gerektiğini vurgulayan Mâhir Efendi bu görüşünü Kur'ân'daki “*Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın.*”³⁹⁰ ayetiyle desteklemiştir. Mâhir Efendi'ye göre İslâm dışında hiçbir din ve mezhep, mensuplarını toplumsal anlamda böyle güçlü bir göreve davet etmemiştir. Bu durum ise Kur'ân'ın mucize oluşunun apaçık göstergesidir.³⁹¹

3.8. Zeynelâbidinzâde Ebü'l-Fazl Seyyid Mehmed Nesîb Efendi'ye Göre Kur'ân Mucizesi

Son dönem Osmanlı âlimlerinden olan Seyyid Mehmed Nesîb Efendi (ö.1348/1930)³⁹², *Sırât-ı Müstakîm*'de Kur'ân-ı Kerîm'in belagatına ve fesahatına vurgu yaptığı *İ'câz-ı Kur'ân* adlı bir makale kaleme almıştır.

Nesîb Efendi'ye göre Kur'ân olağanüstü fesahatı ve belagatı ile kendisinin icazını ispat etmek isteyenleri bile âciz bırakmıştır. Âlimler Kur'ân'ın mucizeliğine dikkat çekmek için İlmü ma'rifeti esbâbi'n-nüzûl, İlmü ma'rifeti garîbi'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti'l-muhkem ve'l-müteşâbih, İlmü ma'rifeti'n-nâsîh ve'l-mensûh gibi birçok ilimden müteşekkil “Ulûmu'l-Kur'ân” adlı yeni bir ilim ortaya koymuştur. Bununla birlikte Nesîb Efendi, âlimlerin Kur'ân'ın beşer sözü olmayıp ilahî bir hitap olduğunu ispat etmek için birçok eser kaleme aldıklarını belirtmiştir. Bu minvalde Rummânî'yi (ö.384/994) ve *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*

³⁸⁹ Ballıklıâde Ahmed Mâhir Efendi, “Mu'cizât-ı Kur'âniyye”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/5 (Şa'bân 1326/Eylül 1908), 74.

³⁹⁰ el-Enfâl 8/60.

³⁹¹ Ballıklıâde Ahmed Mâhir Efendi, “Mu'cizât-ı Kur'âniyye”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/12 (Şevval 1326/Kasım 1908), 185.

³⁹² Günümüzde Suriye'de bulunan dönemin ise Osmanlı şehirlerinden Humus'da doğan Mehmed Nesîb Efendi ilk eğitimini Humus'da almıştır. Ardından İstanbul'a gelerek Arapça, fıkıh, hadis gibi ilimleri özel hocalardan tahsil etmiştir. Günümüzde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi olan Mekteb-i Hukuk-i Şâhâne'den mezun olmuştur. Birçok mahkemede çeşitli görevler alan Mehmed Nesîb Efendi Dârülfünûn, Medâris-i Âliyye ve Süleymaniye Medresesi'nde fıkıh usulü müderrisliği yapmıştır. *Fıkh-ı Hanefî'nin Esâsâtı, Kıyas ve Dine Mûteallik Mesâil* Mehmed Nesîb Efendi'nin kaleme aldığı eserlerdendir. Eski Eserler, “Seyyid Nesib Efendi” (Erişim 9 Mayıs 2023).

adlı eserini, Fahreddîn Râzî'yi ve *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-Î'câz* adlı eserini, İbnü'z-Zemlekânî'yi (ö.727/1327) ve *el-Burhânü'l-kâşif 'an i 'câzi'l-Kur'ân* adlı eserini hatırlatan Nesîb Efendî, Kur'ân'ın icazı konusunda ünlü Eş'arî kelâmcısı Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) yazdığı *Î'câzü'l-Kur'ân* adlı eserini ise bu alanda otorite olarak benimsemiştir. Ona göre *Î'câzü'l-Kur'ân*'a bakan kişiler söz konusu kitabın sayılan diğer eserlere göre daha güzel ve dikkat çekici olduğunu göreceklendir.³⁹³

Nesîb Efendi, Bâkîllânî'nin eserinde Kur'ân'ın şiir ve düz yazıdan farklı olduğunu ispatladığını ifade etmiştir.³⁹⁴ Bâkîllânî'nin bu tespitini Câhiliyye Dönemi meşhur şairlerinden ve Mu'allakât-ı Seb'a yazarlarından biri olan İmrü'l-Kays'ın (ö.540?) şiirleri ile kıyaslayarak temellendirdiğini belirten Nesîb Efendi Bâkîllânî'nin Kur'ân'ın icazını ispat noktasında önemli bir âlim olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁵

3.9. Mûsâ Kâzım Efendi'ye Göre Kur'ân Mucizesi

Son dönem Osmanlı Şeyhülislâmlarından olan Mûsâ Kâzım Efendi (ö. 1338/1920)³⁹⁶ Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevî yönünü irdeleyen *Î'câz-ı Kur'ân* adlı iki makale kaleme almıştır. Mûsâ Kâzım'a göre Kur'ân diğer semavî kitaplardan üstün özelliklere sahiptir. Kur'ân'ın müşriklere meydan okumasını hatırlatan Mûsâ Kâzım, belagat ve fesahat konusunda üst seviyede olan Arap şairlerin Kur'ân'ın en kısa sûresinin bile bir benzerini getirmekten âciz kaldıklarını hatırlatmıştır.³⁹⁷

³⁹³ Zeynelâbidinzâde Ebü'l-Fazl Seyyid Mehmed Nesîb Efendi, "Î'câz-ı Kur'ân", *Sırât-ı Müstakîm* 1/3 (Şa'bân 1326/Eylül 1908), 41-42.

³⁹⁴ Bâkîllânî'nin Kur'ân'ın şiir ve seci olmadığı konusunda görüşleri için bk. Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyip el-Bâkîllânî, *Î'câzü'l-Kur'ân li'l-Bâkîllânî*, thk. Seyyid Ahmed Kasar (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1997), 51-66.

³⁹⁵ Mehmed Nesîb Efendi, "Î'câz-ı Kur'ân", 42.

³⁹⁶ Erzurum'un Tortum ilçesinde dünyaya gelen Mûsâ Kâzım Efendi ilk tahsiline Tortum'da başlamıştır. Sonrasında İstanbul'a gelerek çeşitli hocalardan dersler almıştır. İcâzetini aldıktan sonra Fâtih Camii'nde dersler vermeye başlayan Mûsâ Kâzım, Muâllim Naci (ö.1310/1893) ile Ahmed Midhat Efendi'nin (ö. 1331/1912) hocasıdır. Ayrıca Galatasaray Lisesi'nde akâid derslerine de giren Mûsâ Kâzım Mekteb-i Hukuk'da Mecelle dersleri vermiştir. Medresetü'l-kudât, Medresetü'l-vâizîn, Dâru'l-fünûn, Dâru'l-muallimîn Mûsâ Kâzım'ın hocalık yaptığı diğer kurumlardır. Sonraki hayatında ise çeşitli yöneticilik görevlerinin üstlenilen Mûsâ Kâzım Halep'te kadılık, Meclis-i Kebîr-i İlmî üyeliği, Bâb-ı Meşihât Tedkîk-i Müellefât üyeliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1910-1917 yılları arasında ise şeyhülislâmlık yapmıştır. Üyesi olduğu İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyelerinin yargılanması nedeniyle Edirne'ye sürgün edilmiş ve orada vefat etmiştir. Mûsâ Kâzım tefsir, fıkıh, kelâm ve tasavvuf ile ilgili birçok eser kaleme almıştır. *İslâm'da Cihad, Sûre-i İhlâs ve 'Alak Tefsirleri, Safvetü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân, Zevrâ ve Havrâ, İslâm'da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet* eserlerinden bazılarıdır. Geniş bilgi için bk. Derya Cömert, *Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 5-24.

³⁹⁷ Mûsâ Kâzım Efendi, "Î'câz-ı Kur'ân", *Sırât-ı Müstakîm* 1/7 (Ramazan 1326/Ekim 1908), 107.

Mûsâ Kâzım Efendi, Kur'ân'ın icazını dokuz maddede ele almıştır.

1. Arap şairler at, deve, cariye gibi kavramları bilinen kelimeler ile açıklamıştır. Kur'ân ise bu kavramları açıklamak için Arapların duymadığı kelimeleri seçmiş, böylece Araplar arasında yaygın olarak kullanılan kelimeler Kur'ân'da bulunmamıştır.
2. Araplar şiirlerinde doğruluktan çok yalanı tercih etmişlerdir. Kur'ân ise her ayetinde doğruluğu barındırmaktadır.
3. Bir şair şiirinin hepsinde belagatını ve fesahatını aynı seviyede koruyamamaktadır. Bu durum insan kuvvetinin dışındadır. Kur'ân ise her sözcüğünde ve cümlesinde belagatını ve fesahatını korumuştur.
4. Zühd, takva, fikhî meseleler, dünyanın yerilmesi, ahiretin övülmesi gibi konularda beleğat ve fesahata dikkat ederek bir makale veya şiir yazmak hiçbir yazara ve şaire nasip olmamışken Kur'ân bu konuları belagatı ve fesahatı muhafaza ederek ele almıştır.
5. Şairler bazı nesneleri şiirlerinde eşsiz bir şekilde işlerken kimi nesneleri aynı güzellikte ele alamamışlardır. Kur'ân ise birçok konuyu ve nesneyi eşsiz bir şekilde işlemiştir.
6. Birçok farklı konuyu içerisinde barındıran metin konular arasındaki geçişte belagatı ve fesahatı koruyamayacaktır. Ancak Kur'ân bir kıssadan diğer kıssaya, bir manadan diğer manaya geçişlerde, emir, nehiy, tevhid, nübüvvet gibi birçok konuda eşsizliğini korumuştur.
7. Kur'ân-ı Kerîm az söz ile birçok manayı içerisinde barındırmıştır. Bu yönüyle de onun beşer kuvvetinin üstünde olduğu apaçık ortadadır.
8. Belagat ve fesahat ehlinin bildiği üzere sertlik ve yumuşaklık gibi zıtlıkları metinde bir arada kullanmak zordur. Kur'ân ise bu gibi zıtlıkları birçok ayetinde uyumlu bir şekilde kullanmıştır.
9. Kur'ân sözcükte kusur, kurallara muhalefet, kulağa hoş gelmeyen kelimeleri sıkça kullanma gibi belagata ve fesahata zarar verecek şeylerden uzaktır.³⁹⁸

Mûsâ Kâzım Efendi bazı din düşmanlarının Kur'ân'ın yanlış ve eksik tercümelerine bakarak belagat ve fesahat açısından eksik olduğunu savunduklarını belirtmiştir. O, bu düşünceye sahip kimselerin dinlenmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Kur'ân'ın belagatı ve fesahatını hakkıyla anlayabilmek için Arap dilinin inceliklerine vâkıf olunması veya güzel söz söyleme sanatının (fenn-i me'ânî) bilinmesi gerektiğini savunan Mûsâ Kâzım, bu tür bilgilere sahip

³⁹⁸ Mûsâ Kâzım Efendi, "İ'câz-ı Kur'ân", 107-108.

olmayan kişiler ile tartışmaya girilmesini ise boşa zaman harcamak olarak nitelendirmiştir. O, Kur'ân'ın asıl amacının ise insanı maddî ve manevî anlamda mutlu etmek olduğunu belirtmiştir.³⁹⁹

Mûsâ Kâzım Efendi'ye göre okuma-yazma bilmeyen bir kavimde kimseden eğitim almadığı halde hiç kimsenin duymadığı ve birçok hakikati barındıran Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e indirilmesi nübüvvetinin kesin delilidir. Kur'ân'ın bin üç yüz sene evvel birçok bilimsel bilgiyi barındırdığını belirten Mûsâ Kâzım, buna delil olarak dünyanın kendi etrafında dönüşünü “*Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa onlar bulutlar gibi hareket eder.*”⁴⁰⁰ ayeti ile güneşin kendi etrafında dönüşünü ise “*Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.*”⁴⁰¹ ayeti ile delillendirmiştir. Kur'ân bu bilgileri asırlar önce haber vermekle Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmektedir. O, Kur'ân'ın diğer semavî kitaplar olan Tevrat ve İncil'in aksine dünya ve ahiret dengesini öncelediğini hatırlatmıştır.⁴⁰²

Mûsâ Kâzım *Redd-i Ebâtîl* adlı diğer makalesinde Hristiyan bir din adamı olan Emîr Hân'ın kaleme aldığı *Tevrat, İncil mi Tahrîf Yoksa Kur'ân mı?* adlı makaleye cevap vermiştir. Mûsâ Kâzım Emîr Hân'ın görüşlerini temellendirmek için Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö.405/1014) *el-Müstedrek* adlı eserine başvurduğunu belirtmiştir. Bu eserde Hâkim Kur'ân'ın ilk kez Hz. Peygamber, ikinci kez Hz. Ebûbekir (r.a.) ve son olarak Hz. Osman zamanında sûrelerinin tertip edilmesi ile üç kez kitap haline getirildiğini dile getirmiştir.⁴⁰³ Emîr Hân, İbn-i Eşte'nin (ö.360/971) *Kitâbü'l'-Mesâhif* adlı eserinde Kur'ân'ın ilk kez Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (r.a.) tarafından cem edildiğine dair bir rivayetin olduğuna değinmiştir Mûsâ Kâzım'a göre Emîr Hân bu rivayetlerdeki çelişkilere dayanarak Kur'ân'ın tahrîf edildiğini ispatlamaya çalışmıştır.⁴⁰⁴

Bu iddialara cevap vermeden önce Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in nübüvvetinin en büyük delili olduğunu belirten Mûsâ Kâzım, Kur'ân'ın Ümmet-i Muhammed tarafından öğrenilip ezberlendiğini dile getirmiştir. Ona göre bir kimsenin şerefi ezberlediği ayet sayısı ile ölçülmüştür. Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe, Abdullah b. Mes'ûd, Übeyy b. K'ab, Mu'âz b. Cebel (r.a.) gibi birçok sahâbî Kur'ân'ı öğrenmiş ve başkalarına öğretmiştir. Bununla birlikte

³⁹⁹ Mûsâ Kâzım Efendi, “İ'câz-ı Kur'ân”, 108.

⁴⁰⁰ en-Neml 27/88.

⁴⁰¹ Yâsîn 36/38.

⁴⁰² Mûsâ Kâzım Efendi, “İ'câz-ı Kur'ân”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/9 (Ramazan 1326/Ekim 1908), 135-137.

⁴⁰³ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/249 (No. 2901).

⁴⁰⁴ Mûsâ Kâzım Efendi, “Redd-i Ebâtîl”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/26 (Muharrem 1327/Şubat 1909), 406-407.

Hiz. Peygamber zamanında Kur'ân'ı ezberleyip hafız olan sahâbîlerden Yemâme Savaşı'nda (12/633) yetmiş tanesi şehit olmuştur. İlk Üç Halife Dönemi'nde İslâm toprakları genişlemiş, hafız sayısı da yüz binleri bulmuştur. Müslümanların nüfusunun artmasıyla hafızların sayılarının da aynı oranda arttığını dile getiren Mûsâ Kâzım yaşadığı dönem olan 20. yüzyılı kast ederek kadın, erkek, büyük, küçük üç yüz binden fazla kişinin hafız olduğunu belirtmiştir. Ona göre Kur'ân mushaflarının birbiri ile çelişmemesinin en önemli gerekçesi hafızlardır. Eğer Müslümanlar hafız yetiştirmeyip sadece mushaflar ile yetinselerdi Kur'ân'ın tahrîf edilme ihtimali yüksek olurdu. O, “*Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı (Kur'ân'ı) biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.*”⁴⁰⁵ ayetinden maksadın hafızlar ile Kur'ân'ın korunması olduğunu ifade etmiştir. Mûsâ Kâzım, Hristiyanların ve Yahudilerin kutsal kitapları olan İncil ve Tevrat'ı okumakla yetinip ezberlemedikleri için onların tahrifine engel olamadıklarını savunmuştur.⁴⁰⁶

Mûsâ Kâzım Kur'ân'ın tevâtüren nakledilmesinde hafızların büyük katkısına değindikten sonra Emîr Hân'ın yukarıda geçen Kur'ân'ın cem edilmesi ile ilgili görüşlerini eleştirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm Hiz. Peygamber'e indirilmeye başladıktan sonra Hiz. Ali (r.a.), Zeyd b. Sâbit (r.a.), Hiz. Osman gibi vahiy katipleri tarafından sayfalara yazılmıştır. Bunun sebebi ise Kur'ân'ın halka kolayca dağıtılmak istenmesidir. Eğer Kur'ân tek bir kitaba toplansaydı halka dağıtılması mümkün olmazdı. Mûsâ Kâzım'a göre Kur'ân'ın Hiz. Peygamber Dönemi'nde bir araya getirilmesi bu şekilde anlaşılmalıdır. Yemâme Savaşı'nda hafızların şehit olması sonrasında Hiz. Ömer'in Kur'ân'ı kitap haline getirme önerisi Hiz. Ebûbekir tarafından kabul edilmiş ve bu iş için Zeyd b. Sâbit görevlendirilmiştir. Zeyd ayrı nüshalarda yazılan Kur'ân sayfalarını toplayıp Hiz. Ebûbekir'e teslim etmiştir. Mûsâ Kâzım'a göre Hiz. Ebûbekir zamanında Kur'ân'ın toplanılması bu şekilde anlaşılmalıdır. Kur'ân'ın ilk kez Ebû Huzeyfe tarafından cem edilmesini bildiren rivayet ise doğru değildir. Suyûtî bu rivayeti garip olarak değerlendirmiştir.⁴⁰⁷ Mûsâ Kâzım'a göre Hiz. Peygamber'den izin almadan Kur'ân'ı toplamak gibi büyük bir işe kimse girişemeyeceğinden Ebû Huzeyfe'nin Kur'ân'ı cem ettiğine dair görüş bâtıldır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ el-Hicr 15/9.

⁴⁰⁶ Mûsâ Kâzım, “Redd-i Ebâtîl”, 407-408.

⁴⁰⁷ Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm (b.y.: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 1/205.

⁴⁰⁸ Mûsâ Kâzım Efendi, “Redd-i Ebâtîl”, *Sırât-ı Müstakîm* 2/33 (Rebî'u'l-evvel 1327/Nisan 1909), 101-102.

3.10. Üsküblü Hâfız Mehmed Ferîd'e Göre Kur'ân Mucizesi

Sırât-ı Müstakîm'de Üsküb Belediye Reîs-i Sâbıkı olarak anılan Üsküblü Hâfız Mehmed Ferîd⁴⁰⁹, Mısır'da yayınlanan *el-Fellâh* isimli gazetenin Kur'ân-ı Kerîm'in İngilizce tercümesi ile ilgili yayınladığı yazıya *İ'câz-ı Kur'ân* adlı makalesiyle cevap vermiştir.

Mehmed Ferîd, Allah'ın bütün peygamberlerin nübüvvetini mucizeler ile desteklediğini belirtmiştir. Peygamberlerin gönderildiği toplumda hangi ilim dalı revaçta ise Allah buna uygun bir mucize ile peygamberlerini desteklemiştir. Arapların belagat ve fesahat alanında üst seviyede olması sebebiyle Allah Hz. Peygamber'e Kur'ân mucizesini bahşetmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bütün insanlar ve cinler toplansalar bile bir benzerinin getirilemeyeceği büyük bir mucizedir. Mehmet Ferîd'e göre Kur'ân'ın meydan okuması üzerine geçmişte hiç kimse Kur'ân'ın bir benzerini getirme konusunda başarılı olamadığı gibi gelecekte de hiç kimse Kur'ân'ın bir benzerini getirmeyi başaramayacaktır.⁴¹⁰

Kur'ân'ın belagatını ve fesahatını on dört asırdır koruduğunu belirten Mehmed Ferîd, başka bir dile çevrildiğinde ise bu belagatın ve fesahatın korunamayacağını savunmuştur. O, Kur'ân'ın aslı ile tercümesinin bir tutulamayacağını dile getirmiştir. Sağlıklı bir tercüme için çevirmenin ilk önce kendi dilinde Kur'ân'ın hükümlerini ayrıntılı bir şekilde öğrenip sonrasında Arap dilini ayrıntılarıyla bilmesi gerekmektedir.⁴¹¹

Mehmet Ferîd Kur'ân'ın birçok muhkem ve müteşâbih ayeti barındırması sebebiyle mucizevî yönüne dikkat çekmiştir. O, bu görüşünü dört madde ile temellendirmiştir.

1. Kur'ân'ı dikkatli bir şekilde okuyanlar hem tevhide hem teşbihe delâlet eden ayetlere rastladıklarından muhkemi müteşâbihten ayırmak için aklî delillere müracaat edeceklerdir. Dolayısıyla akıl ile Allah'ın varlığını ispat etmiş olacaklardır.
2. Kur'ân'da bulunan müteşâbih ayetlerin geniş manalarını öğrenmek isteyenler âlimlere başvuracaktır. Bu konudaki sorular âlimleri araştırmaya ve öğrenmeye sevk edecektir.
3. Müteşâbih ayetler akıl sahiplerini derinlemesine düşünmeye sevk ederek taklitten kurtaracaktır.

⁴⁰⁹ Günümüzde Makedonya sınırları içerisindeki Üsküp şehrinde doğan Mehmed Ferîd Dâru'l-kurrâ'dan icâzet almıştır. İlköğretimde öğretmenlik sonrasında Üsküp'teki okulda müdürlük yapmıştır. Tanzimat Dönemi medreselerinde müderrislik de yapan Mehmed Ferîd'in ölüm tarihi bilinmemektedir. Hacettepe Üniversitesi (HÜ), "Türkiye Kaynakçası" (Erişim 9 Mayıs 2023).

⁴¹⁰ Mehmed Ferîd, "İ'câz-ı Kur'ân", *Sırât-ı Müstakîm* 2/35 (Rebî'u'l-âhir 1327/Mayıs 1909), 136.

⁴¹¹ Mehmed Ferîd, "İ'câz-ı Kur'ân", 136-137.

4. Müteşâbih ayetler Allah'ı bilme konusunda insanların büyük bir fikrî çabaya girmelerini teşvik edecektir. Nitekim Hz. Peygamber “Bir saat tefekkür etmek, altmış sene ibadet etmekten daha hayırlıdır.”⁴¹² buyurmuştur.⁴¹³

Mehmed Ferîd bir diğer makelesinde astronomi ilminin son dönem keşiflerinin ve gelecek zaman diliminde ortaya çıkacak olan teknolojik gelişmelerin Kur'ân'da bulunduğunu savunmuştur. Bu görüşünü ise “Gökleri, yeri ve orada üretip yaydığı canlıları yaratması O'nun delillerindendir. O dilediği zaman onları bir araya getirme gücüne de sahiptir.”⁴¹⁴ ayeti ile temellendirmiştir. Mehmed Ferîd makalesinde ayette geçen “دابة /dâbbe” kelimesinin hem yerdeki hem de gökteki cisimleri kapsadığını ve bu ikisi arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁵

3.11. Ebü'l-Fazl Muhammed Me'mûn'e Göre Kur'ân Mucizesi

“Biraz da Dînimize Atıf-ı Nazar Edelim” alt başlığıyla *Hissiyât-ı Dîniyye* adlı bir makale kaleme alan Ebü'l-Fazl Muhammed Me'mûn⁴¹⁶, bu makalesinde Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevî yönüne değinmiştir.

Kur'ân'ın birçok ayetinde işaret olunan şeylerin 20. yüzyılda meydana geldiğini savunan Ebü'l-Fazl bu durumun apaçık ortada olduğunu belirtmiştir. Konu ile alakalı Abdurrahman b. Ahmed el-Kevâkibî'nin (ö.1320/1902) kaleme aldığı *Tabâ'i 'u'l-istibdâd ve Mesâir 'u'l-isti'bâd* adlı esere bakılması gerektiğini dile getirmiştir.⁴¹⁷ Ona göre “Yaş ve kuru varsa hepsi apaçık kitaptadır.”⁴¹⁸ ayeti geçmişte ve gelecekte insanlara faydalı olan bütün bilgilerin Kur'ân'da var olduğunu delildir.⁴¹⁹

Ebü'l Fazl'a göre Kur'ân üslup açısından diğer semavî kitaplardan üstündür. Tevrat ve İncil incelendiğinde dünya ile alakalı bir bilgiye rastlanılmazken Kur'ân-ı Kerîm insan hayatının düzenlenmesi için uzunca ayetler içermektedir. Suçluların cezalandırılması, ekonomi ile

⁴¹² Nâsiruddîn el-Bânî bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bk. Nâsiruddîn el-Bânî, *Sahîh ve Daîf el-Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetüh*, (Epub: y.y., ts.), 8419 (No. 8419).

⁴¹³ Mehmed Ferîd, “İcâz-ı Kur'ân”, 138.

⁴¹⁴ eş-Şûrâ 42/29.

⁴¹⁵ Mehmed Ferîd, “Kur'ân-ı Celîlü'l-Ünvân İlmi Hey'etin Keşfiyyât-ı Ahîresiyle Terekkıyyât-ı Âtiyye-i Beşeriyyeyi İhtivâ Eder.”, *Sırât-ı Müstakîm* 2/51 (Şa'bân 1327/Ağustos 1909), 392-393.

⁴¹⁶ Yazarın hayatı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

⁴¹⁷ Kevâkibî'nin birçok bilimsel bilginin Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığına dair görüşleri için bk. Abdurrahmân b. Ahmed b. Mesûd el-Kevâkibî, *Tabâ'i 'u'l-istibdâd ve Mesâir 'u'l-isti'bâd* (Haleb: el-Matbaatü'l-Asriyye, ts.), 44-46.

⁴¹⁸ el-Enâm 6/59.

⁴¹⁹ Ebü'l-Fazl Muhammed Me'mûn, “Hissiyât-ı Dîniyye”, *Sırât-ı Müstakîm* 7/171 (Zi'l-hiccetü's-şerîfe 1329/Aralık 1911), 229.

ilgili konular, eşitlik ve adaletin güçlendirilmesi, insanları mutluluğa götürecek öneriler Kur'ân'ın hayata ait konular barındırdığının kanıtıdır.⁴²⁰

Kur'ân'ın sonsuza dek İslâm'ı koruyacak ilahî bir kitap olduğunu savunan Ebü'l-Fazl, Arapların belagat ve fesahat konusunda en üst seviide olduğu halde Kur'ân'ın meydan okumasına cevap veremediklerini belirtmiştir. Ona göre bu durum bin dört yüz senedir böyledir. Arap diline ve beleğatına vakıf olanlar sonsuza kadar Kur'ân'ın bir benzerinin getirilemeyeceğini kesin olarak bilmektedir. Konu ile alakalı Mösyö Edmund'un "Bir gayr-i müslim Kur'ân'ın içeriğine inanmaz ise eleştirilmez. Ancak Kur'ân'ın belagatını ve fesahatını inkâr ederse büyük bir eleştiriye tabi tutulur." sözünü hatırlatan Ebü'l-Fazl, bu sözün Kur'ân'ın mucizevî yönünü inkâr edenlere susturucu bir cevap olduğunu dile getirmiştir.⁴²¹

3.12. Manastırlı İsmail Hakkı'nın Dozy'nin İddialarına Verdiği Cevaplar

Son dönem Osmanlı âlimlerinden biri olan Manastırlı İsmail Hakkı *Sırât-ı Müstakîm*'in önemli yazarlarından biridir. O, *Sırât-ı Müstakîm*'de Dozy'nin *Târîh-i İslâmiyyet* adlı eserine cevap olarak otuz makaleden oluşan uzun bir yazı dizisi kaleme almıştır. Manastırlı bu eseri "tahrif-i islâm" olarak nitelendirmiş, içerisinde birçok yalan, yanlış bilgiyi içerdiğini belirtmiştir.⁴²² Buna ilave olarak eserin tercümesini yapan Abdullah Cevdet'e (ö.1351/1932) de ağır eleştirilerde bulunmuştur.⁴²³

Manastırlı İsmail Hakkı'ya göre nübüvvet, insanlara hayırlı ve yararlı olan şeyleri göstermekle onların ahirette mutlu olmalarını amaçlayan bir kurumdur. Bununla birlikte nübüvvet, Allah tarafından seçilmiş şerefli kişilerin sıfatıdır. Söz konusu seçilmişliğin en önemli göstergesi ise onların insanları doğru yola iletmek için sahip oldukları bilgi birikimi ve ahlakî özellikleridir. Nübüvvet kurumunun faydası ise insanların ahirette göreceği ceza ve mükafatı haber vermektir. Böylece insanlar ahlakî terbiyeye sahip olarak doğru yola ermiş olacaktır. Allah'ın bilinmesi, ahiret ile ilgili durumlar nübüvvetin varlığını gerekli kılmaktadır. Çünkü bu tür konular ancak peygamberler vasıtasıyla bilinebilir.⁴²⁴

⁴²⁰ Muhammed Me'mûn, "Hissiyât-ı Dîniyye", 229-230.

⁴²¹ Muhammed Me'mûn, "Hissiyât-ı Dîniyye", 230.

⁴²² Manastırlı İsmail Hakkı, "Târîh-i İslâmiyyet", *Sırât-ı Müstakîm* 3/72 (Muharrem 1328/Ocak 1910), 306.

⁴²³ Bu eleştiriler için bk. Manastırlı İsmail Hakkı, "Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâle-i Menhûsasına Dâir 3", *Sırât-ı Müstakîm* 3/74 (Muharrem 1328/Şubat 1910), 337.

⁴²⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, "Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe Mütercem Risâle-i Menhûsasına Dâir 5", *Sırât-ı Müstakîm* 3/76 (Saferü'l-hayr 1328/Şubat 1910), 369-370.

Ona göre Hz. Muhammed'in Allah tarafından peygamber olarak görevlendirilmesinden önce genel olarak tüm Dünya'da özel olarak ise Arap Yarımadası'nda her türlü kötülük yayılmıştır. Manastırlı'ya göre Mekke'de okuma yazma oranı oldukça düşüktür. Hz. Peygamber de okuma yazma bilmemektedir. Ancak o ahlakî özelliklere ve güzel söz söyleme sanatına sahip bir kişidir. Bu sayede Allah'ın ilhamı ile ilimlerin hakikatine ermiştir. Manastırlı Hz. Peygamber'in okuma yazma bildiğini iddia edenlere ise beş maddede cevap vermiştir.

1. Yukarıda da geçtiği üzere Mekke'de okuma yazma bilenlerin sayısı çok azdır. Hz. Peygamber yetim ve fakir olarak doğduğu için okuma yazma öğrenmekten ziyade geçimi için çabalamıştır.

2. Okuma yazma kısa zamanda elde edilen bir şey değildir. Bunun için düzenli bir çalışma gereklidir. Eğer Hz. Peygamber okuma yazma öğrenmeyi isteyip bu konuda gayret gösterseydi bu durum herkes tarafından görülür ve bilinirdi.

3. Hz. Peygamber eğer okuma yazma öğrenmek isteseydi bunun için sahâbeye başvururdu. Sahâbe de bu şerefli görevi arkadaşlarıyla paylaşırdı.

4. Hz. Peygamber'in bir şeyleri yazmak için kâğıt ve kalem aldığına dair zayıf bir rivayet dahi yoktur.

5. Okuma yazma peygamberlik davası için gerekli kılınsaydı bunun gizlenmesi caiz olmayıp ilan edilmesi gerekirdi. Çünkü okuma yazma bir yetenek olup peygamberlerin bu yeteneklerini saklamaları akıl dâhilinde değildir. Manastırlı bu delilleri belirttikten sonra Hz. Peygamber'in yetim olduğu gibi ümmî olduğunun kesin delille sabit olduğunu savunmuştur.⁴²⁵

Dozy'e göre aslî unsuru en az olan din İslâm dinidir. İslâm, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinden oluşup Hz. Muhammed'in peygamberliği inancı ile tamamlanmıştır. Kur'ân ise derin fikirleri içermeyen bir kitap olup büyük meseleleri çözebilecek bilgilere sahip değildir.⁴²⁶ Bu tür iddiaları iftira olarak nitelendiren Manastırlı, yukarıda da belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in okuma yazma bildiğine dair bir delilin olmadığını savunmuş, birtakım insanları dinleyip onlardan ders alarak bu derece kutsal bir dinin ortaya konulmasının aklen mümkün olmadığını ifade etmiştir. İslâm'ın diğer dinlerin aslı olduğunu belirten Manastırlı,

⁴²⁵ Manastırlı, "Târîh-i İslâmiyyet", 370-371.

⁴²⁶ Dozy, *Târîh-i İslâmiyyet*, 1/175-176.

bu görüşünü “*Elinizdekini (Tevrat) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur’ân) iman edin.*”⁴²⁷, “*Allah katında din kesinlikle İslâm’dır.*”⁴²⁸ ayetleriyle temellendirmiştir. Dozy’nin Kur’ân’ın fikrî incelikleri barındırmadığı görüşünü de sert bir dille eleştiren Manastırlı, müfessirlerin ciltler dolusu tefsir yazmalarına rağmen Kur’ân’ı tam anlamıyla açıklamakta zorluk çektiklerini dile getirmiştir. Ona göre Dozy bu iddiası ile gülünç duruma düşmektedir.⁴²⁹

Manastırlı Hz. Peygamber’in Kur’ân-ı Kerîm’i Mekke’de bulunan Yahudilerden ve Hristiyanlardan öğrendiğine dair iddialara dört maddede cevap vermiştir.

1. İslâm’ın tebliğ edildiği dönemde Mekke’de bulunan Yahudiler ve Hristiyanlar cahil kimseler olup Mekkelilerin angarya işlerine bakmışlardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’e indirilen ayetleri idrak edecek akla sahip değillerdir.

2. İslâm’a ait bilgiler Yahudiliğe ve Hristiyanlığa göre daha kesindir. Eğer iddia edildiği gibi Hz. Peygamber Kur’ân’ı Yahudilerden ve Hristiyanlardan öğrenmiş olsaydı Kur’ân’da da Tevrat’ta ve İncil’de bulunan birçok hurafe ve bâtıl hikâye bulunurdu.

3. Hz. Peygamber Yahudilerin ve Hristiyanların çeşitli hileler ile iftiralara başvurduklarını, Hristiyan ve Yahudilerin âlimlerinin bile kutsal kitaplarından habersiz olduğunu gördüğü için onların sözüne güvenmesi imkân dâhilinde değildir.

4. Okuma yazma bilmeyen bir kişinin İncil’de ve Tevrat’ta bulunan, birçok hurafeyi ve hikâyeyi içeren geçmiş ümmetler hakkındaki kıssaları şüphelerden arındırarak kesin bir şekilde ayrıntılıları ile anlatması ancak ilahî bir yardım ile mümkündür.⁴³⁰

Bunlarla birlikte Manastırlı Hz. Peygamber’in Cahiliye Dönemi’nde yaşayıp okuma yazma bilmemesine rağmen güneş, ay, gece ve gündüzün hareketlerini doğru bir şekilde anlatmasına dikkat çekmiştir. Üstelik bu tür bilgiler o dönemde kimsenin vâkıf olmadığı bilgilerdir. Ona göre bu durum Kur’ân’ın vahiy ürünü olduğunun apaçık göstergesidir.⁴³¹

Manastırlı Hz. Peygamber’in Haniflik inancını geliştirerek İslâm dini haline getirdiği iddiasını da eleştirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde Haniflik inancını

⁴²⁷ el-Bakara 2/41.

⁴²⁸ Âl-i İmrân 3/19.

⁴²⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, “Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 10”, *Sırât-ı Müstakîm* 4/81 (Rebî’ü’l-evvel 1328/Mart 1910), 43-44.

⁴³⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, “Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 7”, *Sırât-ı Müstakîm* 3/78 (Saferü’l-hayr 1328/Mart 1910), 406-407.

⁴³¹ Manastırlı İsmail Hakkı, “Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 8”, *Sırât-ı Müstakîm* 4/79 (Saferü’l-hayr 1328/Mart 1910), 2.

benimseyen kişilerin sayısı yirmi üç olup bu sayı oldukça azdır. Manastırlı Hz. Peygamber'in Haniflik inancına ruhun mertebelerini ilave ederek İslâm dinini oluşturduğu düşüncesinin de gülünç olduğunu savunmuştur. Çünkü İslâm'da Allah ile kul arasına ruh dâhil hiçbir aracının girmeyeceği herkes tarafından bilinmektedir.⁴³²

Manastırlı, Dozy'nin Avusturyalı müsteşrik ve İslâm tarihçisi Aloys Spenger'in (ö.1311/1893) görüşüne dayanarak Hz. Peygamber'in histeri hastası olduğu iddiasına cevap vermiştir. Ona göre Dozy'nin İslâm ile ilgili eserlere başvurmayıp Spenger'in görüşünü dikkate alması yazdığı kitapta istediği sonuçları elde etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Dozy bu konuda tıp doktoru olduğunu belirttiği Spenger'i referans alacağını dile getirmiştir.⁴³³ Manastırlı'ya göre gerçek bilgiye ulaşabilmek için bilginin kaynağına en yakın olanına müracaat edilmelidir. Spenger ise 19. yüzyılda yaşamış bir müsteşriktir. Dolayısıyla Spenger'in bu konuda söyledikleri akıl ve idrak sahibi kişiler tarafından dikkate alınmayacaktır.⁴³⁴ Manastırlı'ya göre İslâm'ın esaslarının en önemlilerinden biri Hz. Muhammed'in peygamberliğidir. Bu iddialarla Hz. Peygamber'in nübüvveti zayıf gösterilecek olursa İslâm'ın bütün unsurları çürümüş bir binanın yıkılması gibi yerle bir olacaktır. Çünkü histeri veya sara gibi hastalıklara sahip bir peygamberin dini tebliğ etmesi önemsiz hale gelecektir.⁴³⁵ Manastırlı, Spenger'in Hz. Peygamber'den on iki asır sonra yaşayan bir müsteşrik olduğunu yineleyip Hz. Peygamber'i tedavi etme imkanının olmadığını belirtmiştir. Teşhis ve tedavi etmeden histeri belirtilerinin Hz. Peygamber'de görüldüğüne dair sayfalar dolusu kitaplar yazmak kolaydır. Önemli olan bu iddiayı ispat etmektir. Bu tür bir iddiayı ispat etmek ise imkansızdır. Çünkü Hz. Peygamber'de bu tür hastalıkların aksine güzel haller ve sözler gözlemlenmiştir. Akıl ve idrak sahibi herkes buna şahittir. Manastırlı, Allah'ın varlığı hakkında binlerce şüphesi olan bu kişilerin nübüvvetin inkârı konusunda fikir yürütmelerinin doğal bir davranış olduğunu da ifade etmiştir.⁴³⁶

Manastırlı, Dozy ve Spenger gibi kimselerin sadece Hz. Peygamber'e değil tüm peygamberlere iftira attıklarını dile getirmiştir. Ona göre bu iftiraların amacı gayet açıktır. Peygamberlerin Allah'tan aldıkları, mükafatı ve cezayı bildiren mesajlar Dozy, Spenger gibi azgın, isyankâr kimselerin şehvî isteklerine ve menfaatlerine ters düşmektedir. Bu düşünce

⁴³² Manastırlı İsmail Hakkı, "Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 18", *Sırât-ı Müstakîm* 4/91 (Cemâziye'l-evvel 1328/Haziran 1910), 220.

⁴³³ Dozy, *Târîh-i İslâmiyyet*, 1/37.

⁴³⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, "Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 11" *Sırât-ı Müstakîm* 4/82 (Rebî'u'l-evvel 1328/Mart 1910), 57-58.

⁴³⁵ Manastırlı İsmail Hakkı, "Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteâriyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 30", *Sırât-ı Müstakîm* 5/111 (Şevvâl 1328/Ekim 1910), 113.

⁴³⁶ Manastırlı, "Târîh-i İslâmiyyet", 114-115.

ile halkı peygamberlere düşman etmek için birçok iftiraya başvurmuşlardır. Manastırlı bu tür kişilerin Allah'ın nurunu söndürmek için olanca gücüyle çalıştıklarını ancak *“İsterler ki Allah'ın nurunun ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlayacak!”*⁴³⁷ ayetini delil getirerek bunun mümkün olmadığını dile getirmiştir.⁴³⁸

Manastırlı'ya göre Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'e verilmiş en büyük mucizedir. O, Kur'ân haricinde gerçekleşen olağanüstü olayları nübüvvetin ispatı konusunda ana ilke olarak değerlendirmemiştir. Manastırlı, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında olağanüstü bir olay ortaya koyup müşriklere meydan okumadığını hatırlatmış, Kur'ân'ın en açık mucize olduğu görüşünü ise *“O, Rabbinden bize bir mucize getirseydi ya dediler. Peki önceki sahafelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?”*⁴³⁹ ayetiyle temellendirmiştir. Kur'ân'ın tüm insanları kapsayan bir mucize olduğunu savunan Manastırlı bu görüşünü *“De ki: Ey İnsanlar! Gerçekten ben görklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim.”*⁴⁴⁰ ayetiyle temellendirmiştir.⁴⁴¹

Kur'ân haricindeki olağanüstü olayları imkânsız olarak görmeyen Manastırlı, bu tür olayların Allah'ın gücü dâhilinde gerçekleşebileceğini savunmuştur. Ona göre bu tür mucizelerden sağlam senedlerle tevâtür derecesine ulaşmış olanlar vardır. Hz. Peygamber'den önceki peygamberlerin çoğunun mucizeleri bu yönde olmuştur. Çünkü o dönemin insanları fikrî anlamda gelişmemiş, sadece somut ve görünen şeylere değer vermiştir. Manastırlı bu bilgiye dayanarak Hz. Peygamber'in mucizesi Kur'ân ile insanların körü körüne taklitten kurtulduğunu ve fikrî anlamda gelişmelerine katkı sunduğunu iddia etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i aklî delil olarak nitelendiren Manastırlı aklî delilin hissî delilden daha sağlam olduğunu belirtmiştir. Zira hissî delil sadece idrak edenlere hitap etmesi yönüyle birtakım ihtimallere ve şüphelere maruz kalırken aklî delil her zaman düşünmeye ve incelemeye vesile olması bakımından daha güvenilirdir.⁴⁴²

⁴³⁷ es-Saff 61/8.

⁴³⁸ Manastırlı, “Târîh-i İslâmiyyet”, 115.

⁴³⁹ Tâhâ 20/133.

⁴⁴⁰ el-A'râf 7/158.

⁴⁴¹ Manastırlı İsmail Hakkı, “Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 9”, *Sırât-ı Müstakîm* 4/80 (Rebî'u'l-evvel 1328/Mart 1910), 21-22.

⁴⁴² Manastırlı, “Târîh-i İslâmiyyet”, 22-23.

3.13. Abdürreşid İbrahim'e Göre Avrupa'daki İslâm ve Hz. Muhammed Algısı

Rusya'daki Müslümanların temsilcisi, gazeteci ve seyyah olan Abdürreşid İbrahim (ö.1363/1944)⁴⁴³ *Bizim Aklımız Bize Yararsa Biz De Adam Oluruz* adlı makalesinde Avrupalı bilim insanlarının Hz. Muhammed hakkındaki şüphelerine dikkat çekerek cevap vermiştir.

Abdürreşid'e göre Avrupalı âlimler, edebiyatçılar ve siyasîler Müslümanların ilerleyemeyeceğini düşünmektedir. Daha açık bir ifadeyle Avrupalılar Müslümanların ilerlemesini istememektedir. Müslümanlarda görülen noksanlıklar ve kötü haller Avrupalı bilim insanlarına göre tereddütsüz İslâm'dan kaynaklanmaktadır. Ancak Avrupa'da bu tür kötü haller meydana geldiğinde ise Hristiyanlığa laf etmeyip birtakım yorumlara başvurarak kendilerini aklamaya çalışmışlardır. Bu düşünce tarzı Avrupalıların ilkesi haline gelmiştir. Ona göre bu durumun sebebi Avrupalıların İslâm'ı inkâr etmedeki tavırlarının cahilce olması ve düşüncelerini körü körüne taklit etmeleridir. Abdürreşid, bazı Avrupalı bilim insanlarının özellikle İslâm hakkında araştırmalar yaptığına dikkat çekerek İslâm'da eleştirilecek bir şey bulamadıklarını, aksine birçok faziletleri tespit ettiklerini savunmuştur. Bundan dolayı Avrupalılar farklı bir yol izleyip Hz. Muhammed hakkında iddialarda bulunmuştur. Bu iddiaların başında ise İslâm'ın kaynağının Hristiyanlık olduğu ve Hz. Peygamber'in İslâm'ı peygamberlikten önce Hristiyan bir rahipten öğrendiği gelmektedir. Abdürreşid bu tür iddiaların asılsız olduğunu ve Avrupalıların hiçbir zaman doğruyu itiraf etmeyeceklerini ifade etmiştir.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Sibirya'nın Tobolsk şehrinde doğan Abdürreşid İbrahim aslen Buharalıdır. İlk tahsilini medreselerde yaparak bu tahsil ile birlikte Kırgız kabilelerine imamlık ve hocalık yapmıştır. Sonrasında Medine'ye giderek kıraat, hadis, fıkıh gibi ilimlerde çeşitli hocalardan icâzet almıştır. Abdürreşid de medreselerde ders vererek birçok talebe yetiştirmiştir. Aynı zamanda seyyah olan Abdürreşid İbrahim İstanbul'dan başlayarak Mısır, Filistin, Hicaz, İtalya, Fransa, Bulgaristan, Japonya, Kore, Çin, Hindistan gibi birçok ülkeyi gezmiştir. Özellikle Rusya'daki Türklerinin birliği için çok çalışmıştır. Bu konuda kamuoyu oluşturmak için *Mir'ât yahut Gözğü, Ülfet ve Tilmîz* dergilerini çıkarmıştır. Ayrıca seyahatleri sırasında gözlemlediği siyasî, toplumsal, dinî durumları *Sırât-ı Müstakîm*'de yayınlamıştır. Hayatının son safhasını Japonya'da geçiren Abdürreşid İbrahim Tokyo'da bir cami inşa edilmesine vesile olmuş ve bu caminin imamlığını yapmıştır. İslâm dininin Japonya'da yayılmasını ve tanınmasını sağlayan Abdürreşid İbrahim Tokyo'da vefat etmiştir. *Livâü'l-hamd, ed-Dînü'l-fitrî, Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâm* Abdürreşid İbrahim'in kaleme aldığı eserlerden bazılarıdır. Geniş bilgi için bk. İsmail Türkoğlu, *Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 1-65.

⁴⁴⁴ Abdürreşid İbrahim, "Bizim Aklımız Bize Yararsa Biz De Adam Oluruz", *Sırât-ı Müstakîm* 7/164 (Zi'l-ka'de 1329/Ekim 1911), 116.

3.14. Müderriszâde Köprülülü Bâhirü's-Sakafî'ye Göre Nuh Tufanı

Müderriszâde Köprülülü Bâhirü's-Sakafî⁴⁴⁵ Nûh Tufanı'nı ve etkisini inceleyen *Tûfân-ı Nûh* adlı bir makale kaleme almıştır. Makalenin başında Süyûtî (ö.911/1505), Auguste Comte (ö.1274/1857), Jules Simon (ö.1313/1896) gibi yazarlardan alıntı yaparak tarihin bilinmesinin ve tarihte gerçekleşen olayların araştırılmasının önemine dikkat çekmiştir.

Müderriszâde'ye göre tarih boyunca meydana gelen en önemli olaylardan birisi Nuh Tufanı'dır. Ona göre tufanın gerçekleşmesinde şüphe olmasa da tufanın bütün dünyayı kapsayıp kapsamadığı konusunda ihtilâflar vardır. Bu konuda iki rivayetin bulunduğunu belirten Müderriszâde bunlardan birincisinin insanlığın Hz. Nûh'dan (a.s.) meydana gelip bütün dünyanın helak olduğudur. Bu görüş Tevrat'ın şerhinde yer almaktadır. İkinci görüş ise tufanın belli bir yerde meydana geldiğidir. Bu görüş ise miladi 2. yüzyılda Ortodoks Hristiyanlar tarafından ortaya atılmıştır.⁴⁴⁶ Müderriszâde Cudi Dağı'nın, Türkistan'ın kuzeyi, İran ve Kafkasya'nın sular altında kaldığının çağdaş araştırmacılar tarafından tespit edildiğini vurgulamıştır.⁴⁴⁷

Bu bilgilerden sonra meseleyi Kur'ân çerçevesinde ele alan Müderriszâde konu ile alakalı ayetlere değinmiştir. Ona göre “*Sonunda günahları yüzünden tufanda boğuldular.*”⁴⁴⁸ ayetinde geçen “اغرقوا/boğuldular” kelimesi kapsayıcı bir manada kullanılmamıştır. Çünkü başka bir ayette Allah “*Biz Nûh'u 'Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkı uyar.' diyerek kavmine gönderdik.*”⁴⁴⁹ buyurmuştur. Müderriszâde'ye göre “قوم/kavm” kelimesi farklı çevrelerde yaşayan ve alışkanlıkları çevre etkisiyle değişen küçük insan topluluğu manasındadır. Müellif bu ayetleri delil göstererek tufanın tüm dünyada gerçekleşmeyip belli bir yerde meydana geldiğini iddia etmiştir. Müderriszâde tufanın bütün dünyadan meydana geldiği farz edilse bile Hz. Nûh'un ilkel vasıtalarla Hz. Âdem ile yaşıt olan ve Kristof Kolomb'un (ö. 911/1506) birçok zorlukla gittiği bilinen Amerika'ya gitmesinin uzak bir hayal olduğunu düşünmektedir. Ona göre Hz. Nûh sular altında kalan bölgenin tekrardan çoğalmasına vesile olduğu için o bölgeye mahsus insanlığın babası olarak nitelendirilebilir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Yazarın hayatı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

⁴⁴⁶ İncil ve Tevrat'ta yer alan Nuh Tufanı ile ilgili ayetler ile ilgili geniş bilgi için bk. M. Salih Geçit, “Kutsal Kitaplara Göre Hz. Nuh'un Gemisi Nerede Yapıldı, Nereden Kalktı ve Nereye İndi?”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (Ekim 2020), 153-161.

⁴⁴⁷ Müderriszâde Köprülülü Bâhirü's-Sakafî, “Tûfân-ı Nûh”, *Sırât-ı Müstakîm* 3/66 (Zi'l-ka'de 1327/Aralık 1909), 212-213.

⁴⁴⁸ Nûh 71/25.

⁴⁴⁹ Nûh 71/1.

⁴⁵⁰ Müderriszâde, “Tûfân-ı Nûh”, 213.

3.15. Sırât-ı Müstakîm'de Garânîk Meselesi

Selanik Hukuk Fakültesi öğrencilerinden olan Üsküplü Eyüp Sabri⁴⁵¹ *Sırât-ı Müstakîm* yönetimine hitaben *Garânîk*⁴⁵² Mes'elesi adlı bir makale kaleme almıştır. Bu makaleye ise aynı sayıda yayınlanan *Sırât-ı Müstakîm* adlı makale ile cevap verilmiştir.

Üsküplü makalesinde dergide yer alan Doktor Dozy'nin *Târîh-i İslâmiyyet* adlı eserine karşı yazılan reddiyelerin önemli bir hizmet olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Üsküplü reddiyenin yöntemi konusunda dergiyi eleştirmiştir. Ona göre reddiye yazmak için sayfa sayfa ilerlenip yanlışların, doğruların ve iftiraların ortaya konulması gerekmektedir. Üsküplü halkın ilmî faaliyetlerden engelleme düşüncesine (ilcâm-ı avâm) de karşı çıkmıştır. Ona göre bu düşünce dönemin âlimleri tarafından reddedilip ilmî faaliyetler buna göre yapılmalıdır.⁴⁵³

Üsküplü'ye göre Garânîk Olayı dini meselelerin en büyüklerinden ve en önemlilerindendir. Dolayısıyla ilk bu mesele halledilip sonrasında diğer meselelere yönelmek gerekir. Üsküplü konu ile alakalı Dozy'nin görüşlerini hatırlatmıştır. Dozy “*Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?*”⁴⁵⁴ ayetlerinden sonra “İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk), şüphesiz ki şefaati umulmaktadır.” cümlesinin de ayet olduğunu ancak hafzedildiğini savunmuştur. Dozy'e göre İslâm âlimleri bu cümleyi Hz. Muhammed'e şeytanın söylediğini savunarak işin kolayına kaçmışlardır.⁴⁵⁵

Üsküplü konuyu açıklığa kavuşturmak için birçok tefsire baktığını ancak ikna edici bir cevap bulamadığını belirtmiştir. Tefsirlerde bu cümleyi şeytanın veya insansı şeytanların söylediği, bu olayın iftira olduğu, yine bu cümleleri ne Hz. Peygamber'in ne de şeytanın söylediği gibi farklı görüşlerle karşılaştığını dile getiren Üsküplü bazı âlimlerin ise olayın ayrıntısına

⁴⁵¹ Yazarın hayatı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

⁴⁵² Garânîk kelimesi sözlükte “turna, kuğu, beyaz tenli güzel ve genç kız” anlamlarına gelen gurnûk (gurnîk) kelimesinin çoğuludur. Kureyş kabilesi putlarını Allah'ın kızları olarak görür ve onları yüksekte uçan kuşlara benzetirdi. İslâm literatüründe ise Garânîk kelimesi Hz. Peygamber'in müşriklerin kalplerini İslâm'a ısındırmak istediği sırada, şeytanın telkiniyle Allah'ın kelamı olmayan sözler ile ayetleri karıştırdığı iddiasıyla ilgili olayı tanımlamak için kullanılmıştır. Söz konusu ayetler ise Necm Sûresi 19-20 ve Hacc Sûresi 52. ayetlerdir. İslâm âlimlerinin olay ile ilgili genel kanaatleri ise Garânîk Olayı ile ilgili rivayetlerin sahih olmadığı, ilgili rivayetlerin râvîlerinin sözüne güvenilmeyen kişiler olması ve bu olayın uydurulmuş olduğu şeklinde özetlenebilir. Geniş bilgi için bk. Muhammed İbn-i İshâk b. Yesâr, *Sîret-i İbn-i İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah (b.y. Ma'hedü'd-Dirâseti ve'l-Ebhâsi li't-Ta'rib, ts.), 157-158; Ebü'l-Fidâ İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1424/2003), 4/223-226; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1978), 1/205-206; İsmail Cerrahoğlu, “Garânîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/361-366.

⁴⁵³ Üsküplü Eyüp Sabri, “Garânîk Mes'elesi”, *Sırât-ı Müstakîm* 4/87 (Rebî'u'l-âhir 1328/Mayıs 1910), 154.

⁴⁵⁴ en-Necm 53/19-20.

⁴⁵⁵ Dozy'nin konu ile ilgili görüşleri için bk. Dozy, *Târîh-i İslâmiyyet*, 1/ 69-71.

girmeyip sadece “Allah daha iyi bilir.” dediklerini belirtmiştir.⁴⁵⁶ O, konu ile alakalı Muhyiddin İbnü’l Arabî’nin (638/1240) görüşüne de değinmiştir. İbnü’l-Arabî “*Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu.*”⁴⁵⁷ ayetini delil getirerek şeytanın insana karşı bir hâkimiyetinin olmadığını savunmuştur.⁴⁵⁸ Üsküplü bu konu hakkındaki ihtilâfları dile getirdikten sonra sağlam bir itikada sahip kimsenin bile şüpheyi düşebileceğini belirtip dergiden ikna edici bir cevap istemiştir.⁴⁵⁹

Üsküplü’nün bu isteği üzerine *Sırât-ı Müstakîm* bir cevap yazısı kaleme almıştır. Yazıda Garânîk meselesinin Müslüman olmayıp niyeti kötü olanlar tarafından temcîd pilavı gibi ısıtılıp her defasında gündeme getirildiği İslâm âlimlerinin ise bu konuyu etraflıca araştırıp karanlık hiçbir taraf bırakmadıkları ifade edilmiştir. Netice olarak İslâm âlimleri bu meselenin kasıtlı olarak uydurulmuş olduğu kanaatine varmışlardır. İlgili yazıda birçok uydurma hadisin İslâm’ın kötülüğünü isteyenler tarafından kullanılıp insanların zihninin bulandırıldığı vurgulanmıştır. Böylece birçok hakikate hurafe karışmıştır. Bu nedenle İslâm âlimleri sahih hadis ile uydurma hadisi ayırt edebilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Yazıda Süyûtî’nin uydurma hadisleri içeren *el-Le’âli’l-masnû’a fi’l-ehâdîsi’l-mevzû’a* adlı eserine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Süyûtî’den sonraki âlimler tarafından bu metot devam ettirilseydi kitaplardaki İsrâiliyyât ve ibadetleri teşvik için uydurulan hadislerin yer almayacağı belirtilmiştir. Ancak son dönem âlimler kabul ettikleri fikirleri savunmayı dinin gereklerinden saydıkları için bu konu hakkında herhangi bir adım atamamışlardır.⁴⁶⁰

Konu ile alakalı iddialar arasındaki çelişkilere dikkat çeken yazarlar olayın Mekke’de gerçekleştiği halde ayetlerin Medenî olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁶¹ Bununla birlikte olayın Hz. Peygamber’in cemaatle namaz kıldırırken gerçekleştiğine dair rivayetler, Mekkeli müşriklerin Kabe’de cemaatle namaz kılmayı engellediklerine dair rivayetler ile de

⁴⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/562-564; Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsîri*, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 6/36-39; Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu’l-gayb)*, çev. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1993), 16/337-346; Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl fi meâni’t-tenzîl*, tsh. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415/1995), 3/260-262; Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’l-ilmî’t-tefsîr (Tasir İlminde Yolculuk Azığı)*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 4/300-302.

⁴⁵⁷ İbrâhîm 14/22.

⁴⁵⁸ İbnü’l-Arabî’nin şeytan ile ilgili görüşleri için bk. Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-mekkiyye*, thk. Osman Yahyâ-İbrahim Medkûr (Kahire: y.y., 1412/1992), 4/278-279.

⁴⁵⁹ Üsküplü, “Garânîk Mes’elesi”, 154-155.

⁴⁶⁰ Sırât-ı Müstakîm Müellifleri, “Sırâtı müstakîm”, *Sırât-ı Müstakîm* 4/87 (Rebî’u’l-âhîr 1328/Mayıs 1910), 155.

⁴⁶¹ Konu ile ilgili ayet Hacc Sûresi 52. ayettir. Ayrıca Necm Sûresi’nin de tamamının veya bir kısmının Medine’de indirildiğine dair rivayetler mevcuttur. Ancak tercih edilen görüş Necm Sûresi’nin Mekke’de indiğidir. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, 16/431.

çelişmektedir. Tüm bu çelişkiler meseleyi kötü niyetle ele alanların açıkça yalancı olduğunu göstermektedir.⁴⁶²

Ayrıca yazıda “تلك الغرائيق العلي و إن شفاعتهن لترجي / İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk), şüphesiz ki şefaathleri umulmaktadır.” sözünün birçok çeşidi olduğu belirtilmiştir. Söz konusu çeşitlilik bu sözü uyduranların bile birlik içerisinde olmadığını göstergesidir. Bununla birlikte ilgili sözün Kur’ân-ı Kerîm’in belagatına ve fesahatına uygun olup olmadığını biraz olsun Arapça’ya vakıf olan birisi bile kolaylıkla ayırt edebilmektedir. Yazıda Necm Sûresi’ndeki “Üçüncüsü olan diğerini, Menât’ı?”⁴⁶³ ayeti sesli okunup ardından bu cümle zikredildiğinde ayetler arasındaki uyumun, düzenin, akıcılığın ve üstün belagatın bozulduğu savunulmuştur. Bu durum ilgili cümlenin Kur’ân belegatına ve fesahatına sahip olmadığını diğer bir göstergesidir. Ayrıca Garânîk ve Garânika kelimelerinin kulağa hoş gelmediği apaçık ortadadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu tür kulağa hoş gelmeyen hecelerin ve kelimelerin olmadığı herkes tarafından bilinmektedir.⁴⁶⁴

Yazıda konu ile alakalı âlimlerin görüşlerine de yer verilmiştir. Kâdî İyâz (ö.544/1149) *Şifâ-i Şerîf* adlı eserinde Garânîk Olayı ile ilgili râvîlerden sahih bir rivayetin gelmediğini vurgulamıştır. Mevcut rivayetleri nakleden râvîlerin ise sözüne güvenilmeyen ve yalancı kişiler olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁶⁵ İlgili yazıda “İ’tikâdda imamız” ibaresi ile sıfatlandırılan İmam Mâtürîdî’nin de görüşlerine yer verilmiştir. Mâtürîdî konu ile ilgili değerlendirmesinde Hz. Peygamber’in bu sözü söyleme ihtimalinin veya şeytanın Hz. Peygamber’e bu sözü söyletme ihtimalinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Mâtürîdî görüşünü “Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kısıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık.”⁴⁶⁶ ayeti ile delillendirmiştir. Ayette geçtiği üzere ne Hz. Peygamber’in bu sözleri söylemesi ne de şeytanın bu sözleri söyletmesi imkân dâhilindedir. Mâtürîdî bu delile dayanarak Garânîk Olayı’nın asılsız olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte rivayetlerin sahih olduğunu varsayan Mâtürîdî, ilgili rivayetlerin müşriklerin sözleri ve düşünceleri olduğunu belirtmiştir. Konuyu Hz. Musa’dan bir örnek ile açıklamıştır. “Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrıya bir bak.”⁴⁶⁷ ayetinde Hz. Musa ineği tanrı olarak kabul etmemiştir. Aksine müşriklerin gözünde inek tanrı olduğu

⁴⁶² Sırât-ı Müstakîm Müellifleri, “Sırâtı müstakîm”, 155.

⁴⁶³ en-Necm 53/20.

⁴⁶⁴ Sırât-ı Müstakîm Müellifleri, “Sırâtı müstakîm”, 155-156.

⁴⁶⁵ Mehmet Yaşar Kandemir, *Şifâ-i Şerîf Şerhi*, 3/30-31; 39-40.

⁴⁶⁶ el-Hâkka 69/44-46.

⁴⁶⁷ Tâhâ 20/97.

için bu kelimeyi kullanmıştır. Çünkü Hz. Musa veya diğer peygamberlerin başka bir varlığa tanrı deme ihtimalleri yoktur.⁴⁶⁸

Yazıda ayrıca *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eseri ile tanınan İbn-i Kesîr (ö.774/1373), son dönem Osmanlı âlimlerden olan, *Ruhû'l-me'ânî* adlı tefsir kitabı ile tanınan Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî (ö.1270/1854) ve Hindistanlı âlim Sıddîk Hasan Han'ın (ö.1307/1890) görüşlerine değinilmiştir.⁴⁶⁹ Bu âlimler de Kâdî İyâz ve İmam Mâtürîdî'de olduğu gibi söz konusu rivayetlerin zayıf ve uydurma olduklarını belirtmiştir. Âlûsî'ye göre söz konusu rivayet ayet olarak kabul edilseydi Hz. Peygamber'den ve sahâbeden kesin olarak sahih bir senedle bildirilirdi. Ancak konu ile ilgili kütüb-i sitte de dâhil olmak üzere hiçbir kitapta sahih bir rivayete rastlanılmamıştır. Bu da Garânîk hâdisesinin uydurma olduğunun apaçık göstergesidir.⁴⁷⁰

3.16. Mehmed Fahreddin'e Göre Batı'da Hz. Muhammed ve Kur'ân Algısı

Mehmed Fahreddin⁴⁷¹ *Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân* adıyla bir dizi makale kaleme almıştır. Makalelerin ilk ikisinde ise Fransız yazar ve devlet adamı Alphonse de Lemartine (ö.1285/1869) ile Fransız filozof Louis Lavelle'nin (ö.1370/1951) Hz. Peygamber ve Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili görüşlerine yer vermiştir.

Lavelle'ye göre Kur'ân hukukun asıl kaynağı ve bütün görevlerin bölümlere ayrıldığı kaynaktır. Bununla birlikte Kur'ân dinî, medenî, siyasî yöntemleri ile hayatın bütün yönlerini ve bağlantılarını içeren, kapsayıcı adaleti ilke edinen bir kanunlar bütünüdür.⁴⁷²

Lemartine'e göre Hz. Peygamber yaptığı işlerde hikmeti gözeten, iyi bir hatiptir. Bununla birlikte Hz. Peygamber kanunlar koyan, cesur bir kahraman olup memleketleri, akılları ve idrakleri fethedendir. Lemartine Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinin akla uygun ve şirkten uzak olduğunu vurgulamıştır.⁴⁷³

⁴⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 14/223-224.

⁴⁶⁹ Söz konusu âlimlerin Garânîk Olayı ile ilgili değerlendirmeleri için bk. Ebü'l-Fidâ İbn-i Kesîr, *Tefsîr-i İbn-i Kesîr (Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm)*, çev. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları,2008), 10/5519-5522; Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî, *Ruhû'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve'l-Seb'u'l-Mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 9/168-176; Sıddîk Hasan Hân, *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1412/1992), 9/67-70.

⁴⁷⁰ Sırât-ı Müstakîm Müellifleri, "Sırâtülmüstakîm", 156-157.

⁴⁷¹ Yazarın hayatı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

⁴⁷² Mehmed Fahreddin, "Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân", *Sırât-ı Müstakîm* 6/141 (Cemâziye'l-evvel 1329/Mayıs 1911), 165.

⁴⁷³ Mehmed Fahreddin, "Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe Yahud Tesettür-i Nisvân", *Sırât-ı Müstakîm* 6/142 (Cemâziye'l-evvel 1329/Mayıs 1911), 182.

Mehmed Fahreddin Lemartine ve Lavelle gibi düşünürlerin İslâm hakkındaki olumlu fikirlerinin kaynağının Kur'ân olduğunu savunmuştur. Ona göre Kur'ân hakikatleri kendinde toplayan ilahî bir kitap olup bir harfinden bile kanun çıkartılabilir. Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğine vicdan sahibi gayr-i müslimlerin bile inandığını belirten Mehmed Fahreddin, Kur'ân'ın hâkim olduğu toplumda ondan habersiz olmayı ise idraksizlik ve ruhsuzluk olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte Lemartine'nin Hz. Muhammed ile ilgili sözlerini hatırlatan Mehmed Fahreddin, bir Hristiyan'ın Hz. Peygamber'e insanlığın övünç kaynağı olarak bakmasına karşın Müslümanların kendi medeniyetinden yetişen Fârâbî (ö.339/950), İbn-i Sînâ (ö.428/1037), İbn-i Rüşd (ö.595/1198) gibi âlim ve filozofları bir kenara bırakıp Batı medeniyetinin yetiştirdiği kişilere övgüde bulunmasını eleştirmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ Mehmed Fahreddin, “Medeniyet-i İslâmiyyeden Bir Sahîfe”, 182.

4. SONUÇ

Sırât-ı Müstakîm Mecmûası 1908’de yayın hayatına başlayan, 1912’de ise *Sebilürreşâd* adını alan, zaman zaman yayın hayatına ara verse de günümüzde *Sebilürreşâd* adı ile hâlâ neşredilmeye devam eden bir mecmûadır. Mecmûa İslâmcılık akımının etrafında şekillenmiş ve bu akımın sözcülüğünü yapmıştır. Eşref Edip Fergan ve Mehmet Akif Ersoy gibi İslâmcılığın önde gelen isimleriyle yayın hayatına başlayan *Sırât-ı Müstakîm*, dinî, felsefî, edebî, hukukî konularda yetkin kişilerin yazılarıyla dönemin fikrî eğilimlerine ışık tutmuştur. Mecmûada ele alınan konular arasında İslâm dünyasının niçin geri kaldığı, bu geri kalmışlığın ortadan kaldırılması için içtihat mekanizmasının işlevsel hale getirilmesi, dinin bidat ve hurafelerden arındırılmasının gerekliliği gibi konular ön plana çıkmaktadır. Ayrıca mecmûada geçmiş dönemdeki meselelerden ziyade modern sorunlar ele alınmıştır. Çalışmamızda görüşlerine yer verdiğimiz Babanzâde Ahmed Naim, Bereketzâde İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmet Şerefeddin Yaltkaya gibi dönemin öne çıkan âlimleri *Sırât-ı Müstakîm*’in yazar kadrosundan olup tefsir, hadis, kelâm, fıkıh gibi dinî ilimlerde önemli makaleler kaleme almışlardır.

Çalışmamızda incelediğimiz âlimler nübüvvetin gerekliliğini dünya ve ahiret düşüncesi üzerine temellendirmişlerdir. Allah’ın insanlara doğru yolu göstermesi, dünya ve ahiret hayatında mutluluğun sağlanması, cennet, cehennem, ibadet, şükür gibi aklın tam anlamıyla kavrayıp bilemeyeceği kavramların açıklanması, adaletin tam anlamıyla sağlanması, dünya hayatında neyin iyi neyin kötü olduğunun gösterilmesi gibi amaçlar nübüvveti gerekli kılmaktadır. Bu amaçlar için akli yeterli görüp peygamberliğe ihtiyaç olmadığını savunan Sümeniyye ve Berâhime ise eleştirilmiştir. Mâtürîdî âlimler nübüvveti aklen mümkün görmüşlerdir. Nübüvvetin hükmünü ise Allah’ın hikmetinin gereği olarak değerlendirmişlerdir. Bu düşünce Osmanlı’daki âlimlerde de hâkimdir. Taşköprizâde Ahmed Efendi ise nübüvvetin hükmü konusunda farklı düşünmektedir. Ona göre Allah’ın peygamber göndermesi hikmet açısından güzeldir. Görüldüğü üzere Taşköprizâde bu konuda Eş’arî mezhebine yakın bir görüş belirtmiştir. Filibeli Ahmed Hilmi ise nübüvveti klasik kelâm anlayışından farklı olarak nübüvvet-i teşrî’iyye ve nübüvvet-i ta’rîfiyye olarak ikiye ayırmıştır. Nübüvvet-i teşrî’iyye Hz. Peygamber ile son bulurken nübüvvet-i ta’rîfiyye velîler ile halen devam etmektedir. *Sırât-ı Müstakîm*’de incelediğimiz âlimlerden olan Ferîd Kam ve Ferîd Vecdî de nübüvvetin gerekliliği konusunda yukarıda sözü edilen argümanlardan yararlanmışlardır.

Peygamberlerin sayısı konusunda bütün âlimler fikir birliği halindedir. Peygamberlerin sayısını bildiren hadisin âhad haber olması nedeniyle peygamberlerin herhangi bir sayı ile sınırlanması doğru değildir. Çünkü âhad haber kelâm ilminde delil olarak kabul edilmemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de bazı peygamberlerden bahsedip bazılarından bahsedilmediğini bildiren ayet buna kesin delildir. Peygamberlerin sayı ile sınırlandırılması halinde peygamber olanları peygamber saymama, peygamber olmayanları ise peygamber sayma gibi bir tehlikeye düşülebilir. Konu ile ilgili Ferîd Vecdî Allah’ın Dünya’nın her yerine peygamber gönderdiğini bu sebeple nüfusu milyonları aşan Çin, Japonya, Hindistan gibi ülkelere peygamber gönderilmediği fikrinin yanlış olduğunu belirtmiştir.

Peygamberlerin sıfatları konusunda âlimlerin ele aldıkları sıfatların başında ismet sıfatı gelmektedir. Âlimler peygamberlerin yalandan korunduklarına dair görüş birliği içerisindeyler. Bunun yanında peygamberler şirk, küfür, tartıda noksanlık gibi büyük günahlardan da korunmuşlardır. Pezdevî ve Taşkoprîzâde’ye göre peygamberler yanılarak da olsa hata edip küçük günah işleyebilirler. Manastırlı’ya göre ise peygamberler dünya işlerinde yanılabilirken dini tebliğ konusunda yanılmamışlardır. *Sırât-ı Müstakîm*’de nübüvvet konusunu inceleyen âlimlerden Babanzâde Ahmed Naim Hz. Peygamber küçüklükten itibaren günahlara meyletmediğini dile getirirse de diğer âlimler makalelerinde ismet sıfatına özel bir yer ayırmamışlardır.

İncelediğimiz âlimlerin hepsi peygamberlere mucize verildiğini kabul etmişlerdir. Mucizeler kapsamında hissî mucizelere de değinen âlimler daha çok aklî mucizelere dikkat çekmişlerdir. Filibeli Ahmed Hilmi ve M. Şerafettin Yaltkaya’nın mucize ile ilgili görüşlerinde bu husus açıkça görülmektedir. Mucizelerin asıl sahibinin Allah olduğu konusunda da âlimler görüş birliği içerisindeyler. *Sırât-ı Müstakîm*’de incelediğimiz âlimlerden olan Ferîd Vecdî’nin günümüzde ilmî faaliyetlerin artması sebebiyle hissî mucizelerin meydana gelse bile insanların inanmayacağını, bu durumu önceden bilen Allah’ın hissî mucizeden daha çok akıllara hitap eden mucizelere önem verdiğini dile getirmesi mucize konusu ile ilgili farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır.

İsrâ ve Miraç hâdiselerinin gerçekleştiğini tüm âlimler kabul etmişlerdir. Ancak hâdiselerin nasıl meydana geldiğine dair bazı âlimler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Âlimlerin çoğuna göre İsrâ ve Miraç hâdiseleri Hz. Muhammed uyanık bir şekilde bedenlen meydana gelmiştir. İsrâ Kur’ân ile sabit olduğu için inkârı küfrü gerektirmektedir. Miraç ise rivayet ile sabit olduğundan inkârı küfrü gerektirmemektedir. Âlimlerin çoğunluğuna göre Miraç hâdisesini inkâr eden bidat ehlindedir. Manastırlı İsmail Hakkı’ya göre Miraç hâdisesi

birden çok gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki ve herkes tarafından bilineni hem beden hem ruh bütünlüğü ile gerçekleşirken diğerleri rüyada gerçekleşmiştir. Filibeli Ahmed Hilmi ise Miraç hâdisesinin beden olmaksızın sadece ruh ile gerçekleştiğini savunmuştur. Ona göre Miraç'ın hem beden hem de ruh ile gerçekleştiğini savunanlar İslâm'ın ruhuna ve Kur'ân'a aykırı bir düşünce içerisinde dirler. *Sırât-ı Müstakîm*'de ise Hüseyin Vassâf Miraç hâdisesine değinmiştir. Vassâf'a göre Hz. Peygamber uyku halinde kalp gözü açık bir şekilde Miraç'a çıkmıştır. Vassâf Abdülkâdir-i Geylânî'yi referans göstererek Hz. Peygamber'in Miraç'ta birçok mucize ile birlikte Allah'ı gördüğünü de savunmuştur.

Görüşlerini ele aldığımız âlimlerin çoğunluğuna göre Hz. Muhammed peygamberlerin en faziletlisidir. Hz. Peygamber'e birçok hissî mucizenin verildiği âlimler tarafından kabul edilmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in ahlakına da dikkat çekmişlerdir. Manastırlı İsmail Hakkı'ya göre Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık kısa bir sürede toplumsal açıdan inkılap gerçekleştirmesi onun nübüvvetinin delilleridir. *Sırât-ı Müstakîm*'de ise Hz. Peygamber'in ahlakî özelliklerine vurgu yapılarak hayatının her döneminde üst seviyede bir ahlaka sahip olduğu ve bu ahlak sayesinde kısa zamanda insanları olumlu yönde etkilediği vurgulanmıştır.

İncelediğimiz âlimlerin tümüne göre Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi Kur'ân-ı Kerîm'dir. Âlimlere göre dönemin müşriklerine meydan okumasına rağmen benzerinin getirilememesi, eşsiz bir belagata ve fesahata sahip olması Kur'ân'ın mucize olduğunun delilidir. Ayrıca Kur'ân'ın zamanla sınırlı olmayıp insanların akıllarına hitap ettiğine dikkat çekilmiştir. *Sırât-ı Müstakîm*'de ise farklı bir konu olarak Kur'ân'ın pozitif ilimleri içerip içermediği konusuna değinilmiştir. Örneğin Ballıklızâde Ahmed Mâhir Efendi, Üsküblü Hâfız Mehmed Ferîd, Mûsâ Kâzım Efendi gibi âlimlere göre Kur'ân pozitif ilimleri içerirken Ferîd Kam'a göre Kur'ân pozitif ilimleri içermemektedir. Çünkü Kam'a göre ilahî kitapların pozitif ilimleri içermek gibi bir özellikleri yoktur.

Sırrı Girîdî ile birlikte ele almaya başladığımız keramet konusunda incelediğimiz âlimlerin tümüne göre evliyanın kerametleri haktır. Manastırlı İsmail Hakkı ve Abdüllatîf Harpûtî gibi âlimler evliyanın ortaya koyduğu kerametler bağlı olduğu peygamberin mucizelerine dâhildir. *Sırât-ı Müstakîm*'de incelediğimiz makalelerde ise keramet konusuna değinilmemiştir.

Sırât-ı Müstakîm'in amaçlarından birisi de İslâm ile ilgili yanlış bilgileri içeren eserlere ilmî cevaplar vermektir. Mecmûa bu konuda hayli zengin bir literatüre sahiptir. Manastırlı İsmail

Hakkı'nın Reinhert Dozy'e ait *Târîh-i İslâmiyyet* adlı eserine yazdığı reddiyeler *Sırât-ı Müstakîm* 'de yayınlanmıştır. Manastırlı yazdığı reddiyelerde Dozy'nin Hz. Muhammed ile ilgili iddialarına aklî cevaplar getirmiştir. Manastırlı bu tür iddiaların asıl amacının peygamberlik kurumunu ortadan kaldırıp Dozy gibi düşünen insanların nefsânî isteklerine zemin hazırlamak olduğunu savunmuştur. Mecmûada Manastırlı'nın reddiyeleri ile birlikte Dozy'nin Garânîk Olayı ile ilgili iddialarına cevap verilen bir makale de kaleme alınmıştır. Üsküplü Eyüp Sabri'nin isteği üzerine ele alınan makalede klasik tefsir literatüründen alıntılar yapıp özellikle İmam Mâtürîdî'nin konu ile ilgili görüşlerine dikkat çekilerek cevap verilmiştir. Makalede özetle Garânîk Olayı ile ilgili rivayetlerin çelişkili olduğuna değinilip söz konusu olayın uydurma olduğu savunulmuştur.

Avrupalıların İslâm ve Hz. Muhammed hakkındaki düşünceleri *Sırât-ı Müstakîm* 'de işlenen konular arasındadır. Ferîd Kam'ın Alman şair Goethe ile ilgili ele aldığı makalede Goethe'nin Hz. Muhammed ve Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili söylediği sözlere dikkat çekmesi bu duruma örnektir. Bununla birlikte Mehmed Fahreddin de Fransız devlet adamı ve yazar olan Lemartine ile Fransız filozof Levalle'nin Kur'ân ve Hz. Peygamber'e bakışına dikkat çekmiştir. Hem Ferîd Kam hem de Mehmed Fahreddin makalelerinde Avrupalıların dahi İslâm hakkında güzel düşünceleri olmasına rağmen İslâm dünyasında yaşayan Müslümanların kendi dinine ve değerlerine yeteri kadar önem vermediğini dile getirip onları bu konuda eleştirmişlerdir.

Sırât-ı Müstakîm 'de incelediğimiz makalelerde klasik dönem nübüvvet tartışmaları bir tarafa bırakılmıştır. Mecmûada ele alınan konuların içeriği dönemin fikrî çerçevesine göre şekillenmiştir. Hz. Peygamber ile ilgili iddialara cevap verilmesi, hissî mucizelerden ziyade aklî ve ahlâkî mucizelere değinilmesi, özellikle Kur'ân'ın ön plana çıkarılması bu durumun apaçık göstergesidir.

Yeni İlm-i Kelâm Dönemi özellikle Batı'da yapılan çalışmaları ve ortaya çıkan fikir akımlarını merkeze alarak reddiye kültürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. *Sırât-ı Müstakîm* 'de de bu özellikle açıkça görülür. Bu çerçevede çalışmamız Yeni İlm-i Kelâm Dönemi'ni inceleyen bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Ayrıca çalışmamız incelediğimiz âlimleri müstakil başlıklar halinde ele alıp araştırmak isteyenlere yardımcı olacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Ahmed bin Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Ahmed bin Mehmet Emin, Kadızâde. *Ferâidü'l-fevâid fî beyâni'l-akâid (Âmentü şerhi)*. drl. Süleyman Kuku (A. Fârûk Meyân). İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 2020.
- Ahmed Mâhir Efendi, BallıkHzâde. "Mu'cizât-ı Kur'âniyye". *Sırât-ı Müstakîm* 1/3 (Şa'bân 1326/Eylül 1908), 40-41.
- Ahmed Mâhir Efendi, BallıkHzâde. "Mu'cizât-ı Kur'âniyye". *Sırât-ı Müstakîm* 1/5 (Şa'bân 1326/Eylül 1908), 73-74.
- Ahmed Mâhir Efendi, BallıkHzâde. "Mu'cizât-ı Kur'âniyye". *Sırât-ı Müstakîm* 1/12 (Şevval 1326/Kasım 1908), 183-185.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "İlm-i târîh sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediyyeyi Cenâb-ı Peygamber'in sûret-i neş'et ve zuhûruyla isbât eder". *Sırât-ı Müstakîm* 1/10 (Şevval 1326/Ekim 1908), 153-154.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediyyenin târîhen sübûtu". *Sırât-ı Müstakîm* 1/11 (Şevval 1326/Kasım 1908), 172-173.
- Ahmed Naim Babanzâde. "Sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediyyenin târîhen sübûtu". *Sırât-ı Müstakîm* 1/15 (Zi'l-ka'de 1326/Aralık 1908), 232-233.
- Ahmed Naim, Babanzâde. "Sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediyyenin târîhen sübûtu". *Sırât-ı Müstakîm* 1/19 (Zi'l-hicce 1326/Aralık 1908), 296-298.
- Ali Suad, "Mevlidü'n-nebî aleyhissalâtü vesselâm". *Sırât-ı Müstakîm* 2/32 (Rebî'u'l-evvel 1327/Nisan 1909), 84.
- Alak, Musa. *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-miftâh adlı eserinin tahkik ve tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve'l-Seb'u'l-Mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410/1990.
- Alqafer, Mousa M. Saleh. *Teftâzânî'nin Keşşâf hâşiyesinin tahkik ve incelemesi (A'râf ve Enfâl Sûreleri)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

- Aslan, Serdar. “Goethe’nin Kur’ân-ı Kerim ile buluşması”. *Theosophia* 2 (Haziran 2021), 13-25.
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra. *Ebû Hafs Ömer en-Nesefî’nin “et-Teyşîr fî’t-tefsîr” adlı eserinin tahlîli ve el-Bakara Sûresi’nin tenkidli neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aykut, Ayhan. “İslâm-Türk Ansiklopedisi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. 23/57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Ehl-i Sünnet akâidi (Kitâbu usûli’-d-dîn)*. çev. Ömer Aydın. İstanbul, İşaret Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Bâkılânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. *Temhîdü’l-evâil fî telhîsü’-d-delâil*. thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’l-Sekâfiyye, 1. Basım, 1407/1987.
- Bâkılânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. *İ’câzü’l-Kur’ân li’l-Bâkılânî*. thk. Seyyid Ahmed Sakar. Mısır: Dâru’l-Meârif, 5. Basım, 1997.
- Bânî, Nâsiruddîn. *Sahîh ve daîf el-Câmiu’s-Sağîr ve ziyâdetüh*. Epub: y.y.: ts. <https://shamela.ws/book/21659>.
- Basrî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb. *Sîret-i İbn-i Hişam (İslâm Tarihi)*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- Başkan, Azime Merve. *Hüseyin Vassaf’ın Es’adnâme adlı eseri (Metin-inceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Beyzâvî, Kâdî Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tavâli’u’l-envâr (Kelâm metafiziği)*. çev. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu’l- Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Büğâ 7 Cilt Dimeşk.: Dâru’l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garânîk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. 13/361-366. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çoşkun, İbrahim. “Eş‘arî kelamının Selçuklu/Nizamiye ve Osmanlı Medreselerine girişi ve kimi Eş‘arî yorumların toplumdaki yansımaları”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 5 (Aralık 2020), 1-24.

- Coşkun, Muhammed. *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Envâr-ı Kur'ân Tefsiri ve diğer tefsir yazıları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Cömert, Derya. *Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin hayatı, eserleri ve tefsirdeki metodu*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeynü's-Şerîf el-Cürcânî. *Kitâbü't-ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1983.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-mevâkıf (Mevâkıf şerhi)*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2015.
- Çelik, Yüksel. *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin "el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh" adlı eserinin tahkik ve tahlili (Edisyon kritik)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Çetintaş, İbrahim. *Saçaklızâde ve ilimleri sınıflandırması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Çifci, Fatih. *Manastırlı İsmâil Hakkı'nın nübüvvet görüşü*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Çöğenli, M.Sadi. "Hızır Bey'in (ö.863/1459) "el-Kasîdetü'n-Nûniyye" isimli manzum risalesi ve Türkçe'ye çevirisi" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 52 (Aralık 2015), 269-284.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdірrahman b. el-Fadl ed-Dârimî. *Müsnedü'd-Dârimî (Sünen-i Dârimî)*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1. Basım, 1412/2000.
- Demirtaş, Özlem. *Son dönem kelamcılarında Hüseyin Avni ve İlm-i Kelam adlı eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Târîh-İslâmiyyet*. çev. Abdullah Cevdet. 2 Cilt. Kahire: Matbaa-i İctihâd, 1908.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Meşrutîyet'ten Cumhuriyet'e yakın tarihimizin belgesi (1908-1925) Sırât-ı Müstakîm mecmûası*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2012.

- Ebü Hanîfe, Nu‘mân b. Sâbit. *İmâm-ı Azam’ın beş eseri-el-Fıkhu’l-ekber*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 15. Basım, 2019.
- Efe, Adem. “Sebîlürreşâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. 36/251-253.
- Efe, Adem. “Uzun soluklu İslâmcı bir dergi: Sebîlürreşâd (Tarihçesi ve bazı sosyo-kültürel problemlere yaklaşımı)” *Marife* 2 (Güz 2008), 155-178.
- Ekici, Mehmet Zeki. *II. Meşrutiyet Devri fikir adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi hayatı ve eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. nşr. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Eryılmaz, Hasan. *Nûreddin es-Sâbûnî’nin peygamber tasavvuru ve kelâm sisteminde hadisleri kullanımı (el-Kifâye örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Eski Eserler. “Seyyid Nesib Efendi”. Erişim 9 Mayıs 2023. <https://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/4525/Seyyid-Nesib>
- Eş‘arî, Ebü’l-Hasan. *el-İbane*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2019.
- Fergan, Eşref Edip. “Allah’ın inayetiyle Sebîlürreşâd’a başlıyoruz”. *Sebîlürreşâd* 1/1 (Mayıs/1948), 2-6.
- Filibeli Ahmed Hilmi. *Üss-i İslâm (İslâmî hakikatlere dayanan yeni akâid ilmi)*. haz. Hicret Yavuz. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Filibeli Ahmed Hilmi. *Târîh-i İslâm*. 2 Cilt. Kostantîniyye: Hikmet Matbaası, 1. Basım, 1326.
- Geçit, M. Salih. “Kutsal kitaplara göre Hz. Nuh’un gemisi nerede yapıldı, nereden kalktı, nereye indi?”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (Ekim 2020), 147-171.
- Geyin, Sema. *Son devir müfessirlerinden Muhammed Ferid Vecdi’nin tefsir görüşleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Girîdî, Sırrı. *Nakdû’l-keîlâm fî akâidi’l-İslâm*. Dersaâdet: Mekteb-i Sanâyi Matbaası, 2. Basım, 1310.

- Goethe, Johann Wolfgang von. *Doğu-Batı divanı*. çev. Bayram Yılmaz. İstanbul: İyi Adam Yayınları, 1. Basım, 2000.
- Göksu, Reyhan. *Babanzâde Ahmet Naim'in hadis müdafaası*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman. *Kelam (Tarih, ekoller, problemler)*. Konya: Tekin Kitabevi, 9. Basım, 2016.
- Harpûtî, Abdüllatîf. *Tenkîhu'l-keîâm fî akâidi ehli'l-islâm (Kelâm ilmine giriş)*. haz. Fikret Karaman. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Hâzin, Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*. tsh. Muhammed Ali Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1995.
- HÜ, Hacettepe Üniversitesi. "Türkiye kaynakçası". Erişim 9 Mayıs 2023. <http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/8011982/uskuplu-hafiz-mehmed-ferid>
- Hüseyin Vassâf. "Mi'râc-ı Şerîf münâsebetiyle". *Sırât-ı Müstakîm* 4/100 (Recebü'l-ferd 1328/Ağustos 1910), 370-371.
- İbrahim, Abdürreşid. "Bizim aklımız bize yeterse yararsa biz de adam oluruz". *Sırât-ı Müstakîm* 7/164 (Zi'l-ka'de 1329/Ekim 1911), 116-118.
- İbn-i İshâk, Muhammed b. Yesâr. *Sîret-i İbn-i İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah. b.y.: Ma'hedü'd-Dirâseti ve'l-Ebhâsi li't-Ta'rîb, ts.
- İbn-i Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1. Basım, 1424/2003.
- İbn-i Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîr-i İbn-i Kesîr (Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm)*. çev. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2008.
- İbn-i Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. nşr. İhsân Abbâs. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1968.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*. thk. Osman Yahyâ-İbrahim Medkûr. 14 Cilt. Kahire: y.y., 1412/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr (Tefsir ilminde yolculuk azığı)*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn. *Kitâbü'l-müsâyere*. çev. Harun Işık. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.

- İmam Kurtubî. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Yazarsoy. 20 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 1. Basım, 2000.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Râgıp. *el-İ'tikâdât*. thk. Şemrân el-İclî. Beyrut: Dâru'l-Eşref, 1. Basım, 1408/1988.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Râgıp. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1412/1992.
- İsmail Hakkı, Bereketzâde. “Menâkıb-ı seniyye”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/54 (Ramazânü'l-mübarek 1327/Eylül 1909), 21-22.
- İsmail Hakkı, Bereketzâde. “Menâkıb-ı seniyye”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/55 (Ramazânü'l-mübarek 1327/Eylül 1909), 38-39.
- İsmail Hakkı, Bereketzâde. “Menâkıb-ı seniyye”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/56 (Ramazânü'l-mübarek 1327/Eylül 1909), 51-52.
- İsmail Hakkı, Bereketzâde. “Menâkıb-ı seniyye”. *Sırât-ı Müstakîm* 4/85 (Rebî'u'l-Âhir 1238/Nisan 1910), 113-114.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Muhammed Abduh'un dinî ve siyasî görüşleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin beş ilkesi)*. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Kalaycı, Mehmet. “Mâtürîdî-Hanefî aidiyetin Osmanlı'daki izdüşümleri”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2016), 9-72.
- Kam, Ferîd. “Bir musâhebe”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/71 (Muharrem 1328/Ocak 1910), 289-293.
- Kam, Ferîd. “İslâmiyet ve meşhûr bir Alman şâiri”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/63 (Zi'l-ka'de 1327/Kasım 1909), 168-169.
- Kam, Ferîd. “Ma'hûd Târîh-i İslâmiyye'nin en mühim noktası hakkında bir iki söz”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/78 (Saferü'l-hayr 1328/Mart 1910), 411-413.
- Kam, Ferîd. “Musâhebe”. *Sırât-ı Müstakîm* 4/88 (Cemâziye'l-evvel 1328/Mayıs 1910), 164-169.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Şifâ-i Şerîf şerhi*. 3 Cilt. İstanbul: Tahlil Yayınları, 7. Basım, 2017.

- Karaman, Ahmet. *Sırrı Giridi'nin Rü'yetullah'a Dair Risale* isimli eseri bağlamında Yeni İlm-i Kelâm Döneminde bir mesele olarak Rü'yetullah. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sünen-i İbn-i Mâce*. thk. Şuayb el-Ârnaût vd. 5 Cilt. b.y.: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn-i Kemâl*. nşr. Ahmed Cevdet. 2 Cilt. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1316.
- Kemalpaşazâde. *Mecmû' Resâilü'l-Allâme İbn-i Kemâlpaşa*. thk. Hamza el-Batrî vd. 8 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1. Basım, 1439/2018.
- Kevâkibî, Abdurrahmân b. Ahmed b. Mesûd. *Tabâ'i'u'l-istibdâd ve mesâriu'l-isti'bâd*. Halep: el-Matbaatü'l-Asriyye, ts.
- Korkmaz, İbrahim. *Ömer Ferid Kam'ın hayatı, eserleri ve vahdet-i vücûd anlayışı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Risâle-i Kuşeyrî*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Haşmet Matbaası, 1980.
- Kuzgun, Şaban. *İslam Kaynaklarına göre Hz. İbrahim ve Haniflik*. Kayseri: Se-da Yayınları, 1. Basım, 1985.
- Levent, Lamia. *Ahmet Mahir Efendi hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Manastırlı İsmail Hakkı. *Hak ve hakikat*. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: Sırât-ı Müstakîm Matbaası, 2 Cilt, 1329.
- Manastırlı İsmail Hakkı. *Metâlib-i irfâniyye ve izâhât-i Nûniyye*. haz. Rüçhan Barış Şahin. İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2021.
- Manastırlı İsmail Hakkı. *Mevâidü'l-in'âm fî berâhîni akâidi'l-İslâm*. Dersaâdet: (y.y.), 1314.
- Manastırlı İsmail Hakkı. *Telhîsu'l-keâm fî berâhîni akâidi'l-İslâm*. İstanbul: Tanîn Matbaası, 3. Basım, 1331.
- Manastırlı İsmail Hakkı. "Târîh-i İslâmiyyet". *Sırât-ı Müstakîm* 3/72 (Muharrem 1328/Ocak 1910), 305-307.

Manastırlı İsmail Hakkı. “Târîh-i İslâmiyyet nâm-ı müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye mütercem risâle-i menhûsasına dâir 3”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/74 (Muharrem 1328/Şubat 1910), 337-339.

Manastırlı İsmail Hakkı. “Târîh-i İslâmiyyet nâm-ı müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye mütercem risâle-i menhûsasına dâir 5”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/76 (Saferü’l-hayr 1328/Şubat 1910), 369-372.

Manastırlı İsmail Hakkı. “Târîh-i İslâmiyyet nâm-ı müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye mütercem risâlesine karşı reddiye 7”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/78 (Saferü’l-hayr 1328/Mart 1910), 405-407.

Manastırlı İsmail Hakkı. “Târîh-i İslâmiyyet nâm-ı müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye mütercem risâlesine karşı reddiye 8”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/79 (Saferü’l-hayr 1328/Mart 1910), 1-3.

Manastırlı İsmail Hakkı. “Târîh-i İslâmiyyet nâm-ı müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye mütercem risâlesine karşı reddiye 9”. *Sırât-ı Müstakîm* 4/80 (Rebî’u’l-evvel 1328/Mart 1910), 21-24.

Manastırlı İsmail Hakkı. “Târîh-i İslâmiyyet nâm-ı müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye mütercem risâlesine karşı reddiye 10”. *Sırât-ı Müstakîm* 4/81 (Rebî’u’l-evvel 1328/Mart 1910), 41-45.

Manastırlı İsmail Hakkı. “Târîh-i İslâmiyyet nâm-ı müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye mütercem risâlesine karşı reddiye 11”. *Sırât-ı Müstakîm* 4/82 (Rebî’u’l-evvel 1328/Mart 1910), 57-59.

Manastırlı İsmail Hakkı. “Târîh-i İslâmiyyet nâm-ı müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye mütercem risâlesine karşı reddiye 18”. *Sırât-ı Müstakîm* 4/91 (Cemâziye’l-evvel/Haziran 1910), 219-222.

Manastırlı İsmail Hakkı. “Târîh-i İslâmiyyet nâm-ı müsteârıyla Doktor Dozy’nin Türkçe’ye mütercem risâlesine karşı reddiye 30”. *Sırât-ı Müstakîm* 5/111 (Şevvâl 1328/Ekim 1910), 113-115.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü’t-tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: TDV Yayınları, 15. Basım, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu vd. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1.Basım, 2015-2019.

- Mehmed Fahreddin. “Medeniyet-i İslâmiyyeden bir sahîfe yahud tesettür-i nisvân”. *Sırât-ı Müstakîm* 6/141 (Cemâziye’l-evvel 1329/Mayıs 1911), 164-165.
- Mehmed Fahreddin. “Medeniyet-i İslâmiyyeden bir sahîfe yahud tesettür-i nisvân”. *Sırât-ı Müstakîm* 6/142 (Cemâziye’l-evvel 1329/Mayıs 1911), 182-184.
- Mehmed Ferîd, “İ‘câz-ı Kur’ân”. *Sırât-ı Müstakîm* 2/35 (Rebî‘u’l-âhir 1327/Mayıs 1909), 136-138.
- Mehmed Ferîd. “Kur’ân-ı Celîlû’l-Ünvân ilm-i hey’etin keşfiyyât-ı ahîresiyle terekkiyât-ı âtiyye-i beşeriyye ihtivâ eder”. *Sırât-ı Müstakîm* 2/51 (Şa‘bân 1327/Ağustos 1909), 392-393.
- Mehmed Nesîb Efendi. Zeynelâbidinzâde Ebü’l-Fazl Seyyid. “İ‘câz-ı Kur’ân”. *Sırât-ı Müstakîm* 1/3 (Şa‘bân 1326/Eylül 1908), 41-42.
- Mustafa Sabri Efendi. *Mevkifü’l-akl ve’l-ilm ve’l-âlem min Rabbi’l-âlemîn ve ‘ibâdihi’l-mürselîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Muhammed Me’mûn, Ebü’l-Fazl. “Hissiyât-ı dîniyye”. *Sırât-ı Müstakîm* 7/171 (Zi’l-hiccetü’s-şerîfe 1329/Aralık 1911), 229-230.
- Mûsâ Kâzım Efendi. “İ‘câz-ı Kur’ân”. *Sırât-ı Müstakîm* 1/7 (Ramazan 1326/Ekim 1908), 107-108.
- Mûsâ Kâzım Efendi. “İ‘câz-ı Kur’ân”. *Sırât-ı Müstakîm* 1/9 (Ramazan 1326/Ekim 1908), 135-137.
- Mûsâ Kâzım Efendi. “Redd-i ebâtîl”. *Sırât-ı Müstakîm* 1/26 (Muharrem 1327/Şubat 1909), 406-408.
- Mûsâ Kâzım Efendi. “Redd-i ebâtîl”. *Sırât-ı Müstakîm* 2/33 (Rebî‘u’l-evvel 1327/Nisan 1909), 100-102.
- Mutlu, Şükrü. *Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve kelâmî görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Müderrişzâde, Köprülülü Bâhîru’s-Sakâfî. “Tûfân-ı Nûh”. *Sırât-ı Müstakîm* 3/66 (Zi’l-ka‘de 1327/Aralık 1909), 212-213.
- Nesefî, Ebü’l Berekât Ahmed b. Mahmûd. *el-Umde fi’l-akâid (İslam inancının ana umdeleri)*. çev. Temel Yeşilyurt. Malatya: Kubbelatı Yayıncılık, 2000.

- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Bahru'l-keîâm*. thk. Veliyyüddîn Muhammed Sâlih el- Farfûr. Dimeşk: Mektebetü Dâru'l-Farfûr, 1421/2000.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tabsîratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Claude Salame. 2 Cilt. Dimeşk: el-Ma'hedü'l-İlmiyyi'l-Fransî li'd-Dirâseti'l-Arabiyye, 1990.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tevhidin esasları (Kitâbü't-temhîd li-kavâidi't-tevhîd)*. çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayıncılık, 5. Basım, 2021.
- Nesefî, Ömer. *İslam inancının temelleri (Akaid)*. haz. M. Seyyid Ahsen. İstanbul: Bayrak Yayınları, 17. Basım, 1995.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn* thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411/1990.
- Nîsâbü'rî, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu'l-Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1375/1955.
- Onat, Hasan. "İbâhiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. 19/252-254. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Öge, Ali. "Şeyhu'l-İslam İbn-i Kemal'in Kur'ân-ı Kerim'in i'câzıyla ilgili görüşleri". *Diyanet İlmi Dergi* 50/2 (Haziran/2014), 89-102.
- Özcan, Azmi. "İslâmcılık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. 23/62-65. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özdeş, Talip. *İmam Mâturîdî'nin Te'vîlâtü Ehli's-Sünne adlı eserinin tefsir metodolojisi açısından tahlil ve tanıtımı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Özteke, Fatih. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e çağdaş İslamcı bir aydın: Mehmet Şerafettin Yaltkaya*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Râzî, Fahreddin. *Me'âlimü usûli'd-dîn (Kelâm ilminin esasları)*. çev. Muhammet Altaytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Râzî, Fahrüddîn. *Tefsîr-i kebîr (Mefâtîhu'l-gayb)*. çev. Lütfullah Cebeci vd. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 1993.

- Rızvanî, Ali Asker. *Kur'ân ve Sünnet ışığında Ehlibeyt mektebi*. çev. Ebülfez Kocadağ. İstanbul: Kevser Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Pezdevî, Sadru'l-İslâm İmam Ebü'l-Yusr Muhammed. *Usûlü'd-dîn (Ehl-i Sünnet akâidi)*. çev. Şeradeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Sâbûnî, Nûreddin. *el-Bidâye fî usûli'd-dîn (Mâtürîdiyye akaidi)*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 16. Basım, 2016.
- Sapanca, Cüneyt. *Şeyhülislâm Mustafa Sabri'nin Kur'ân yorumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Sarıçam, İbrahim. “Hz. Muhammed’in mesajının Batı şairlerine etkisi: Goethe örneği”. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. haz. Mahfuz Söylemez. 489-498. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş‘as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Peygamber inancı”. *İslâm’da inanç esasları*. ed. Mehmet Sait Özervarlı. 100-120. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Siddîk Hasan Han. *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1412/1992.
- Sırât-ı Müstakîm Müellifleri. “Sırâtı müstakîm”. *Sırât-ı Müstakîm* 4/87 (Rebî‘u’l-âhir 1328/Mayıs 1910), 155-157.
- SR, Sebîlürreşad. “Sebîlürreşad Hakkında”. 5 Mart 2023. https://www.sebilurresad.com.tr/index.php?route=information/information&information_id=1
- Sunar, Cavit. *İslâm felsefesi dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Sübkî, Tâceddîn Abdülvehhâb b. Takiyyüddîn. *Tabakâtü's-şâfi'îyyi'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. b.y.;y.y., 1413/1993.
- Süruri, Ahmet. *Taşköprüzâde'nin el-Meâlim'i ve kelâmî görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. B.y.: el-Heyetü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Şehrîstânî, Muhammed b. Abdülkerim. *Dinler ve mezhepler tarihi (el-Milel ve'n-nihal)*. çev. Muharrem Tan. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Şengezer, Sinan. *Arapkirli Hüseyin Avni ve kelam ilmine katkıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şentürk, Hulusi. *Türkiye'de İslami oluşumlar ansiklopedisi-İslamcılık*. İstanbul: Çıra Yayınları, 4. Basım, 2019
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberî Tefsîri*. çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin. 9 Cilt. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Taftazânî, Sa'düddîn. *Kelâm ilmi ve İslâm akâidi (Şerhu'l-akâid)*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 10. Basım, 2020.
- Tahânevî, Muhammed A'lâ b. Alî. *Mevsû'atü Keşşâfî Istılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*. çev. Abdullah el-Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1. Basım, 1417/1996.
- Tamer, Günay-Küçük Abdurrahman. *Dinler tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 2. Basım, 1993.
- Terlemez, Esra Nur. *Ali Suad'ın hayatı ve eserleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa ed-Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şeriketi Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa ed-Dehhâk. *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-hasâilü'l-Mustafiyye*. thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî. Mekke: el-Mektebetü'l-Ticâriyye, 1. Basım, 1413/1993.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm terimleri sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Tözluyurt, Mehmet. *Ebü'l-Mu'in en-Neseî'nin eleştiri anlayışı*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019.
- Tözluyurt, Mehmet. *Misak, takdir ve bahy bağlamında Allah insan ilişkisi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2018.

- Türkoğlu, İsmail. *Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Uğur, Ziya. “Fatih Bayhan-geçmişten günümüze Sebilürreşad dergisi”. *Youtube*. 8 Ocak 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=MZRyQT94yhY>
- Uysal, Şule Yüksel. *İbnü ’l-Hümâm ’ın hadis ilmindeki yeri ve Fethu ’l-kadîr ’de izlediği hadis metodolojisi (Nikah, talak ve yemin hadisleri)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Uz, Nur Betül. *Abdullatîf Harpûtî ’nin Tenkîhu ’l-keîâm fî akâid-i ehli ’l-İslâm isimli eserinde nübüvvet anlayışı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye ’de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 13. Basım, 2017.
- Üsküplü Eyüb Sabri. “Garânîk mes’elesi”. *Sırât-ı Müstakîm* 4/87 (Rebî’u’l-âhir 1328/Mayıs 1910), 154-155.
- Vecdî, Ferîd. “Müslümanlık’la medeniyet tashîh-i i’tikâd”. çev. Mehmed Âkif. *Sırât-ı Müstakîm* 6/138 (Rebî’u’l-âhir 1329/Nisan 1911), 117-118.
- Vecdî, Ferîd. “Müslümanlık’la medeniyet Müslümanlığa, Müslümanların hâline bir nazar”. çev. Mehmed Âkif. *Sırât-ı Müstakîm* 7/162 (Şevval 1329/Ekim 1911), 83-84.
- Vecdî, Ferîd. “Sefîrû’l-İslâm ilâ sâiri’l-akvâm”. çev. Hüsnü Efendizâde Cemâl. *Sırât-ı Müstakîm* 1/17 (Zi’l-ka’de 1326/Aralık 1908), 262-264.
- Vecdî, Ferîd. “Sefîrû’l-İslâm ilâ sâiri’l-akvâm”. çev. Hüsnü Efendizâde Cemâl. *Sırât-ı Müstakîm* 1/18 (Zi’l-ka’de 1326/Aralık 1908), 281-283.
- Vecdî, Ferîd. “Sefîrû’l-İslâm ilâ sâiri’l-akvâm”. çev. Ahmed Cemâl. *Sırât-ı Müstakîm* 1/19 (Zi’l-hicce 1326/Aralık 1908), 298-299.
- Vecdî, Ferîd. “Sefîrû’l-İslâm ilâ sâiri’l-akvâm”. çev. Ahmed Cemâl. *Sırât-ı Müstakîm* 1/23 (Muharrem 1327/Ocak 1909), 358-359.
- Yağcı, Mehmet Emin. *Taşköprizâde ’nin el-Meâlim fî ilmi’l-keîâm adlı eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Yaltkaya, M. Şerefeddin. *Benim dinim*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1943.
- Yaltkaya, M. Şerefeddin. *Dinî makalelerim*. İzmir: DİB Yayınları, 3. Basım, 2020.

- Yaltkaya, Şerefeddîn. *Târih-i Kurân-ı Kerîm*, İstanbul: Kader Matbaası, 1331.
- Yavuz, Salih Sabri. “Ehl-i Sünnet ve Mutezile bağlamında doğruluk ölçüsü olarak keramet”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2005), 91-116.
- Yazıcı, Muhammed. *Ebü'l-Berekat en-Neseî hayatı, şahsiyeti, eserleri ve el-İ'timâd fi'l-i'tikâd adlı eseri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Said. “Hızır Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. 17/413-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak dini Kur'ân dili*. haz. Asım Cüneyd Köksal-Murat Kaya. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1.Basım, 2021-2022.
- Yeşilyurt, Temel. “Matüridilik: Önemli isimler ve temel ilkeler”. *Kelam*. ed. Şaban Ali Düzgün. 137-146. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Yeşilyurt, Temel. “Nübüvvetin gerekliliği, kapsamı ve süresi”. *Hiz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri*. ed. Mahmut Çınar vd. 229-248. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Basımevi, 1.Basım, 2015.
- Yıldızhan, Hakan. *Ebu'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'nin Maturidi kelam sistemine katkıları*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yurdagür, Metin. “Haşviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. 16/426-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Wusiman, Axiding. *Şaçaqlızâde Muhammed Maraşî ve kelâmî görüşleri*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyuni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. çev. Ömer Çelik. vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2016.